

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Urška Draksler

**Upravljanje z raznolikostjo in odnosi med skupnostmi v Makedoniji:
zgodovinski pogled**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Urška Draksler
Mentor: doc. dr. Milan Balažic

**Upravljanje z raznolikostjo in odnosi med skupnostmi v Makedoniji:
zgodovinski pogled**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

Zahvaljujem se svojim staršem, prijateljem in mentorju za podporo – tako intelektualno kot moralno – ki so mi jo nudili v času nastanka diplomskega dela.

Upravljanje z raznolikostjo in odnosi med skupnostmi v Makedoniji: zgodovinski pogled

Pričujoče delo proučuje povezavo med načinom upravljanja z raznolikostjo ter odnosi med skupnostmi skozi čas, in sicer na primeru Makedonije. Pri tem zavrne balkanizem in namesto tega upošteva Balkan (in Makedonijo) kot integralni del Evrope in sveta in kot takšnega inherentno soodvisnega od mednarodnih okoliščin. Tako so pri preučevanju vsakokratnih odnosov med skupnostmi na območju sedanje Republike Makedonije analizirani dejavniki na vseh treh ravneh, in sicer tako na mednarodni in regionalni kot tudi na notranji. Preteklost je razdeljena na tri obdobja: obdobje osmanskega imperija, obdobje Kraljevine Jugoslavije ter na obdobje socialistične Jugoslavije. Poglavitna ugotovitev dela je, da konflikt ni posledica različnosti, pač pa napačnega upravljanja z njo. Na področju Makedonije se je raznolikost (bodisi versko bodisi etnično) mnogokrat poskušalo zatreti ali jo omalovaževati, kar je vodilo v skrajno napete odnose, ob določenih mednarodnih okoliščinah pa so napetosti eskalirale v konflikt. Na ta način delo osvetli novodobni makedonski konflikt med etničnimi Makedonci in albansko skupnostjo še s historične perspektive ter predstavi implikacije, ki jih imajo navedena spoznanja na nadaljnji razvoj medetničnih odnosov v Makedoniji.

Ključne besede: manjšina, upravljanje z raznolikostjo, etnični konflikt, Makedonija

Managing diversity and relations between communities in Macedonia: historical perspective

The present work analyses the relation between the mode of managing diversity and relations between communities. Rejecting balcanism, it instead recognises the Balkans (and Macedonia) as an integral part of Europe and the world, as such inherently interdependent on international circumstances. This is why factors at all three levels, international, regional and state, are taken into consideration, when analysing relations between communities on the territory of the Republic of Macedonia. The past is divided into three periods: the period of the Ottoman Empire, the period of the Kingdom of Yugoslavia, and the period of socialist Yugoslavia. The principal finding of the present work is that the (ongoing) conflict is not a consequence of diversity itself, but rather of wrong treatment of it. On the territory of present day Macedonia, diversity (either religious or ethnic) often tried to be suppressed or undervalued. The latter, on the other hand, has always led to extremely strained relations. Accompanied by certain international circumstances, tensions have escalated into conflict. In this manner the work enlightens the modern Macedonian conflict between ethnic Macedonians and the Albanian community from a historical perspective and presents the implications of stated findings on the further development of interethnic relations in Macedonia.

Keywords: ethnic minority, managing diversity, ethnic conflict, Macedonia

KAZALO

<i>Uvod</i>	9
<i>Teoretsko izhodišče in hipoteza</i>	10
<i>Metode in struktura</i>	12
1 RAZNOLIKOST IN MODELI UPRAVLJANJA Z RAZNOLIKOSTJO	14
1.1 MULTIKULTURALIZEM.....	14
1.2 NACIONALIZEM.....	16
1.2.1 Predhodniki nacionalizma.....	18
1.2.2 Faze nacionalizma.....	19
1.2.3 Vzhodni in zahodni model izgrajevanja naroda.....	22
1.3 NARODNA MANJŠINA.....	23
1.4 MODELI UPRAVLJANJA Z RAZNOLIKOSTJO.....	26
1.4.1 Mednarodna raven.....	27
1.4.2 Državna raven.....	29
1.4.2.1 MANJŠINSKE PRAVICE.....	29
1.4.2.1.1 Načelo nediskriminacije.....	29
1.4.2.1.2 Posebne pravice in pozitivni ukrepi.....	30
1.4.2.1.3 Avtonomija.....	31
1.4.2.2 OBLIKE DEMOKRACIJE.....	33
1.4.2.2.1 Individualistična in republikanska liberalna demokracija.....	34
1.4.2.2.2 Konsociativna demokracija.....	35
1.4.2.2.3 Multikulturalna demokracija.....	37
1.4.2.2.4 Etnična demokracija.....	38
1.5 BALKAN.....	46
1.6 MAKEDONIJA.....	49
2 OBDOBJE OSMANSKEGA IMPERIJA	51
2.1 OBDOBJE VZPONA.....	53
2.1.1 Miletski sistem kot način upravljanja z različnostjo.....	53
2.1.2 Odnosi med skupnostmi.....	57
2.2 PEŠANJE OSMANSKEGA IMPERIJA.....	60

2.2.1 Slabljenje osmanskega državnega aparata.....	60
2.2.2 Naraščajoč mednarodni intervencionizem.....	62
2.3 ZATON OSMANSKE MOČI.....	65
2.3.1 Vzpon nacionalizma.....	65
2.3.2 Tanzimatske reforme kot spodletel poizkus izgradnje nacionalne države.....	67
2.3.3 Vzhodno vprašanje.....	69
2.3.4 Balkanske vojne in dezintegracija imperija.....	74
3 OBDOBJE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE.....	77
3.1 Mednarodna okoliščine.....	77
3.2 Razmere v regiji in odnosi s sosednjimi državami.....	80
3.3 Odnos do raznolikosti v stari Jugoslaviji.....	82
3.4 Upravljanje z različnostjo in odnosi med skupnostmi v vardarski Makedoniji.....	84
4 OBDOBJE SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE	
JUGOSLAVIJE.....	89
4.1 Mednarodna raven.....	89
4.2 Makedonija med vojno	91
4.3 Upravljanje z različnostjo v novi Jugoslaviji.....	94
4.4 Prebivalstvo Makedonije v novi državi.....	98
4.4.1 Nov pravni status Makedoncev in Albancev.....	98
4.4.2 Strukturna diskriminacija makedonskih manjšin in njene posledice.....	100
<i>Zaključni sklepi.....</i>	106
<i>Historični pogled na sodobni etnični konflikt v Makedoniji in njegove implikacije.....</i>	<i>110</i>
LITERATURA.....	113

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1.1: Hierarhija manjšinskih pravic po Brunner in Küpper.....	33
Preglednica 1.2: Primerjava različnih tipov demokracij po Smoohi.....	44
Preglednica 2.1: Obdobje osmanskega imperija.....	75
Preglednica 4.1: Članstvo v Zvezi komunistov makedonije v Skopju glede na etnično poreklo.....	101

SEZNAM KRATIC

ASNOM	Antifašistični svet narodne osvoboditve Makedonije
AVNOJ	Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije
DN	Društvo narodov
EU	Evropska Unija
FLRJ	Federativna ljudska Republika Jugoslavija
JNA	Jugoslovanska narodna armada
KPJ	Kopunistična partija Jugoslavije
KSHS	Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev
FYRM	<i>Former Yugoslav Republic of Macedonia</i> (Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija)
OVSE	Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi
OZN	Organizacija združenih narodov
SE	Svet Evrope
SAP	Socialistična avtonmna provinca
SFRJ	Socialistična federativna republika Jugoslavija
SR	Socialistična republika
SZ	Sovjetska zveza
VMRO	<i>Vnatrešna makedonskata revolucionarna organizacija</i> (Notranja makedonska revolucionarna organizacija)
VS ZN	Varnostni svet Združenih narodov
ZKJ	Zveza komunistov Jugoslavije
ZKM	Zveza komunistov Makedonije
ZSSR	Zveza sovjetskih socialističnih republik
ZDA	Združene države Amerike

Uvod

Kljub temu, da je Makedonija več kot desetletje veljala v mednarodni skupnosti za vzorčni primer multietnične dežele, je leta 2001 izbruhnil konflikt med pripadniki albanske manjšine in makedonskimi varnostnimi silami. V prizadevanja za umiritev razmer se je intenzivno vključila mednarodna skupnost, s pomočjo katere je bil avgusta 2001 sprejet Ohridski sporazum, ki naj bi nudil temelje za umiritev konflikta in trajno rešitev za miroljubno sobivanje albanske in makedonske skupnosti v Makedoniji. Hitrost in intenzivnost vključitve mednarodne skupnosti v reševanje konflikta je bila pogojena tudi z dejstvom, da obstaja nevarnost širitve konflikta v sosednje dežele ter s tem ogrožanja varnosti in stabilnosti celotne Jugovzhodne Evrope. Glede na to, da Evropska komisija v svojem poročilu o napredku držav na zahodnem Balkanu pri približevanju EU (Evropska unija) medetnične napetosti izpostavlja kot enega glavnih očitkov, ter da naj bi v novembru 2007 pripadniki Albanske narodne armade napadli makedonsko policijsko patroljo, lahko trdimo, da je tematika etničnih odnosov v Makedoniji še kako aktualna. Aktualnost problematike nerešenih medetničnih problemov so pokazale tudi parlamentarne volitve junija 2008. Volitve so bile namreč zaznamovane z nasiljem in nepravilnostmi, zato po mnenju mednarodne skupnosti niso izpolnile demokratičnih standardov in jih je bilo potrebno ponoviti. Letošnje predsedniške in lokalne volitve, ki so potekale aprila, so sicer minile mirno, a pod strogimi varnostnimi ukrepi in s pozornim mednarodnim opazovanjem.

Večina del, ki obravnava etnični konflikt v samostojni Makedoniji, se osredotoča na detaljno raziskovanje novodobnih situacijskih in strukturnih vzrokov za izbruh konflikta, na vlogo mednarodne skupnosti v tem konfliktu in na sam Ohridski sporazum ter na implementacijo njegovih določil. Na podlagi tega oceni, ali je Ohridski sporazum primerna osnova za miroljubno sobivanje albanske in makedonske skupnosti v prihodnje, ali pa je vprašanje albanske manjšine v Makedoniji uredil le začasno. Pomanjklivost večine teh del pa je, da z zgodovinskimi okoliščinami opravijo zelo na hitro, kar neizogibno vodi v pomanjkljive in posplošene sklepe, ki temeljijo na stereotipnih predpostavkah. Ali z drugimi besedami – večina avtorjev s pomočjo vzročno-posledičnih povezav konflikt le razlaga, ne prizadeva pa si ga razumeti. Takšen

pristop je zelo redukcionističen, zato sem se odločila, da s podrobnejšo zgodovinsko analizo načinov upravljanja z različnostjo ter odnosov med skupnostmi prispevam k razumevanju obravnavane tematike. Tako bo tema mojega diplomskega dela pa bo prav to – zgodovinska perspektiva makedonskega etničnega konflikta.

Teoretsko izhodišče in hipoteze

Toda kako sploh napisati delo, ki obravnava kateri koli konflikt na Balkanu, ne da bi podlegli balkanizmu? Z drugimi besedami – kako se izogniti zahodnjaški percepciji Balkana, po kateri so konflikti v nekdanji Jugoslaviji neizbežna posledica barbarstva, nerazvitosti, divjaškosti, primitivnosti in iracionalizma tamkajšnjih narodov? Kako razumeti poplavo literature o Balkanu, ki je nastala po padcu berlinskega zidu, obravnava pa mitsko pogojenost identitete balkanskih narodov, njihov domnevni nacionalni ali verski fanatizem, ki seveda neizogibno vodi do krvavih konfliktov? Oziroma – kaj nam pove odsotnost (ali skromna prisotnost) del, ki obravnavajo konflikte v nekdanji Jugoslaviji celovito, torej tudi v kontekstu mednarodnih okoliščin ter geostrateških in ekonomskih interesov tako velikih sil kot balkanskih držav samih? Odgovor je kot na dlani – obilica literature o brutalnih konfliktih iracionalnih divjakov nam pove veliko o nas samih, o naših strahovih oziroma o vsem tistem, kar (tudi) smo, pa nočemo biti. Evropi Balkan že stoletja služi kot 'drugi', v katerega projicira vse tisto, česar se sama sramuje. Na ta način vsega barbarstva očiščena Evropa pa si nato prisvoji vlogo mesijanskega civilizatorja, ki bo primitivna balkanska plemena naučila vseh dobrobiti modernega življenja – od higiene pa do mirnega reševanja sporov, demokracije in multikulturalizma.

A kako se ob zavrnitvi balkanizma ne ujeti v rousseaujevske past konceptije balkanskih ljudstev kot plemenitih divjakov, ki bi še dandanes idilično sobivali in jedli iz skupnega drevesa bratstva in enotnosti, če jih ne bi bila pokvarila kolonizatorska evropejska civilizacija? Je zgodovina Balkana res samo produkt interesov evropskih sil, katerim je Balkan služil kot prizorišče merjenja moči? Takšna percepcija ne le da ne ustreza realnosti, temveč narodom in etničnim skupnostim na Balkanu odvzame moč in

zavedanje, da so aktivni soustvarjalci medetničnih odnosov ter da je kvaliteta sobivanja odvisna predvsem od njih samih.

Spoznanje in zavrnitev balkanizma je tako predpogoj za resno analizo, ki upošteva Balkan kot integralni del Evrope in sveta in kot takšnega inherentno soodvisnega od mednarodnih okoliščin. V ta namen bom za preučevanje medetničnih odnosov na območju sedanje Republike Makedonije uporabila tristopenjsko primerjalno-zgodovinsko analizo. Na prvi – zunanji ravni – bom analizirala mednarodne okoliščine, ki so sokreirale konflikte na Balkanskem polotoku, še posebej v Makedoniji. Na drugi ravni se bom posvetila vplivu sosednjih držav Makedonije (Bolgarije, Grčije, Srbije, Makedonije in drugih regionalnih faktorjev) na njene notranje politično dogajanje in odnos do manjšin. V izogib determinističnemu pogledu na makedonsko stvarnost pa je nujna tudi aplikacija analize tretje ravni – notranje makedonske. Pri tem se bom posvetila predvsem raziskovanju položaja (pravnega, materialnega) albanske manjšine v Makedoniji skozi čas. Na tretji stopnji bom preučila konstrukcijo identitete tako makedonskega kot albanskega naroda, uporabila pa bom tudi Lijphartovo teorijo konsociativne demokracije.

Namen te diplomske naloge torej ni zanikanje različnosti oziroma omalovaževanje pomena različnosti (verskih, etničnih, nacionalnih) identitet pri konfliktu v Makedoniji, pač pa zanikanje predpostavke, da različnost nujno vodi v konflikt med pripadniki različnih etnij ali religij. **Glavna hipoteza mojega dela je, da se je z raznolikostjo zgodovinsko napačno upravljalo, kar pa ustvarja napetosti in ob določenih mednarodnih okoliščinah nujno privede do eskalacije napetosti v konflikt. Še več, moja hipoteza je, da se z različnostjo etničnih identitet še danes napačno upravlja, saj makedonska manjšinska politika (zasnovana tudi na Ohridskem sporazumu) ne omogoča trajne miroljubne in plodne koeksistence med večinskim prebivalstvom in albansko manjšino, saj ne zagotavlja prebroditev etnične in socialne distance med obema največjima etničnima skupnostma v Makedoniji. Tako predstavlja le nadaljevanje obstoja pojava multikulturalizma *ob*, ne pa multikulturalizma *z in med*, obema etničnima skupnostma.**

Metode in struktura

Analiza mojega raziskovalnega dela bo zgodovinska-primerjalna. Preteklost namreč še kako (so)določa sedanost, še posebej, če želimo njen vpliv zanikati. Zaradi preglednosti bom preteklost razdelila na tri podobdobja, in sicer obdobje turškega imperija, obdobje Kraljevine Jugoslavije in obdobje nove Jugoslavije. V vsakem od teh obdobji pa bom aplicirala že zgoraj omenjeno tristopenjsko analizo. Takšen pristop omogoča proučevanje procesa izoblikovanja tako albanske kot makedonske narodne identitete, odnos, odziv in vpliv vsakokratnih držav v regiji na oblikovanje teh dveh identitet ter seveda proučevanje vloge vsakokratnih evropskih (svetovnih) sil pri tem procesu. Pokazala bom tudi, da je balkanizem ('zahodni' pogled na Balkan) skozi čas imel različne obraze. Spremljanje zahodne percepcije Balkana se mi zdi še kako pomembno, saj so bile evropske sile zgodovinsko sokreatorke dogajanja na Balkanu, njihov poseg v Balkansko stvarnost pa je pogosto determiniral prav balkanizem (ter seveda interesi), ne pa realna analiza stanja. Kot dopolnilo k zgodovinsko-primerjalni metodi mi bodo v pomoč analiza sekundarnih in primarnih virov ter opisna metoda.

Kljub temu, da je moja metoda prevladujoče zgodovinsko-primerjalna in tezi, da preteklost (so)oblikuje sedanost, pa menim, da je točka akcije, spremembe in kreacije vedno v sedanjem trenutku. Poznavanje preteklosti je nujno za razumevanje situacije, a odnose (tudi medetnične) vzpostavljamo v sedanosti, zato jih lahko tudi spremenimo. Preteklost nas determinira toliko, kolikor ji dopustimo. Delo torej temelji na teh ključnih metodoloških vodilih:

1. zavrnitev balkanizma;
2. Balkan kot integralni del Evrope in sveta;
3. konflikt ni posledica različnosti, pač pa napačnega upravljanja z njo;
4. družbena stvarnost se kreira v sedanosti.

Izhajajoč iz zgoraj navedene hipoteze, da je napačno upravljanje z različnostjo (etnično, versko) poglavitni vzrok za konflikte, bom podrobno proučila modele upravljanja z etnično in versko različnostjo. Pri zgodovinski analizi medetničnih odnosov na področju Balkana (še posebej Makedonije) pa bom ugotavljala, kateri model je bil apliciran v

posameznem obdobju. Zgodovinski pregled mi ponuja čudovito priložnost spoznavanja in analiziranja učinkov različnih modelov upravljanja z manjšinami na področju balkanskega polotoka, še posebej v Makedoniji. Pri tem bi rada poudarila, da upravljanje z različnostjo ne dojemam kot sinonim z manjšinsko politiko. Slednjo vidim kot zavestno sprejeto politiko oziroma sklop politik do nedominantne in manjšinske populacije (ali bolje populacij) v določeni državni tvorbi, ki se etnično, jezikovno, versko ali kulturno razlikuje(jo) od večinske oziroma dominantne skupine, z namenom ureditve njenega (njihovega) položaja v odnosu do večinske skupnosti ter njihovih (njihovih) medkulturnih odnosov. Upravljanje z različnostjo pa je širši pojem (in zajema manjšinsko politiko) in vsaka državna tvorba jo ima ali jo je imela, četudi nezavedno, saj nobena družba ni in ni bila monokulturna. Multikulturnost ima veliko daljšo zgodovino kot nacionalizem, ki je konstrukt moderne dobe. Večkulturnost je zgodovinska stalnica in posledično je tudi upravljanje z različnostjo zgodovinska stalnica. Tako je tudi zanikanje ali ignoriranje etnične/verske/kulturne/jezikovne raznolikosti eden izmed načinov upravljanja z različnostjo.

V zgornjem odstavku sem nanizala pojme, ki so ključnega pomena za delo, ki obravnava manjšinsko tematiko, zato sta poglobljen teoretski razmislek ter analiza za nadaljnje razumevanje na mestu.

1 RAZNOLIKOST IN MODELI UPRAVLJANJA Z RAZNOLIKOSTJO

1.1 MULTIKULTURNOST IN MULTIKULTURALIZEM

Kljub nekaterim sodobnim težnjam po prezentaciji tako imenovane nacionalne kulture kot edine v neki državi, pa lahko pritrdimo Velikonji (v Debeljak *et al.* 2002, 291), da je multikulturnost objektivno stanje vsake družbe, saj zgodovina ne pozna monokulturnih družb. V vsaki družbi multikulturnost živi vsaj v svoji najenostavnejši obliki – kot kulturni paralelizem, ki pomeni soobstoj različnih kultur, ki pa obstajajo medsebojno izolirane in odtujene. V takih družbah pa hkrati obstajajo težnje kulturnega poenotevanja oziroma uniformiranja, ki so lahko tako verske, politične in ekonomske, kot tudi nacionalne. Slednje kot merilo kvalitete kulturnosti postavljajo 'narodno zavednost', 'čistost' in 'konstitutivnost za narod'. Naprednejši obliki multikulturnosti sta življenje *med* in *z* drugimi kulturami, torej kulturna strpnost. Najkompleksnejša oblika multikulturnosti, ki nastane po subjektivni izbiri, pa je interkulturnost, ki jo opredelimo kot življenje *v* različnih kulturah. Po takšnem – dinamičnem – pogledu na kulturo je nacionalna kultura enakovredna z drugimi kulturnimi produkcijami znotraj in zunaj nacionalnega okvira. Nacionalna kultura ohranja svojo osnovo, obenem pa jo širi in nadgrajuje z drugimi. Interkulturnost torej pomeni intenzivno kulturno izmenjevanje v obe (oziroma več) kulturnih okolij ter na ta način producira nove kulturne oblike, ki so specifične le za dotično okolje.

Če je multikulturnost objektivno dejstvo, pa so stališča in odnos do tega pojava zelo subjektivna in raznolika. Tako razlikujemo med različnimi oblikami multikulturalizma, posledično pa so politike in ukrepi upravljanja s kulturno raznolikostjo zelo raznoliki. McLaren (1994, 47) razvrsti oblike multikulturalizma v štiri skupine, pri tem pa poudari, da je takšna delitev idealno-tipski model in kot takšen le pripomoček pri analizi.

Konzervativni (korporativni, nekonzervativni) multikulturalizem priznava različnost, a jo obravnava skozi hierarhijo. Vrednote zahodno-evropskih kultur dojema kot

superiorne ter zagovarja univerzalni koncept razvoja. Pogled je torej evropocentričen. Posledično zagovarja asimilacijo kot najprimernejšo obliko upravljanja z različnostjo. Tako na primer teži k monolingvizmu v družbi in spodbija legitimnost 'tujih' jezikov (Lukšič-Hacin 1998, 112). V nasprotju s konzervativnim pa liberalni multikulturalizem v duhu načel svobode in tolerance priznava kulturno različnost in poudarja enakopravnost. Toda liberalno pojmovanje različnosti je individualno ne skupinsko, tako zanemari dejstvo, da se kulturna različnost lahko živi le skozi medsebojne interakcije, torej v skupnosti. Poleg tega se v analizi se izogne zgodovinski kontekstualizaciji in analizi odnosov moči. Predpostavlja, da so različne kulturne skupnosti v harmoniji s prevladujočimi oblastnimi strukturami. Tako spregleda protislovja, ki izhajajo iz strukture same, in implicitno zagovarja sistemske nepravilnosti. Naposled ta pogled zaide v etnocentrizem in univerzalistični humanizem (McLaren 1994, 51–3). Pristaši levo-liberalnega multikulturalizma poudarjajo pomen kulturne diference, na nek način jo celo idealizirajo. Kulturno razliko dojemajo kot absolutno kategorijo, ki je osvobojena tako družbenih kot zgodovinskih okvirov. Podobno kot liberalni tudi levo-liberalni ignorirajo razmerja moči, kar močno siromaši njihovo analizo in razlagalno moč njihovih teorij. Slednje pomanjkljivosti pa nikakor ne moremo očitati četrti skupini pogledov na večkulturnost, ki jo imenujemo kritični (radikalni, uporniški, skrajno levi) multikulturalizem. Slednji namreč različnost ne pojmujejo kot cilj, pač pa dejstvo in dokaz, da mora biti različnost hkrati obveza za socialno pravičnost. Različnost je dojeta kot rezultat zgodovine, kulture, obstoječe delitve moči in ideologije. Razlika ni absolutna, pač pa relativna in odvisna od interakcije med dvema in večimi skupinami. Teoretiki kritičnega multikulturalizma poudarjajo vlogo jezika kot konstitutivnega elementa izkušnje. Svet mislimo skozi jezik. Dominantna ideologija obvladuje jezik in si tako prizadeva, da bi dosegla uveljavitev njej ustreznega pomena nekega termina. Tako se prek oblik pojmovanja reproducira neenaka porazdelitev moči. Na podlagi tega avtorji zagovarjajo nujnost boja na področju jezika – se pravi nujnost ponovne opredelitve pojmov. Težijo vzpostaviti nov ne-evropocentrični diskurz – namesto *Evropa na Evropa med*. Kot ključno mesto za uveljavitev spremembe pa izpostavijo šolo in nov multikulturalni kurikulum (Lukšič-Hacin 1998, 115–18).

1.2 NACIONALIZEM

O nacionalizmu in narodu poteka živahna in plodna akademska razprava. Koncepte, kot so etnija, narod in nacionalizem, obravnavajo iz različnih perspektiv številni teoretski tokovi ter še številnejši avtorji, za katere se včasih zdi, da se le v maločem strinjajo¹. Ravno zato bi koherentna in poglobljena analiza različnih koncepcij zahtevala posebno delo, kar pa ni namen niti cilj te diplomske naloge. Vendarle pa sta koncepta naroda in nacionalizma še kako pomembna za analizo medetničnih odnosov v Makedoniji, zato se jima ni mogoče izogniti. Vendar pa se bom osredotočila zgolj na tiste vidike nacionalizma, ki se mi zdijo relevantni za mojo nadaljnjo analizo.

Kratek pregled začnjam z (modernistično) ugotovitvijo, da če za večkulturnost velja, da je zgodovinska stalnica, tega za nacionalizem nikakor ne moremo trditi. Kot pravi Hobsbawm (2007, 22): »Temeljna značilnost moderne nacije in vsega, kar je z njo povezano, je, da je moderen pojav.« Hobsbawmovo tezo o modernosti naroda, ki da je produkt nacionalizma, številni avtorji z različnimi argumenti (ki imajo svoj izvor v različnih paradigmah) zavračajo. Med njimi je tudi Hastingsova trditev o široki kontinuiranosti pomena termina narod; v primeru Anglije vse od 14. stoletja naprej (Smith 2001, 120).

Nekateri avtorji najzgodnejše predhodnike nacionalizma iščejo celo v času pred Kristusovim rojstvom. Tako med pojavne oblike predmoderne nacionalizma štejejo religiozno integrirane, a politično marginalizirane Izraelce, semi-demokratske grške mestne države in zgodnjo rimsko republiko (Hearn 2006, 13). Toda za večino teoretikov so ti primeri kvečjemu oddaljeni sorodniki kot pa relevantni predhodniki. Tudi Hobsbawm ne zanika pojava predmoderne nacionalizma. V svojo analizo vključi

¹Teorije o narodu lahko v grobem razdelimo v tri skupine. Prva skupina so primordialiistične (genealoške) teorije, po katerih je narod 'naravni' pojav, zato izhaja iz daljne zgodovine. Ta skupina teorij je torej esencialistična, zagovorniki teh teorij pa pri koncepciji naroda poudarjajo plemenskost, sorodnost in čistokrvnost med pripadniki naroda. Druga skupina teorij so modernistične teorije, ki so v nasprotju s prej omenjenimi konstruktivistične. Sledeč avtorjem modernizma (Anderson, Gellner, Hobsbawm, Nevitte) je narod novoveški ali moderni konstrukt, ki je nastal (z dobršno mero birokratske prisile) kot posledica nacionalizma, kapitalizma, industrializacije in oblikovanja moderne države. Avtorji tretje skupine teorij (Smith, Hastings, Hutchinson) pa pristajajo tako na etnični determinizem kot na novoveški voluntarizem pri nastanku naroda. Po etničnih teorijah je torej narod nastal iz predmoderne etnije, ki jo je usodno zaznamovala modernistična nacionalizacija (Velikonja v Debeljak *et al.* 2002, 283–4).

protonarodne jezikovne, regijske in religiozne skupnosti, ki jih je pogosto tvorilo prebivalstvo predmoderne dobe. Tako omenja primere, kjer se je protonacionalizem ljudstva identificiral s srednjeveško državo in cerkvijo (Anglija, Rusija, Srbija), kar je omogočilo rast modernemu političnemu nacionalizmu. Tako je v primeru Srbov tradicija zgodnje države služila modernemu srbskemu nacionalizmu, saj se je spomin na staro junaško kraljevino, ki so jo tragično premagali Turki, ohranjal v ljudskih pesmih, pripovedih, predvsem pa v vsakdanji liturgiji srbske cerkve, ki je večino svojih kraljev razglasila za svetnike (Hobsbawm v Smith 2001, 116).

Sama se številnim paradigmam navkljub vendarle bolj ogrevam za modernistični pogled. Menim namreč, da čeprav je moč najti daleč pred 18. stoletjem predmoderne protonacionalne skupnosti, ki so bile jezikovno, religijsko in/ali regijsko koherentne ter imele občutek medsebojne povezanosti, solidarnosti ter pripadnosti, pa tem skupnostim manjka demokratični element hotenja ali prizadevanja, da bi si vladali sami. V obdobju stare ureditve se posameznik ni močno identificiral s svojo deželo. Kako naj bi sploh se, če je za spremembo državljanstva zadoščala kraljeva poroka? Podobno ugotavlja Rennan: »Cesija province ni potemtakem nič drugega kot prenos nepremičnin enega vladarja na drugega; ljudstvo do tega največkrat ostaja indiferentno.« (Tzvetan v Rizman 1991, 149). Moderni narod je torej nujno kontaminiran z idejo, da naj bi si narod vladal sam. Tako si na primer predmoderni srbski nacionalizem ni prizadeval za demokratično vladavino srbskega ljudstva, pač pa, da bi Srbom vladal srbski kralj (ne pa turški sultan).

Nacionalizem je torej kot vsak družbeni pojav inherentno povezan s širšo družbeno stvarnostjo. Tako je pojav nacionalizma pogojen s francosko revolucijo in emancipacijo fevdalnih množic, saj se šele s francosko revolucijo posameznik iz objekta politike (podložnika) prelevi v politični subjekt (državljan). Tzvetan (v Rizman 1991, 148) govori o notranjem pomenu naroda, ki nastane prav ob izbruhu francoske revolucije. Narod postane prostor legitimacije in kot vir oblasti nasprotuje kraljevim oziroma božjim pravicam. Tako mobilizacijsko geslo 'Naj živi kralj!' nadomesti 'Naj živi narod!'. Narod postane prostor enakosti vseh državljanov (izključujoč ženske in reveže).

Posledično postane tudi njegova etnična, jezikovna in kulturna identiteta politično vprašanje. Kot pravi Kohn (v Roter 2001, 223), so v predmoderni dobi ljudje dojemali svoj govorjeni jezik kot naravno dejstvo, ne pa kot politično ali kulturno vprašanje in še manj kot možen predmet političnega ali kulturnega boja. Nastanek nacionalne države, kjer ne vlada več fevdalec, pač pa narod kot skupnost političnih subjektov, pa zahteva določeno stopnjo podobnosti, enakosti med političnimi subjekti. Če je bila pred francosko revolucijo lojalnost monarhu dovolj močno družbeno vezivo (ki je jezikovna, etnična ali verska raznolikost ni ovirala), pa v politični skupnosti, kjer si vlada ljudstvo, kulturna raznolikost postane problem. Zato transformacijo družbe iz vertikalne v horizontalno nujno spremlja (praviloma nasilna) konstrukcija nacionalne identitete in nacionalizirajočih držav. Tzvetan navaja Rousseauja (Tzvetan v Rizman 1991, 153), ki obupano ugotavlja, da sta državljanska in humanistična vrlina radikalno nezdržljivi. Meni celo, da je uspeh državljanstva obratno sorazmeren z uspehom humanizma, in doda, da so dobre družbene institucije tiste, ki znajo najbolj denaturirati človeka. Naravnega človeka je torej potrebno denaturirati toliko, kolikor nasprotuje državljanu.

1.2.1 Predhodniki nacionalizma

Tako kot za vsak družbeni pojav tudi za nacionalizem velja, da ni pojav *sui generis*, temveč ima svoje predhodnike, ki so ga sooblikovali, in je tako produkt dolgotrajne družbene transformacije v Evropi. Korenine modernega nacionalizma je mogoče najti predvsem v dveh družbenih gibanjih, ki sta radikalno predrugačila Evropo. Prvo je renesansa, ki je od 14. do 16. stoletja s svojim ponovnim odkritjem grške in rimske antične dediščine oživila ideje republike in demokracije ter ju preoblikovala glede na moderni kontekst (Hearn 2006, 13). Humanizem, ki se osredotoča na horizontalne odnose med ljudmi, ne pa na vertikalni hierarhični odnos človeka preko cerkvene institucije do Boga, je začel zamenjevati sholastične teološke debate. S tem pa tudi zasejal seme dvoma, ki je zamajalo prepričanje o legitimnosti vladavine, ki za svojo suverenost utemeljuje z bogom namesto, da bi jo iskala v ljudstvu. Ravno to seme je v poznejšem obdobju vzknilo v mogočno silo, ki je rušila absolutistične vladarje širom po Evropi.

Odraz novega dojemanja človeka postane konec 15. stoletja reformacija s svojo zahtevo po direktni povezanosti človeka z Bogom. Posledica te zahteve je bila uvedba liturgije v lokalnih jezikih, ki je ljudem razumljiv, prevajanje Biblije ter razmah pismenosti tako v protestantskih kot tudi katoliških deželah. Reformacija je tako potrdila idejo o nepotrebnosti posrednikov in nadgradila idejo o enakosti med ljudmi. Imela pa je tudi druge pomembne neposredne učinke. Vodila je k nastanku 'odpadniških' nacionalnih cerkva v novih protestantskih deželah, s čimer je prisilila tudi Katoliško cerkev, da je v stoletjih protireformacije prevzela bolj nacionalno obliko. Politični učinek reformacije, ki je bil po krvavi tridesetletni vojni (1618–48) institucionaliziran v Vestfalskem sporazumu, pa je zlomil univerzalno politično in versko nadvlado Svetega rimskega cesarstva, saj je (tako kot že utreški mir) dovolil vladarjem nemških dežel, da določajo veroizpoved v svoji deželi (Hearn 2006, 14).

Poleg renesanse in reformacije pa velja omeniti še dva intelektualna tokova, ki sta doprinesla k pojavu nacionalne misli. To sta bila razsvetljenstvo in romantika. Razsvetljenstvo postavi na piedestal razum in znanost, s katerima bo človeštvo tehnično in družbeno napredovalo. Medtem ko je razsvetljenstvo kombiniralo filozofijo z znanostjo, pa je romantika filozofijo cepila z umetnostjo. Namesto razuma in tehnike romantika poudari rušilno in ustvarjalno moč čustev ter lepoto človeške imaginacije in narave. Obuja zanimanje za jezike, ljudsko umetnost in kulturo, v katerih išče pristnost človeškega duha, ki ga še ni pokvarila civilizacija (Hearn 2006, 14–15). Oba tokova sta poudarila pomen posameznika in kritizirala stari aristokratski družbeni red ter vsak na svoj način sooblikovala nacionalizem.

1.2.2 Faze nacionalizma

Čeprav je nacionalizem pojav modernosti, pa se je v svoji kratki zgodovini manifestiral v različnih okoliščinah ter v večjih pojavnih oblikah. Hearn (2006, 15–19) te pojavne oblike imenuje faze in jih našteje ter opredeli:

- Za večino avtorjev je ključen dogodek pri vzponu nacionalizma francoska revolucija (1789), ki označuje tudi začetek prvega vala nacionalizma. Slednjega zaznamuje francoskost, saj je bila Francija v tistem času osrednje prizorišče

republiških revolucij in promotorka idej liberalizma, demokracije in republikanizma. Francoska revolucija (1789–1802) z idejami enakosti, naravnih pravic, suverenosti ljudstva, svobode ter konstitucionalizma zruši stari monarhični družbeno-politični red. Človek postane državljan, država pa skupnost enakih, katerih obča volja odloča o usodi domovine. Te ideje se kaj kmalu sprevržejo v nasilen kaos, ki omogoči Napoleonu, da z vzponom na oblast znova vzpostavi stabilnost v državi, hkrati pa se idejam revolucije ne izneveri. Z Napoleonovim zakonikom uzakoni enakost med državljani in svetost lastninskih pravic. Slednji je bil uzakonjen tudi v drugih deželah, saj je v obdobju svoje vladavine (1804–14) osvojil dobršen del Evrope. Kljub imperialnim težnjam je z osvojitvijo tujih dežel pripomogel k širjenju novega pogleda na svet širom po Evropi. Poudariti velja, da kljub temu, da je bila Francija osrednje prizorišče prvega vala revolucij, pa nikakor ni bila edina. Prvi val nacionalizma, ki ga označujejo republikanski upori in revolucije, je zajel tako druga območja Evrope (Korzika – 1755 in 1793, Genova – 1768, Jugovzhodna Rusija – 1773, dansko Nizozemsko – 1784, avstrijsko Nizozemsko/Belgijo – 1787, Liège – 1789, Madžarsko – 1790, Poljsko – 1791, Sardinijo – 1793, Irsko – 1798, Srbijo – 1804, Španijo – 1808, Tirolsko – 1809) kot tudi Evropske kolonije (Združene države – 1776, Haiti – 1791, špansko Ameriko – 1810) (Hearn 2006: 15). Doba revolucij je torej pomenila začetni val modernega procesa oblikovanja naroda v Zahodni Evropi (predvsem v Španiji, Britaniji, Franciji), kar je bilo mogoče zaradi dolgotrajne dinastične integracije ozemelj. Tudi v obeh Amerikah so evropski priseljenci, potem ko so v dobršni meri uničili in podredili izvorno prebivalstvo, bili sposobni razviti svoje ustave in politične sisteme na podlagi nove ideologiji naroda. V obeh primerih pa je k vzpostavitvi nacionalne države močno pripomogla imperialna trgovina, temelječa na kapitalizmu 19. stoletja, ki je generirala bogastvo temu delu sveta.

- Drugi val nacionalizma v Evropi označuje združitev fragmentiranih nemških (1815–71) in italijanskih (1848–61) kneževin. Ta proces je v obeh primerih potekal z ekspanzijo ene izmed kneževin; Prusije v primeru Nemčije ter analogno Piemont-Sardinije v italijanskem primeru. Proces je spodbudila relativno visoka jezikovna in kulturna kontinuiteta znotraj združujočih se

političnih enot, delno pa ga je podžgal tudi val liberalnih revolucij (1848–9). Konec tega procesa pomeni pojav moderne nacionalne države tudi v Italiji in Nemčiji.

- Lokus tretjega vala nacionalizma pa je Jugovzhodna Evropa, ki je bila še v 19. stoletju in deloma tudi v 20. stoletju pod avstro-ogrsko, turško in rusko nadoblastjo. V nasprotju z nemškim in italijanskim področjem, je te imperije veliko bolj zaznamovala verska, kulturna in jezikovna raznolikost. Nacionalna ideja je imperialne velesile zajela nepripravljene, zato je bil končni rezultat dezintegracija imperijev na manjše politične enote. Področje Jugovzhodne Evrope je bilo po prvi svetovni vojni, ki jo zaznamuje poraz centralnih sil (Avsto-Ogrske, Nemčije, otomanskega imperija ter Bolgarije), preoblikovano s številnimi mednarodnimi sporazumi (1919). Deklarirani namen zmagovalnih sil Antante je bil politične meje čim bolj približati nacionalnim, kar pa jim je v luči njihovih (tudi) imperialnih interesov ter neizvedljivosti ideje same le delno uspelo.
- Globalna svetovna depresija ter ponižanja poraženih sil prve svetovne vojne so bili eksplozivno gorivo četrtemu valu nacionalizma v Evropi – fašizma v Italiji in Nemčiji, ki je sicer bil po drugi svetovni vojni poražen, ostanke brutalnega ekstremističnega nacionalizma pa je še danes moč najti širom Evrope.
- Leta po drugi svetovni vojni zaznamuje nov val nacionalizma, in sicer antikolonialni boji za neodvisnost izpod evropskih kolonialnih sil tako v Afriki in Bližnjem Vzhodu kot tudi v Aziji. Mnogokrat je bil rezultat teh bojev etnično izredno raznolike državne enote, katerih ozemlja so prav tiste meje, ki so jih evropske velesile arbitrarno določile, sledeč svojim geopolitičnim interesom.
- Nacionalna ideja in prizadevanje za neodvisnost je še vedno prisotna tudi v državah, ki veljajo za t.i. etablirane nacionalne države z dolgo liberalno in demokratično tradicijo. Primeri te pojavne oblike nacionalizma vključujejo Škotsko, Wales in Severno Irsko v Veliki Britaniji, Katalonijo in Baskijo v Španiji, Quebec v Kanadi, Bretanijo v Franciji ter Flamce v Belgiji.
- Po koncu hladne vojne je Vzhodno in Jugovzhodno Evropo zajel nov val nacionalizma. Razpad Zveze sovjetskih socialističnih republik (ZSSR) je vodil v nastanek številni držav v Vzhodni Evropi ter osrednji Aziji ter v združitvev

Vzhodne in Zahodne Nemčije, na mnogih področjih pa še danes potekajo boji za neodvisnost (Čečenija). Področje Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) je bilo prizorišče nasilne manifestacije nacionalizma, katerega posledica je (trenutno?) sedem neodvisnih držav. Jugovzhodna in Vzhodna Evropa pa nista bili edini destinaciji novega vala nacionalizma (Smith 2001, 114). Nov val je zajel tudi Indijsko podcelino, Bližnji vzhod, afriški rog, Ruando in Kavkaz.

Ideja nacionalizma je torej še kako aktualna širom Evrope (in po svetu), kljub procesom evropske gospodarske in politične integracije. Lahko samo pritrdim Hearnovi misli: »Ko že misliš, da je konec, pride naproti nov val.« (Hearn 2006, 19)

1.2.3 Vzhodni in zahodni model izgrajevanja naroda

Kot je bilo že nakazano, je ideja nacionalizma v Evropi vzniknila v dveh različnih okoliščinah, posledično imamo opravka z dvema različnima konceptoma naroda. Tako razlikujemo med zahodnim-državljskim ter vzhodnim-etničnim pomenom naroda. Različna koncepcija naroda, kot posledica različnih zgodovinskih okoliščin ob pojavu nacionalizma, pa botruje tudi različni naravi manjšin ter tako imenovanega manjšinskega problema (Roter 2001)². Za zahodni model formiranja naroda je ključen predhodni obstoj centraliziranih državnih struktur. V Zahodni Evropi je formiranje države predhodilo formiranju naroda, tako so obstoječe politične strukture nudile okvir, znotraj katerega so bili uvedeni ukrepi za ustvarjanje nacionalne enotnosti. Zato je

² Avtorica v svojem članku *Locating the "Minority Problem" in Europe: A Historical Perspective* s pomočjo historične analize problematizira percepcijo manjšin kot 'manjšinskega problema', še posebej pa dojemanje nacionalnih manjšin v Vzhodni Evropi kot posebej problematičnih. 'Manjšinski problem' koncipira kot družbeni konflikt med najmanj dvema etničnima skupina, od katerih je ena v nedominantni situaciji, z vzajemno nekompatibilnimi interesi in cilji. Pri tem se nasloni na liberalistično razumevanje družbenega konflikta, po kateri slednji niso *per se* disfunkcionalni za družbo (Roter 2001, 222). Problematiziranje percepcije manjšin kot manjšinskega problema utemeljuje z ugotovitvijo, da je bila Evropa vedno jezikovno, kulturno in versko raznolika, kljub temu pa lahko do zgodnje moderne dobe govorimo o odsotnosti 'manjšinskega problema', saj obstoj nacionalne zavesti, kot pomembne sile, zahteva strukturo moderne države. Na nastanek 'manjšinskega problema', kot ga dojemamo danes, sta torej vplivala dva procesa: identifikacija naroda v etničnih terminih in nastanek nacionalne države s politično organizacijo, ki je vpeljala oblast nad izvajanjem ekonomske, politične, družbene in kulturne uniformiranosti znotraj državnih meja. Toda v razmerah etnične heterogenosti je nacionalizem, katerega bistvo je mit čistosti, inherentno konflikten, manjšine pa so koncipirane kot 'problem' (Roter 2001, 223–7).

zahodni ali državljanski koncept naroda definiran teritorialno: narod sestavljajo vsi prebivalci države (Roter 2001, 227). V nasprotju z državljansko pa vzhodna oziroma etnična koncepcija temelji na osebni pripadnosti narodnosti (kulturni, verski) skupini, ne glede na teritorialne meje (Ra'anan v Roter 2001, 231). V Vzhodni Evropi se je namreč nacionalizem pojavil v okoliščinah multietničnih imperijev, v katerih je glavni kohezivni element predstavljala lojalnost monarhu (Schöpflin v Roter 2001, 229). Nacionalna ideja, ki je spodkopala imperije odznotraj, se je manifestirala kot prepričanje, da narod po naravi stvari ne more biti vladan od 'tujega' naroda (Connor v Roter 2001, 230).

Posledica zahodnega modela formiranja naroda je nastanek etnične manjšine brez matične države, saj je že prej obstoječa močna centralna država preprečila formiranje lastne države etničnim skupinam, ko so postale narodno zavedne. Tako je 'manjšinski problem' danes na Zahodu povezan s pritiski vlade na različne etnične skupine, da se asimilirajo v državljansko kulturo, in z zahtevami manjšinskih pripadnikov po priznanju njihovih specifičnih značilnosti (in posledično z zahtevami po večji avtonomiji, secesiji ali celo s terorističnimi dejavnostmi) na drugi strani. 'Manjšinski problem' na Vzhodu je drugačnega značaja. Na Vzhodu so etnične manjšine namreč nastale kot posledica kreiranja novih državnih meja, zato te manjšine večinoma imajo matično državo, ki navadno skrbno spremlja situacijo 'svojih' manjšin na tujem. Ker narod ni razumljen kot politična skupnost, temveč se opira na etnično potomstvo, se pojavi razlikovanje med narodnostjo in državljanstvom. Slednje vodi do situacije, ko večinska etnična skupina dojema etnične manjšine kot goste, kot nekaj začasnega, tujega in posledično motečega (Roter 2001, 234–7).

1.3 NARODNA MANJŠINA

Kot pri vseh konceptih, ki so kakor koli povezani z narodnostjo in etničnostjo, obstaja tudi pri opredeljevanju narodnih manjšin množstvo definicij. Problem ni zgolj teoretski, pač pa tudi politični in pravni, saj v mednarodni skupnosti ne obstaja splošno sprejeta definicija pojma narodne (etnične) manjšine. A vendar, kot piše Roter (v Komac 2008, 2), je danes v Evropi uveljavljeno pojmovanje narodnih manjšin, kot ga je predlagala

Parlamentarna skupščina Sveta Evrope v svojem Priporočilu št. 1201 (1993) o dodatnem protokolu k Evropski konvenciji o človekovih pravicah o pravicah narodnih manjšin, sprejetem 1. februarja 1993. Ta koncepcija je nastala po koncu hladne vojne, in sicer v okviru novega mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin.

Prvi člen Priporočila navaja, da se za namene Konvencije pojem narodne manjšine nanaša na skupino oseb v določeni državi, ki

- a) prebivajo na ozemlju te države in so njeni državljani;
- b) s to državo vzdržujejo dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi;
- c) imajo posebne etnične, kulturne, verske ali jezikovne značilnosti;
- d) so kljub njihovem manjšem številu v primerjavi z ostalo populacijo države ali prebivalstvom regije te države dovolj reprezentativni;
- e) si želijo skupaj ohranjati svojo skupno identiteto, vključno s kulturo, tradicijami, veroizpovedjo ali jezikom.

Sorodna in široko uveljavljena je tudi opredelitev, ki jo je leta 1977 podal posebni poročevalec Združenih narodov Francesco Caportorti v Študiji o pravicah pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin v duhu določil 27. člena³ Mednarodnega Pakta o državljanskih in političnih pravicah⁴. Tako je predlagal, da se lahko v kontekstu izvajanja 27. člena Pakta izraz manjšina nanaša na: »... skupino, ki je številčno manjša kot preostali del populacije države, se nahaja v nedominantnem položaju in katere pripadniki – ki so državljani te države – imajo etnične verske ali jezikovne značilnosti, ki se razlikujejo od preostale populacije in kažejo – čeprav samo implicitno – občutek solidarnosti, ki je usmerjen k ohranitvi njihove kulture, običajev, vere ali jezika.« (United Nations v Komac in Zagorac 2002, 97)

Iz definicij je razvidno, da se za narodne manjšine implicitno zahteva izpolnjevanje dveh vrst kriterijev, in sicer objektivnih (ki so navedeni v točkah od a do d) in subjektivnega.

³ 27. člen Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah se glasi: »V tistih državah, v katerih živijo etnične, verske ali jezikovne manjšine, osebam, ki pripadajo takim manjšinam, ne bo odvzeta pravica, da skupaj z drugimi člani svoje skupine uživajo svojo lastno kulturo, izpovedujejo in prakticirajo svojo vero ali uporabljajo svoj lasten jezik.«

⁴ Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah je bil sprejet 16. 12. 1966, v veljavi pa je od 23. 3. 1977.

Da bi se skupnost državljanov lahko štela za narodno manjšino, tako ni dovolj, da je objektivno drugačna od večinske populacije (v smislu bistvenih indikatorjev identitete, kot so kultura, veroizpoved, jezik, tradicija), pač pa »mora te posameznike povezovati tudi medsebojna solidarnost in želja po ohranjanju te posebne identitete.« (Komac 2008, 3)

Zgoraj navedeni definiciji sta nastali v dveh različnih kontekstih, in sicer prva v evropskem okviru, druga pa v okviru Organizacije Združenih narodov (OZN). Ključna razlika med njima je, da je evropska različica strožja, saj postavlja zahtevo avtohtonosti oziroma dolgotrajne prisotnosti skupnosti na določenem teritoriju. Po drugi strani pa je sodobni evropski režim varstva manjšin širši v smislu posebnih pravic narodnih manjšin in mehanizmov za implementacijo teh pravic (več o tem v naslednjih poglavjih).

Zahteva po avtohtonosti je problematična, saj dokument nikjer ne opredeli, koliko dolgo je dovolj dolgo, da bi bilo dolgotrajno in avtohtono. Kot podarjajo Komac *et al.* (2007, 83) kriterija trajnih in trdnih vezi z državo bivanja ne moremo uvrščati med zanesljive formalne kriterije, saj sta trajnost in trdnost izmuzljivi kategoriji, ki sta bolj politične narave, zato se sčasoma nujno spreminjata. Zahteva po avtohtonosti je bila dodana zato, da bi se iz evropskega režima varstva narodnih manjšin izključilo (večinoma) ekonomske migrante, ki so se priselili v Evropo po drugi svetovni vojni v reševanju svojega materialnega položaja. Slednje je še posebej evidentno, če se ustavimo še pri definiciji regionalnih oziroma manjšinskih jezikov, kot je navedena v 1. členu⁵ Evropske listine za regionalne ali manjšinske jezike⁶, ki je nastala leto pred Priporočilom. V prvem členu je izrecno izpostavljeno, da je manjšinski ali regionalni jezik lahko le tisti, ki se tradicionalno uporablja na določenem ozemlju (in je seveda različen od uradnega jezika) neke države ter da »izraz ne vključuje niti narečij uradnega jezika ali uradnih jezikov države niti jezikov migrantov.« (Tanase 2003)

⁵ 1.a člen Evropske listine za regionalne ali manjšinske jezike pravi, da izraz »"regionalni ali manjšinski jeziki" pomeni jezike: i ki jih tradicionalno uporabljajo na določenem ozemlju države državljani te države, ki sestavljajo skupino, številčno manjšo od preostalega prebivalstva te države, in ii ki se razlikujejo od uradnega jezika ali uradnih jezikov te države; izraz ne vključuje niti narečij uradnega jezika ali uradnih jezikov države niti jezikov migrantov.«

⁶ Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih je bila sprejeta 5. 11. 1992, velja pa od 1. 3. 1998.

Kljub temu, da je definicija precej ohlapna in dopušča državam veliko maneverskega prostora pri določanju svojih manjšin, pa na Dunajskem vrhu Sveta Evrope oktobra 1993 predsedniki vlad in držav niso sprejeli Priporočila. Namesto tega so uspeli doseči konsenz o okvirni konvenciji, ki je bila naposled sprejeta novembra 1994. Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin⁷ narodnih manjšin sploh ne definira, pač pa vsebuje le splošne določbe o kulturnih in političnih pravicah pripadnikov manjšin, zato imajo uživajo države pri izpolnjevanju teh določil veliko mero diskrecije (Tanase 2003).

S tem zgodba o narodnih manjšinah in izpolnjevanju njihovih pravic nikakor ni zaključena. V naslednjih poglavjih bom pri vsakem obdobju analizirala takratno mednarodno koncepcijo manjšin, njihove pravice in mehanizme implementacije, ter na ta način prikazala razvoj koncepta varstva manjšin.

1.4 MODELI UPRAVLJANJA Z RAZLIČNOSTJO

Večkulturnost je zgodovinska stalnica in posledično je tudi upravljanje z različnostjo zgodovinska stalnica. Upravljanje z različnostjo je širok pojem in vsaka državna tvorba jo ima ali jo je imela, četudi nezavedno, saj nobena družba ni in ni bila monokulturna. Tako je tudi zanikanje ali ignoriranje etnične/verske/kulturne/jezikovne raznolikosti eden izmed načinov upravljanja z različnostjo.

Upravljanje z različnostjo zajema manjšinsko politiko, ki jo dojemam kot zavestno sprejeto politiko oziroma sklop politik do nedominantne in manjšinske populacije (ali bolje populacij) v določeni državni tvorbi, ki se etnično, jezikovno, versko ali kulturno razlikuje(jo) od večinske oziroma dominantne skupine, z namenom ureditve njenega (njihovega) položaja v odnosu do večinske skupnosti ter njunih (njihovih) medkulturnih odnosov. Danes je prevladujoč pomen manjšinske politike predvsem pozitiven – razumemo jo predvsem kot ohranjanje kulturne pestrosti in izboljšanje pogojev nedominantnim skupnostim – se pravi v smislu varstva manjšin. Komac (2002, 14) takole opredeli varstvo manjšin kot »prizadevanje, prevedeno v sistem norm, s pomočjo katerih naj se ohranja etnična (kulturna) in religiozna pestrost prebivalstva določene

⁷ Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin je bila sprejeta 10. 11. 1994, v veljavo pa je stopila 1. 2. 1998.

države.« Drugi pomen (in namen) varstva manjšin pa je »izgrajevanje pogojev, ki omogočajo pripadnikom manjšin izenačenje štartnih osnov s pripadniki večinskega naroda za kompetitivnost v družbi, v kateri živijo.« V preteklosti (pa tudi sedanjost nikakor ni oropana teh primerov) pa je lahko 'reševanje manjšinskega vprašanja' zajemalo takšne politike, katerih osnovni namen je bil diskriminacija ali celo fizična eliminacija manjšin.

Države oblikujejo različne manjšinske politike (in posledično modele upravljanja z manjšinami) pač glede na obstoječi mednarodni režim upravljanja z manjšinami. Ti modeli nalagajo vsem ali samo določenim državam v mednarodni skupnosti določene mednarodnopravne obveznosti, ki jih morajo izpolniti v odnosu do (priznanih) narodnih manjšin. Kot je bilo že povedano, narava teh obligacij je precej fleksibilna, zato državam dopušča veliko mero diskrecije pri uresničevanju obveznosti do svojih narodnih manjšin. Ravno zato pri proučevanju upravljanja z narodnimi manjšinami ne gre zanemariti domače dejavnike, kot so prevladujoč vrednostni sistem v državi, politični sistem, politična kultura, zgodovinska izkušnja, ekonomski položaj države, če naštejemo le nekatere.

1.4.1 Mednarodna raven

Zgodovinsko lahko v mednarodnem sistemu držav, ki legitimirajo svoj obstoj s samoodločbo narodov, opazujemo tri modele oziroma mednarodne odzive na obstoj nacionalnih manjšin. Prvi režim je bil osnovan s strani zaveznikov po letu 1945 in je temeljil na univerzalnih individualnih človekovih pravicah. Drugi, v preteklosti večkrat prakticiran način, vključuje fizično eliminacijo nacionalnih manjšin s prilagajanjem meja obstoječi etnični porazdelitvi ali pa s premestitvami etničnih skupin. Tretji način pa je režim pravic nacionalnih manjšin, ki niso dosegle suverenosti (Jackson Preece 1998, 38).

Prvi model univerzalnih individualnih človekovih pravic redefinira problem nacionalnih manjšin v termine individualne diskriminacije in enakosti (Jackson Preece 1998, 38–9). Tako sistem temelji na mednarodnih obligacijah za države, da preprečijo, da bi

posamezniku bilo onemogočeno članstvo v narodni manjšini, in sicer tako, da vsem državljanom zagotavlja enakost državljanskih in političnih pravic. Tako je lahko asimilacijska politika, sprejeta na državni ravni, mednarodnopravno povsem sprejemljiva. Takšen model je narekoval (takrat nadvladujoč) ameriški pogled, ki je temeljil na njihovi izkušnji z imigranti, ki si navadno želijo 'državljansko-politične asimilacije' (v smislu pridobitve enakih pravic in svoboščin, upošteva načelo nediskriminacije ter priznanja in dopuščanja njihove specifične identitete). Toda narodne manjšine v Evropi in drugod, ki na določenih ozemljih tradicionalno prebivajo, pa si navadno prizadevajo ohraniti svojo značilno etnično, kulturno, versko in jezikovno identiteto. Asimilacijska politika v tem primeru pomeni uničenje njihove etnonacionalne identitete v imenu državljanskega nacionalizma.

Drugi odziv mednarodne skupnosti na 'problem manjšin' je njihova fizična eliminacija. Ta proces zajema dve obliki. Prva so premestitve etničnih skupin z namenom doseči primernost etnične strukture v obstoječih nacionalnih državah. Sem spadajo prebivalstveni transferi, ki so bili dogovorjeni z mednarodnimi sporazumi. Takšni transferi niso bili redki v Evropi 20. stoletja. Znana je izmenjava narodnih manjšin med Grčijo in Turčijo ter med Grčijo in Bolgarijo po prvi svetovni vojni. Potsdamski protokol je po drugi svetovni vojni omogočil transfer etničnih Nemcev iz držav Srednje in Vzhodne Evrope v Nemčijo. Drugi način pa je nasilna odstranitev manjšin iz njihovih domovin brez mednarodnega sporazuma (na primer etnično čiščenje, genocid, nasilni izgon). Druga oblika fizične eliminacije pa predvideva prilagajanje državnih meja poselitvi etničnih skupin. Ta ideja in namen sta bila med zmagovalnimi silami prve svetovne vojne močno prisotna, vendar pa se je poskus ustvariti etnično homogene države zaradi sprevrženosti ideje same in zaradi drugih interesov zmagovalnih držav izjalovil (Jackson Preece 1998, 39–41).

Tretji mednarodni model upravljanja z manjšinami pa je sistem zagotavljanja posebnih pravic nacionalnim manjšinam, ki v državnem sistemu, ki temelji na samoodločbi narodov, slednjega načela zaradi različnih razlogov niso uspeli uveljaviti. Tako so lahko pripadnikom narodnih manjšin poleg univerzalnih človekovih pravic in svoboščin ter splošnih državljanskih in političnih pravic dodeljene še posebne pravice, ki jim

omogočajo, da ohranijo in negujejo svojo etnonacionalno identiteto. Še več, narodnim manjšinam so lahko priznane posebne pravice kot kolektiviteti, in ne le samo kot posameznemu pripadniku manjšin (Jackson Preece 1998, 42). Kolektivne pravice priznajo preprosto dejstvo, da se kultura, jezik in drugi markerji identitete lahko živijo in uresničujejo le v skupnosti. Tak režim mednarodnega varstva manjšin se je uveljavil po prvi svetovni vojni (a selektivno – le za nekatere države in nekatere narodne manjšine) ter v Evropi po koncu hladne vojne.

1.4.2 Državna raven

1.4.2.1 MANJŠINSKE PRAVICE

Ko država (kot smo lahko videli v poglavju o narodnih manjšinah) z veliko mero diskrecije določi, katere etnične manjšine bo sploh priznala kot takšne, ki so upravičene do posebne zakonske obravnave, izbere še v kakšnem obsegu bo svojo manjšinsko populacijo zaščitila. Kljub notranji suverenosti držav pa ta, še posebej v sodobni mednarodni skupnosti, nikakor ni absolutna, zato je določanje obsega pravic in manjšin, ki bodo deležne teh pravic, vedno tudi v odvisnosti od zgodovinskih okoliščin ter aktualnega mednarodnega režima za varstvo manjšin, o čemer je že bilo govora. Namen tega razdelka je zgolj opredeliti 'hierarhijo' manjšinskih pravic. Avtorja (Brunner in Küpper v Gál 2002, 17) navajata hierarhijo v navednicah, saj poudarjata, da termin hierarhija ni uporabljen v smislu kvalitativne ocene, pač pa zgolj v namen kvantitativne klasifikacije pravic. Več pravic ni nujno bolje za manjšino, pač pa je vse odvisno od specifične situacije v posamezni državi.

1.4.2.1.1 Načelo nediskriminacije

Osnova zakonske obravnave manjšin je **načelo nediskriminacije** oziroma **načelo enakih pravic**. Načelo nediskriminacije pomeni, da mora zakonodaja zagotavljati, da oseba zaradi svoje pripadnosti manjšini ni podvržena nikakršnim negativnim posledicam. Pozitivni aspekt načela nediskriminacije je načelo enakih pravic, ki določa, da morajo biti pripadniki manjšin deležni enakih pravic (in dolžnosti) kot pripadniki

večinske populacije. A načelo enakih pravic lahko preseže legalistično načelo nediskriminacije, če upoštevamo, da je enakost relativni pojem in jo zato lahko opredelimo le upoštevajoč položaj drugega. Takšen pristop – pristop s stališča pripadnikov manjšin – zagotovi ne le formalistično enakost, pač pa tudi materialno. Tako pravilo, da imajo vsi učenci pravico do izobraževanja v uradnem jeziku države, pomeni zgolj legalistično enakost. Pravilo, da imajo vsi učenci pravico do izobraževanja v maternem jeziku, pa zadosti zahtevam tako legalistične kot materialne enakosti (Brunner in Küpper v Gál 2002, 17).

1.4.2.1.2 Posebne pravice in pozitivni ukrepi

Navadno pa načelo enakih pravic (niti če ga opredelimo z vidika manjšin) ne omogoča manjšinam ohranjanje svoje kolektivne identitete. Položaj manjšin je po naravi stvari drugačen od položaja večine, pa naj bo to številčno, družbeno, ekonomsko ali kulturno. Poleg tega so pripadniki manjšin izpostavljeni asimilacijskim pritiskom s strani večine, ki se jih lahko ubranijo le, če so jim zagotovljene **posebne pravice**. Glavna karakteristika slednjih je, da manjšinam ali njihovim pripadnikom zagotavljajo določene pravice, ki so drugačne in širše od pravic večinske populacije. Osnovna oblika posebnih manjšinskih pravic so individualne manjšinske pravice, katerih nosilec je posamezni pripadnik manjšine. Med te pravice lahko med drugim uvrstimo pravico posameznika do uporabe materinega jezika tako v zasebnem kot tudi javnem življenju, vključno z sodstvenimi in oblastnimi institucijami ter pravico posameznika, da ima in uporablja svoje ime v skladu s tradicijami njegove skupnosti. Vendar pa pristop individualnih (četudi posebnih) pravic zaobide ključno dejstvo, in sicer, da lahko posameznik svojo manjšinsko identiteto živi in ohranja le v skupnosti. Zato v drugo skupino posebnih manjšinskih pravic uvrščamo kolektivne pravice, katerih nosilka je manjšinska skupnost. V ta namen se vzpostavi pravna oseba (zasebna organizacija, javno telo ali večje število drugih entitet), ki zastopa in predstavlja manjšino. Ne glede na obliko pa se vedno pojavi vprašanje legitimnosti entitete, ki naj bi manjšino zastopala. Ravno zato je pomembno, da se manjšinskih organizacijam prepreči monopolizacija manjšinskih tem ter na ta način tudi kratenje individualnih pravic posameznim manjšinskim pripadnikom. Pravice, ki so podeljene manjšinskim institucijam, navadno zadevajo

področje kulture. Tipični primeri so ustanavljanje, vzdrževanje in administracija manjšinskih šol, vrtcev, gledališč, založb, radijskih in televizijskih postaj (Brunner in Küpper v Gál 2002, 18–19).

Zgoraj omenjene manjšinske institucije bi brez trde finančne podpore države težko preživele, zato bi posebna (v tem primeru kolektivna) manjšinska pravica ostala le mrtva črka na papirju. Prav zato nekatere kolektivne kot tudi individualne posebne pravice spremljajo **pozitivni ukrepi**, ki pa niso le materialne narave. Država, ki svojim manjšinam zagotavlja te ukrepe, signalizira, da manjšin ne le tolerira in sprejema, pač pa da se čuti odgovorna za njihovo dobrobit. Ta odgovornost je lahko kodificirana z zakonom ali ustavo, vendar lahko pozitivne ukrepe najdemo tudi zunaj zakonske sfere, predvsem pri delitvi javnih sredstev manjšinam ter v različnih oblikah spodbujanja tolerance (na primer v javnih šolah). Poudariti velja še, da mnogo novejših mednarodnih pravnih instrumentov (Evropska listina za regionalne ali manjšinske jezike, Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin) poudarja sprejetje pozitivnih ukrepov za koherentno zaščito manjšinskih pravic ter izboljšanje njihovega položaja (Brunner in Küpper v Gál 2002, 19–20).

1.4.2.1.3 Avtonomija

Najvišji možen pravni status, ki ga lahko manjšina doseže znotraj določene države, pa je **avtonomija**, o kateri govorimo, če lahko kolektivnim pravicam pridamo določeno obliko in stopnjo samoodločbe (politično, kulturno ali drugo). Manjšina poseduje avtonomijo, če ima pristojnost in odgovornost za znatno število bistvenih manjšinskih vprašanj. Manjšinska avtonomija lahko temelji bodisi na ozemlju (teritorialna avtonomija) bodisi na pripadnost manjšini (personalna avtonomija).

Teritorialna avtonomija predpostavlja jasno definirano ozemlje, ki je poseljeno s pripadniki manjšine in ima poseben status, ki je namenjen izpolnjevanju interesov manjšine. Teritorialna avtonomija je z vidika samovladanja manjšine (zaradi večinske demokracije) smiselna le, če manjšina na tem področju predstavlja večinski del populacije, ali pa če so vzpostavljeni posebni mehanizmi predstavnštva v avtonomni

teritorialni enoti. Avtonomna teritorialna enota je lahko bodisi ena izmed enot v splošni administrativni strukturi dežele: bodisi lokalna enota (občine v Sloveniji za madžarsko in italijansko narodno skupnost) bodisi provinca (Frizija na Nizozemskem, Južna Tirolska v Italiji), lahko pa je tudi dežela (država) v federalnem sistemu (neruske republike v Ruski federaciji). Možna pa je tudi posebna manjšinska teritorialna enota, ki ne sovпада s splošnim administrativno-upravnim sistemom v državi (Vojvodina v Srbiji in v socialistični Jugoslaviji). Subjekt avtonomnih pravic je javno telo, ki je pristojno za dotični del državnega ozemlja. To telo ima občutno več pravic ali pa posebne pravice kot paralelne lokalne oblasti v državi (na primer jezik manjšine je uradni, lahko tudi edini uradni, jezik na avtonomnem območju, posebne pristojnosti na področju šolstva, kulture, medijev). Tako torej poleg splošnih pristojnosti avtonomna enota izvaja še posebne naloge za varovanje manjšinske identitete. Teritorialnost omenjene avtonomije se kaže tudi v tem, da lahko pripadniki manjšine uživajo posebne pravice, ker prebivajo na določenem avtonomnem območju. Poudariti velja, da mora tudi avtonomna teritorialna enota delovati v interesu dobrobiti vseh prebivalcev, ne le pripadnikov manjšine v državi (večine na avtonomnem območju) (Brunner in Küpper v Gál 2002, 20–5).

V nasprotju z ozemeljsko pa se personalna avtonomija nanaša na vse pripadnike manjšine v državi. Problematičnost koncepta se kaže v tem, da je članstvo težko definirati, poleg tega pa je pojem personalnosti v svetu, kjer oblast temelji predvsem na ozemlju, težko razumljiv. Kakorkoli – cerkve so primer oblasti, temelječe na pripadnosti (članstvu), vzporednice pa lahko najdemo tudi pri različnih društvih, sindikatih, gospodarskih zbornicah. Subjekt personalne avtonomije je (krovna) institucija, ki kot primerno pristojno mesto zajema in organizira svoje člane in organizacije. Institucija je lahko tako subjekt javnega kot zasebnega prava. Tako kot ozemeljska je tudi personalna avtonomija namenjena izpolnjevanju interesov manjšine, zato mora imeti pristojnosti na pomembnih področjih, kot sta izobraževanje in kultura. Upravljanje se pri personalni avtonomiji torej nanaša na ljudi in institucije (šole, kulturne in socialne ustanove), ne pa na ozemlje (Brunner in Küpper v Gál 2002, 26–30). Slednje dejstvo pomeni v sodobnih družbah največjo prednost personalne pred ozemeljsko avtonomijo. Teritorialnemu

modelu je namreč še posebej v času velike mobilnosti prebivalstva moč očitati rezervatnost.

Preglednica 1.1: Hierarhija manjšinskih pravic po Brunner in Küpper

1. Načelo nediskriminacije	
2. Posebne pravice	a) individualne
	b) kolektivne
3. Pozitivni ukrepi	
4. Avtonomija	a) teritorialna
	b) personalna

1.4.2.2 OBLIKE DEMOKRACIJE

Po kolapsu komunizma je danes prevladujoč politični sistem v Evropi demokratični, zato je smiselno proučiti, kako sodobne demokracije upravljajo z etnično, versko, jezikovno, kulturno diverziteteto. Zelo primerna za ta namen je klasifikacija demokratičnih sistemov Sammyja Smoohe, zato jo bom podrobneje predstavila. Najprej pa se ustavimo pri opredelitvi demokracije. Demokracijo lahko definiramo na minimalistični oziroma proceduralni način, po katerem je demokracija režim, ki omogoča svobodne volitve, univerzalno volilno pravico, spremembo oblasti in spoštovanje državljanskih pravic. Z drugimi besedami je demokracija sistem vladanja, v katerem imajo ljudje možnost izbirati svoje voditelje (Lijphart v Lukšič 1990, 24). Demokratični sistemi po Evropi in svetu se na različne načine soočajo z etnično diverziteteto v posamezni državi, da bi omogočili stabilnost sistema kljub (etnični, kulturni, verski, jezikovni) razdeljenosti družbe. Ti načini pa so predvsem odvisni od zgodovinskih okoliščin oblikovanja naroda in nacionalne države, če posplošimo – odvisni so predvsem od tega, ali so narod, nacionalna država in manjšine nastali po zahodnem ali vzhodnem modelu. Tako Smooha (2005, 10) razlikuje med dvema glavnima kategorijama demokratičnih sistemov, in sicer med državljansko (*civic*) demokracijo ter etnično (*ethnic*) demokracijo. Značilnost prve je primat državljana

oziroma državljanosti ne glede na etnično poreklo ali religijo, druga kategorija demokracij pa temelji na etničnem narodu. Vsaka od teh kategorij ima podtipo.

1.4.2.2.1 Individualistična in republikanska liberalna demokracija

V državljanski tip demokracije Smooha uvrsti individualistično liberalno demokracijo, republikansko liberalno demokracijo, konsociativno demokracijo ter multietnično demokracijo. **Individualistična liberalna demokracija** je državljanska demokracija, ki je zgolj teoretični konstrukt. Etnično poreklo je privatizirano in ne predstavlja niti pogoja za pridobitev državljanstva niti ni predmeta državne intervencije ali zakonodaje. Uradno se država ne identificira z nobeno od narodnosti, jezikov ali kultur, pač pa je njena legitimnost osnovana na formalni ustavnosti (ustavni patriotizem) ali na skupnem teritoriju. Okvir individualistične liberalne demokracije torej ni nacionalna država, ampak država kot skupna, površinska, instrumentalizirana in uporabna (za)veza za posamezne državljane. Čeprav tovrstna zaveza pripadnikom manjšin omogoča (ali bolje – ne preprečuje) ločen in samostojen razvoj, obstajajo močne asimilacijske tenzije, saj je osnovni gradnik družbe posameznik in ne etnična skupina (Smooha 2005, 10–11).

Model **republikanske liberalne demokracije** prevladuje in je še posebej značilen za zahodnoevropske države. Podobno kot individualistična liberalna demokracija, tudi ta model zagotavlja enake individualne pravice in odreka kolektivne pravice skupnostim, toda v nasprotju z individualističnim modelom, republikanski bazira na državljanski (*civic*) nacionalni državi, ki predstavlja skupnost državljanov. Kljub temu da vsak državljan pripada tudi posamezni partikularni skupnosti (kulturni, jezikovni ali etnični), se država identificira z določenim jezikom in kulturo, ki ju mora privzeti vsak državljan. Državljanski (*civic*) narod je tako moralna skupnost s skupnimi cilji in jasno koncepcijo skupnega dobrega. Ravno zato se temu modelu očita neprimerno obravnavanje nedominantnih etnokulturnih skupnosti, saj so se le-te posredno prisiljene odreči (v večji ali manjši meri) svoji kulturni dediščini. Tudi sam proces nastajanja meščanskih narodov nikakor ni neproblematičen, saj je k njihovem nastanku pripomogla večstoletna državna homogenizacija, ki je vključevala tudi metode uničenja etničnih skupin, neprostovoljne asimilacije, genocida in druge prisilne tehnike oblikovanja

naroda. Šele po zagotovitvi relativne kulturne homogenosti so te države sprejele načela ločitve etničnosti od države, enakosti pred zakonom, tolerance in nediskriminacije ter se odprle za postopne in mirne spremembe (Smooha 2005, 11–12).

1.4.2.2 Konsociativna demokracija

Naslednji model državljske demokracije zasluži posebno pozornost. Model **konsociativne demokracije** je v šestdesetih letih elaboriral Lijphart, in sicer na primeru Nizozemske. Ideološka predpostavka o superiornosti in univerzalnosti liberalne demokracije je bila namreč zamajana ob popolnem kolapsu večinskega anglo-saksonskega modela demokracije v afriških in azijskih postkolonialnih državah. Lijphart je zlom pojasnil s trditvijo o neprimernosti liberalnega modela demokracije za družbe, ki so globoko razdeljene, in zanje prvi ponudil alternativni, primernejši model. Izhodišče za njegovo tezo je bilo najti odgovor na tako imenovani nizozemski paradoks, saj je bila Nizozemska ena najuspešnejših in stabilnih demokracij kljub ostrim cepitvenim linijam v družbi. »Družba izgleda tako, kot da bi počivala na štirih temeljnih stebrih: rimokatoliškem, neokalvinističnem, liberalnoprotestantskem in humanističnem.« (Moberg v Lukšič 1990, 24) Lijphart je uspešnost nizozemske demokracije pojasnil s tremi dejavniki. Prvi je nizozemski nacionalizem, ki ga krepi zlasti najpomembnejši nacionalni simbol – monarh. Ta dejavnik predstavlja glavni kohezivni element družbe. Drugi faktor, ki blaži napetosti in preprečuje eskalacijo konflikta med bloki, je pripisal temu, da se religiozna in razredna cepitvena linija sekata. Ključni dejavnik uspešnosti nizozemske demokracije pa je Lijphart videl v obnašanju elit: »Nizozemska politika je politika akomodacije. To je skrivnost njenega uspeha.« (Lijphart v Lukšič 1990, 25) Prav elite blokov naj bi z dogovarjanjem in sporazumevanjem o bistvenih vprašanjih nizozemske družbe premoščale prepad med bloki. Predpogoj za takšno vlogo elit pa je, da je nizozemska politična kultura takšna, da sprejema elitistično vodstvo (Lukšič 1990, 23–5).

Sčasoma je Lijphart model konsociativne demokracije nadgradil, razširil in sistematiziral, kar mu je omogočilo primerjalno proučevanje. Tako je v sedemdesetih zapisal, da je za model konsociativne demokracije značilna vlada velike koalicije

političnih voditeljev vseh pomembnih segmentov pluralne družbe in naslednja načela njenega delovanja:

- vzajemni veto oziroma večinsko pravilo s soglasjem,
- proporcionalnost kot princip političnega predstavništva in delitve sredstev državnih skladov,
- visoka stopnja avtonomije vsakega segmenta pri upravljanju svojih notranjih zadev.

Znova torej izpostavi bistveno vlogo kooperativnega obnašanja elit, poleg tega pa navede še vrsto pogojev, ki omogočajo čim bolj učinkovito dogovarjanje elit:

- vzajemno ravnotežje moči (obstajati mora ravnotežje med segmenti, prisotni pa morajo biti vsaj trije segmenti, kar pomeni, da je vsak segment manjšina);
- večstrankarski sistem;
- majhnost dežele (povečuje duh kooperacije in prilagajanja, zmanjšuje pa tudi bremena odločanja);
- ustrezna struktura cepitvenih linij (več raznovrstnih cepitvenih linij);
- sekanje cepitvenih linij (Lijphart je izpostavil predvsem pomen razredne linije – če se namreč religiozna in razredna linija sekata v veliki meri, se različne religiozne skupine počutijo enakopravne);
- obokaste lojalnosti (so protipol cepitvenim linijam in lahko delujejo tako na ravni enega segmenta kot na ravni celotne družbe);
- predstavniški strankarski sistem (stranke kot glavno institucionalno sredstvo za prenašanje družbene raznolikosti na politično raven);
- segmentarna izolacija (izolacija med segmenti naj bi pozitivno vplivala na konsociativno demokracijo, saj zmanjšuje možnost konflikta);
- tradicija v akomodaciji elit (elite, vzgojene v tekmovalnem duhu, težko preidejo v koalicijsko obnašanje, še težje pa ga zdržijo na dolgi rok. Vendar pa Lijphart tradicijo pojmuje kot ugoden ne pa nujen pogoj) (Lukšič 1990, 31–41).

Model konsociativne demokracije torej priznava etnične skupine in jim omogoča preko zagotavljanja ločenih skupnosti, jezikovnih pravic, šol in množičnih medijev, da ohranijo svojo identiteto. Vloga države oziroma političnih elit pa je kooperativno delovanje. Modelu je mogoče očitati konservativnost in neprilagodljivost na

spremembe, kar pomeni, da so na dolgi rok nestabilne (Smootha 2005, 13). Odprto ostaja tudi vprašanje položaja tistih manjšin, ki imajo premalo pripadnikov, da bi predstavljale pomembno politično silo.

1.4.2.2.3 Multikulturna demokracija

Ideja **multikulture demokracije** je nastala kot posledica spoznanja (tudi liberalcev), da enakost med posamezniki zahteva tudi priznanje in zagotavljanje določenih kolektivnih pravic. Pravica biti drugačen je prav tako ena temeljnih človekovih pravic, ki ni nič manj pomembna od političnih in državljanskih pravic. Predstavlja tudi odziv na spremenjeno družbeno realnost, ki jo označuje globalizacija in (tako geografsko kot kvalitetno) združevanje Evrope. Model multikulture demokracije označujejo tako lastnosti liberalne kot tudi konsociativne demokracije. Tako model koncipira posameznika kot temeljno organizacijsko načelo družbe, prav tako pa je članstvo v družbi pogojeno z državljanstvom in ne z etničnim poreklom. Toda za razliko od liberalnega modela, v multikulture demokraciji obstaja prostor za aktivno izražanje kulturne raznolikosti, četudi ni predviden z zakonom. Ta prostor blaži asimilacijske tenzije in izključevanje, ki sta značilna za liberalne demokracije. Multikulture demokracija denacionalizira državo, saj koncept naroda loči od države in prizna, da država ni etnično homogena, pač pa multikulturena. Država obravnava kulturno raznolikost z naklonjenostjo, zato zagotavlja manjšinam minimalne kolektivne pravice, ki tem skupnostim omogočajo ohranjanje kulturne dediščine in uporabo lastnega jezika v šolah in ostalih javnih institucijah. Tako se posamezniku ni potrebno asimilirati, da bi lahko bil pripadnik širše državne skupnosti, temveč mu model omogoča hkratnost pripadnosti tako ožji kot širši skupnosti. Multikultureno od konsociativne ločuje predvsem stopnja formaliziranosti priznavanja posebnih manjšinskih pravic. Tako zanjo niso značilne posebne zakonske obveze o proporcionalni zastopanosti manjšin. Vključitev etničnih strank v vladno koalicijo je tako stvar legitimne izbire, ne pa legalne obveze. Veliko zahodnih držav se iz liberalnih postopno preobraža v multikulture demokracije, toda ta proces ovirata in ogrožata dve silnici. Z ene strani se krepi radikalno desničarsko gibanje, ki v strahu pred izgubo 'lastne pristne' identitete zavrača multikulturalizem. Po drugi strani pa multikulture demokraciji očitajo pomanjkanje

družbene kohezije, kar pomeni, da skupnosti le sobivajo druga ob drugi, ne pa druga z drugo. Slednje vodi v socialno distanco in potencialno tudi v konflikte, še posebej ob zaostrenih gospodarskih razmerah (Smootha 2005, 13–16).

1.4.2.2.4 Etnična demokracija

Druga kategorija demokratičnih sistemov je **etnična demokracija**. Model etnične demokracije je razvil Smootha konec osemdesetih, in sicer najprej na primeru Izraela, konec devetdesetih pa je model prilagodil. *Mini-model*, kot ga je imenoval sam, predstavlja trdo jedro koncepta etnične demokracije, s katerim je presešel izraelsko specifično in omogočil primerjalno analizo določenih političnih režimov razdeljenih družb. Model se je izkazal za zelo uporabnega za analizo političnih sistemov novih demokracij, ki so se pojavile v Evropi po koncu hladne vojne (Smootha 2002, 477).

Etnična demokracija se od državljskih tipov demokracij razlikuje po dveh bistvenih prvinah. Tako Smootha (2005, 20) poudarja, da je bil model že od samega začetka zamišljen kot okrnjen (*diminished*), nepopoln tip demokratičnega režima, saj ne poseduje vseh demokratičnih elementov, kljub temu da izpolnjuje proceduralni demokratični minimum. Druga razločujoča karakteristika etnične demokracije pa je, da temelji na etničnem narodu kot osnovnem določevalcu državne stvarnosti.

Etnična demokracija označuje politični sistem, ki kombinira demokratični princip, po katerem so do državljskih in političnih pravic upravičeni vsi državljani, in nedemokratično institucionalizacijo dominance ene etnične skupine. Država pripada večinskemu narodu, s katerim je tudi identificirana, in mu služi bolj kot manjšinam. Pravice pripadnikov manjšinskih skupnosti tako niso enakovredne pravicam večinske skupnosti, kar sprova državljsko in politično neenakost. Zato država ne uživa legitimnosti, konsenza in kooperacije s strani manjšinskih etničnih skupnosti. Še več, manjšinske skupnosti so soočene s problemom potencialne neloyalnosti državi, saj se ne morejo niti identificirati z državo niti ne morejo biti popolnoma enakovredne večinski populaciji. Ravno zato država uporablja različne kontrole in omejitve, da bi preprečila morebitni prevrat, nered in nestabilnost. Toda zavezanost elit in večine k demokraciji je

realna, kar omogoča manjšinam, da si intenzivno prizadevajo za izpolnitev pravic in izboljšanje položaja ne da bi bile soočene z represijo s strani države ali večine. Posledica teh dveh silnic je, da se na kratki rok ohranja *status quo*, toda sčasoma okvir etnične demokracije omogoča izboljšanje položaja etničnih manjšin. Režim je torej inherentno protisloven, zato konstantno sprovaja negotovosti, nasprotja, napetosti in konflikte, ne pa nujno etnično in politično nestabilnost. Eskalacija nasprotij namreč ni odvisna le od državnih in javnih politik, temveč tudi od percepcije, interpretacij in odnosov manjšinske in večinske populacije (Smooha 2005, 20–2).

Smooha navaja osem značilnosti, ki razločujejo etnično demokracijo od državljanskih oblik demokracij in od nedemokratskih režimov. Pri tem podari, da vse navedene značilnosti niso enako bistvene in so njihove pojavne oblike različne od primera do primera, nekatere izmed njih pa lahko celo izostanejo. V namen koherentnosti in jasnosti modela pa najprej konceptualizira nekatere bistvene pojme. Tako narod opredeli kot populacijo, ki zahteva pravico do samoodločbe (preko avtonomije ali suverenosti) nad določenim teritorijem, ki ga pojmuje kot svojo domovino. Etnični narod je narod, ki zajema eno etnično skupino, v nasprotju z njim pa je lahko ne-etnični, državljanski (*civic*) narod sestavljen iz različnih etničnih skupin. Etnonacionalizem je veja nacionalistične ideologije ali gibanja, ki trdi, da določena skupnost predstavlja etnični narod in ima kot taka pravico do določenega teritorija. Etnični nacionalizem se navadno sklicuje na posebno kulturo in jezik ter določene kolektivne cilje etničnega naroda. Podobno kot Smith, tudi Smooha pogojuje oblikovanje etničnega ali državljanskega naroda z različnim sosledjem nastanka države in naroda. Če že obstoječi etnični narod ustanovi državo, si navadno prilasti (ali zahteva prednost pri obravnavi) njen demokratični sistem in institucije. Po drugi strani pa se pred-nacionalna država nagiba k oblikovanju državljanskega naroda (Smooha 2005, 23).

Značilnosti demokratičnega političnega sistema, ki je osnovan primarno za izpolnjevanje ciljev in potreb večinskega etničnega naroda v državi, so torej naslednje:

1. Etnonacionalizem dominantnega etničnega naroda zahteva ekskluzivno in nedeljivo pravico do določene države. Iz te zahteve izhaja dihotomija, ki ločuje pripadnike etničnega naroda od nečlanov, ki pripadajo drugim etničnim

skupinam. Na ta način se legitimira neenakost položaja med etničnim narodom in ostalimi etničnimi skupinami v državi.

2. Pripadnost etničnemu narodu je ločena od državljanstva države. Država sicer poskuša omejiti državljanstvo na pripadnike etničnega naroda, toda državljanstvo ni niti nujen niti zadosten pogoj za vključenost v etnični narod. Etničnemu narodu pripadajo tako državljani kot nedejavljani, saj je pripadnost etničnemu narodu prirojena in primordijalna. Primarna preokupacija države je skrb za etnični narod (četudi pripadniki niso njeni državljani in žive stalno v diaspori), služenje vsem državljanom pa je sekundarnega pomena. Država lahko sicer sprejema ukrepe, ki omogočajo ali onemogočajo asimilacijo manjšinskih etničnih skupnosti, toda vedno stremi k temu, da prepreči asimilacijo, depopulacijo ali upad števila pripadnikov etničnega naroda.
3. Etnični narod si državo lasti in ji vlada. Država je tako utelešenje pravice etničnega naroda do samoodločbe, državno ozemlje je ekskluzivna domovina etničnega naroda, državni aparat pa je orodje v rokah etničnega naroda za uresničevanje kolektivnih ciljev, varnosti, blagostanja in uspeha etničnega naroda. Tako so državni uradni jezik, religija, institucije, zastava, znamke, krajevna imena, narodni heroji, dnevi kolektivnega spomina, zakoni (še posebej tisti, ki urejujejo naturalizacijo, priseljevanje ter lastništvo zemlje in podjetij) in politike pristrani v korist etničnega naroda, kar pripadniki slednjega tudi pričakujejo. Na ta način etnična demokracija vodi v etnično stratifikacijo državljanov, ki se tako dele na prvorazredne državljane (pripadnike večinskega etničnega naroda) in drugorazredne državljane (pripadnike etničnih manjšin). Tudi v republikanski liberalni demokraciji je javna infrastruktura, ki jo sooblikuje jezik, kultura in identiteta (šolski, zdravstveni sistem, javna uprava), pristrana v korist večinske skupnosti, toda glede te pristranosti obstaja strinjanje. Slednje pa pri etnični demokraciji izostane.
4. Država mobilizira večinski etnični narod. Država spodbuja nacionalno zavest pripadnikov večinskega etničnega naroda, da bi preprečila apatijo in asimilacijo. Glavni namen privzgojitve nacionalne identitete je oblikovati državljana, ki bo podpiral, sodeloval in se bo pripravil tudi žrtvovati za nacionalne projekte. Država z različnimi načini nenehno konstruira in rekonstruira etnični narod ali

proces oblikovanja lastne države etničnega naroda. Posebej učinkovita oblika mobilizacije je poziv k zaščiti države ali etničnega naroda pred domnevnimi ali dejanskimi grožnjami. Etnične demokracije naj bi bile države s slabo razvito civilno družbo in ranljivo privatno sfero, zato so še posebej dojemljive za državne mobilizacijske projekte.

5. Država zagotavlja manjšinskim etničnim skupnostim nepopolne individualne in kolektivne pravice. Vsem državljanom so tako zagotovljeni štirje sklopi individualnih pravic, to so človekove pravice, socialne pravice, civilne svoboščine in politične pravice. Vendar pa država dojema politične pravice kot ključen privilegij, zato jih omejuje, kolikor je le mogoče, na pripadnike etničnega naroda. Tako je lahko na primer pravica do nakupa zemlje omejena s številnimi restrikcijami. Politične pravice so zagotovljene vsem predvsem zaradi pragmatičnih razlogov, kot je mednarodni pritisk. Ker so manjšinske skupnosti prepoznane kot posebne in ločene skupine, jim država zagotavlja nekatere kolektivne pravice, kot so pravica do uporabe lastnega jezika in pravica do ločenih verskih, šolskih in kulturnih organizacij in dejavnosti. Kljub temu ostaja država strogo enonacionalna. Tako manjšine niso upravičene do proporcionalne zastopanosti pri delitvi oblasti in sredstev, niti ne uživajo avtonomije ali pravice veta pri ključnih odločitvah. Omejeno je tudi javno izrekanje nacionalne identitete manjšinskih skupnosti.
6. Država dovoljuje manjšinskim skupnostim parlamentarno in izvenparlamentarno prizadevanje za spremembo. Pripadniki manjšin se lahko brez strahu pred državno represijo ali nasiljem večinskega naroda poslužujejo različnih oblik demokratičnega javnega pritiska (peticije, lobiranje, volitve množični mediji, demonstracije, stavke) za izboljšanje svojega statusa. Toda tudi ta pravica je za pripadnike manjšinskih skupnosti bolj omejena kot za večinski narod.
7. Manjšinske skupnosti so s strani države in dominantnega etničnega naroda dojete kot grožnja. Potencialne in/ali realne grožnje so razširjene v vseh oblikah demokratičnih režimov, toda v etnični demokraciji predstavljajo integralni del sistema. Oblike (percipiranih in realnih) groženj zajemajo demografsko povečanje članov manjšin, prekomerno akumulacijo politične ali ekonomske moči, nepošteno gospodarsko konkurenco, degradiranje nacionalne kulture,

razvodenitev čiste narodne substance, slabitev nacionalne varnosti, lojalnost tuji državi, prevrate, nemire in nestabilnost.

8. Država uveljavlja nadzor nad pripadniki manjšin. Ker so pripadniki manjšin s strani večinskega naroda in države dojeti kot vir nestabilnosti, grožnja državi ter potencialno neloyalni državljani, so pogosto tarča državnih varnostnih sil. Državne agencije pozorno spremljajo dejavnosti aktivistov in voditeljev manjšinskih skupnosti. Pravica do protestiranja je občasno omejena, pripadniki manjšin pa imajo omejen dostop do državnega varnostnega aparata (Smooha 2005, 25–9).

Če povzamem, ključne karakteristike modela etnične demokracije so etnonacionalizem, percepcija manjšinskih skupnosti kot grožnje etničnemu narodu ter okrnjen tip demokratičnega režima.

Nastanek etnične demokracije je posledica številnih dejavnikov, tako zgodovinskih, ekonomskih, kot tudi kulturnih in ideoloških. Smooha (2005, 30) jih našteje štiri:

- Etnična nadvlada predhodi pojavu demokracije. Države, v katerih je prevladujoča etnična skupnost zgodovinsko uživala institucionalizirano nadvlado, so ob demokratizaciji zelo dovzetne za uvedbo etnične demokracije. V takih državah etnična demokracija ublaži proces demokratizacije.
- Etnični nacionalizem predhodi pojavu demokratične države. Ključni cilj etnonacionalizma je namreč izboljšanje položaja ter napredek etničnega naroda, ne pa kvaliteta režima, državljska enakost ali pravičnost.
- Obstoj realne grožnje, ki zahteva neprestano in široko mobilizacijo. Če narod živi v sovražnem okolju in manjšine predstavljajo del tega okolja, lahko država uporabi učinkovito sredstvo za mobilizacijo – etnični narod – da bi se lahko uspešno soočila z notranjimi in zunanjimi grožnjami.
- Pragmatična ali ideološka zavezanost demokraciji. Ta zavezanost ni absolutna, pač pa soobstaja (in včasih tudi tekmuje) z drugimi vrednotami, kot so blagostanje etničnega naroda in obvladovanje grožnje obstoju etničnega naroda.

Kot že omenjeno je etnična demokracija inherentno protisloven sistem, zato morajo biti za stabilnost takšnega sistema izpolnjeni določeni pogoji. Smooha jih navaja devet, pri

čemer znova poudari, da niti eden izmed njih ne predstavlja niti zadostnega niti nujnega pogoja za stabilnost. Slednja je namreč odvisna od kombinacije številnih specifičnih dejavnikov v danem trenutku, tako v mednarodni skupnosti kot v državi sami. Nekaj predlaganih pogojev stabilnosti etnične demokracije (Smooha 2005, 31–2):

- Etnični narod predstavlja čvrsto demografsko večino, kar mu omogoča demokratično vladanje (tiranija večine). Večji kot je odstotek populacije, ki ga predstavlja etnični narod, večja je verjetnost stabilnosti etnične demokracije.
- Manjšinska populacija sestavlja 10 do 25 odstotkov⁸ prebivalstva države. Pri večjem deležu bi etnična demokracija ne bila mogoča, saj bi lahko manjšinska populacija z volilno in številsko močjo spodkopala dominacijo večine. Če pa je manjšinsko prebivalstvo številčno šibko, pa mehanizmi etnične demokracije ne bi bili potrebni, zato bi bila možna vzpostavitev liberalne demokracije.
- Etnični narod je zavezan k demokraciji. Brez te zaveze se etnična demokracija sprevrže v nedemokratični sistem.
- Etnični narod je avtohtona skupnost. Takšen status služi etničnemu narodu za legitimiranje zahtev po favoriziranem obravnavanju.
- Manjšinske skupnosti so priseljenci. Priseljenci ne izpolnjujejo kriterija avtohtonosti (četudi živijo na določenem teritoriju že več generacij), zato niso upravičeni do takšnega obsega pravic kot avtohtoni pripadniki etničnega naroda.
- Manjšinska populacija je razdeljena v več etničnih skupnosti. Etnični konflikt je bolj intenziven v dvoetničnih državah, saj je težje nadzorovati eno veliko manjšinsko skupino kot pa več manjših skupnosti.
- Etnični narod ima znatno diasporo, kar lahko postane zadostna osnova za trditve etničnega naroda po upravičenosti preferiranja diaspore pred prebivalci države, ki niso del etničnega naroda.
- Če se matična država ne posreduje v imenu zaščite manjšinske skupnosti, je stabilnost etnične demokracije večja.

⁸ Smooha (2005, 31) poudarja, da so številke le ocene. Dobro organizirana in zavedna manjšina bi lahko bila pomembna tudi ob manjšem deležu. Analogno - manjšina, ki predstavlja več kot četrtino prebivalstva države, a ji primanjkuje močne politične zavesti in organiziranosti, je lahko nezadostna.

- Če mednarodna skupnost legitimira obstoj etnične demokracije in se ne vmešava, da bi zaščitila manjšinsko populacijo, je možnost preživetja etnične demokracije večja. Navadno sicer mednarodna skupnost intervenira le v primeru hudih kršitev človekovih pravic, toda primeri mednarodnih intervencij, ki so posledica očitnih kršitev manjšinskih pravic, nikakor niso več redkost.

Kljub temu, da so modelu etnične demokracije mnogi avtorji očitali konceptualno neprimernost, pomanjkanje legitimnosti, neučinkovitost in nestabilnost, pa model predstavlja dragoceno teoretsko invencijo, ki pojasnjuje tiste pojavne oblike političnih sistemov, ki jih ne moremo uvrstiti niti med tradicionalne oblike demokratičnih sistemov niti med avtoritarne sisteme. Navsezadnje je težko pristati na trditev, da se samo liberalne oblike demokracije lahko okvalificirajo za demokracije. Model je še posebej zanimiv tudi zato, ker postavi odnos države do manjšinskih populacij v središče obravnave, s čimer pa v komparativni analizi razkrije in problematizira tudi nastanek državljanskega naroda in upravljanje z raznolikostjo v zahodnih, tradicionalnih liberalnih demokracijah.

Preglednica 1.2: Primerjava različnih tipov demokracij po Smoohi

	Individualna liberalna demokracija	Republikanska liberalna demokracija	Multikulturalna demokracija	Konsociativna demokracija	Etnična demokracija
Proceduralna demokracija	Da	Da	Da	Da	Da
Značaj države	Skupek državljanov	Državljanska nacionalna država	Multikulturalna država	Dvo- ali mnogonacionalna država	Etnična nacionalna država
Enakost individualnih pravic	Da	Da	Da	Da	V veliki meri

Kolektivne pravice	Ne	Ne	Da, a ne uzakonjene	Da, uzakonjene	Da, uzakonjene
Enakost kolektivnih pravic	/	/	Da	Da	Ne
Nevtralnost države	Da	Ne	Da	Da	Ne
Asimilacijska politika	Ne	Da	Ne	Ne	Ne
Asimilacijska stopnja	Visoka	Visoka	Srednja	Nič	Različna
Integracijski mehanizmi in upravljanje s konfliktom	- Enakost individualnih pravic in priložnosti, - ustavni patriotizem, - asimilacija	- Enakost individualnih pravic in priložnosti, - formacija nacionalne države, ki je kulturno homogena, in ima vzpostavljen vrednostni konsenz, - asimilacija	- Enakost individualnih pravic in priložnosti, - formacija skupne nadskupnosti s priznanjem in ohranjanjem kulturnih razlik skupnosti, - blaga asimilacija	- Enakost individualnih pravic in priložnosti, - sporazum o dvo- ali večnacionalni državi, - proporcionalna porazdelitev sredstev, - razširjena avtonomija, - delitev moči - politika kompromisa in konsenza	- Postopno zmanjševanje neenakosti individualnih pravic in priložnosti, - razširitev kolektivnih pravic, - moč in odločnost večine ter protest in boj manjšine, - državni nadzor in zastraševanje

Vir: Smooha (2005, 24).

1.5 BALKAN

»Ob koncu dvajsetega stoletja so ljudje govorili, kot da bi Balkan obstajal že od nekdaj. Dvesto let prej še nastal ni.« (Mazower 2008, 1) Navedena misel Mazowerja najbolje opiše naravo pojma Balkan. Geografski pomen te besede je v sodobnem diskurzu postranskega pomena. Balkan je predvsem kulturna označba in kot takšen proizvod dvestoletnega balkanizma, ki se je oblikoval vse od trenutka, ko so zahodnoevropski pustolovci, raziskovalci in učenjaki začeli na novo odkrivati neznane koticke Evrope. Kot piše Todorova (2001, 25), je Evropa že na začetku 20. stoletja, ko je Balkan 'civilizirani svet' prvič hudo vznemiril v času balkanskih vojn (1912–1913), svojemu naboru zmerljivk dodala novo – balkanizacija. Slednji termin kaj kmalu ni več označeval samo delitve velikih in za samostojno življenje nesposobnih političnih enot, pač pa je postal tudi sinonim za plemenskost, primitivizem, zaostalost in barbarskost. Skratka, Balkan je že na začetku 20. stoletja postal nosilec vsega tistega, česar se 'prava' civilizirana moderna in racionalna Evropa sramuje. Balkan je služil kot priročni 'drugi' za projiciranje vsega, kar Evropa (tudi) je, pa noče biti. Tako se je in se še vedno Evropa čisti lastnega barbarstva, nato pa si nadene masko mesijanskega civilizatorja. Jezernik (1997, 13) ugotavlja, da ko so popotniki odpluli iz Zemuna proti Beogradu, so menili, da so končali s civiliziranim svetom. Podobno ugotavlja Todorova (2001, 25), in sicer, da so Balkanu nadeli oznako 'druga' Evropa, poročila zahodnih znanstvenikov, novinarjev in raziskovalcev o Balkanu pa so poudarjala, da si prebivalci Balkana ne žele prilagoditi vedenjskim normam, ki jih je na piedestal postavil omikani svet. Zahodni pogled na Balkan je 'pogled z višine' in kot takšen je produkt posploševanja, razvrednotenja in stereotipizacije.

Prepričanje 'pravih' Evropejcev o drugosti Balkana je bilo tako močno, da so mnogi avtorji 20. stoletja (Eliot 1900; Wyon 1904; Trevor 1911) zagovarjali trditev, da Balkanski polotok ne spada k Evropi kot najbolj civiliziranemu kontinentu, ne glede na to, kaj kažejo zemljevidi. Balkan naj bi spadal k Aziji, kar so zahodni avtorji argumentirali z ugotovitvijo, da prebivalci Balkana, ko govorijo o morebitnem potovanju v katero izmed zahodnoevropskih držav, vedno poudarili, da gredo v Evropo (Jezernik v Jezernik *et al.* 2007, 15). Slednja ugotovitev pa botruje problemu

samooznačbe prebivalcev Balkana. Dejstvo namreč je, da nad Balkanom ne lebdi le obsojajoča in podcenjujoča zunanja percepcija, pač pa tudi negativna percepcija samega sebe. Od kod takšna percepcija? Četudi so bila balkanska ljudstva in narodi do danes pasivni objekti oblikovanja njihove podobe s strani tistih od zunaj (ne v smislu, da njihova dejanja niso prispevala k nastanku te podobe, pač pa v smislu da niso aktivno sokriva za njeno artikulacijo in širjenje diskurza), vendarle niso pasivni sprejemniki označb in zmerljivk. Negativna samooznačba je plod dveh procesov. Prvi je ta, da se je v določeni meri negativna zunanja zaznava Balkana udomačila med samimi prebivalci Balkana. Niso redki primeri, ko ob problematičnih situacijah iz njihovih ust zaslišiš resignirano ugotovitev: »Ah, kaj hočeš... Balkanci smo.« Drugi razlog pa tiči v kritični samorefleksiji, ki jo je (in jo še) vedno znova izzvala primerjava, ki je navdihnila pričakovanja, vrednote in vzore, ki so skupni tako zunanjim kot notranjim opazovalcem (Todorova 2001, 75–6).

Če povzamem z Jezernikovo ugotovitvijo (1998, 14): »Vprašanje meja Balkana potemtakem nikakor ni samo geografsko vprašanje, ampak je v odgovoru nanj (in še bolj v opisih Balkana) mogoče prepoznati odvisnost opisane podobe od osebe – opazovalca in njegovega kulturnega okolja.« Tako je bilo Balkan v začetku ime za gorsko verigo, ki je bila klasično izobraženim zahodnim popotnikom bolj znana kot 'starodavni *Haemus*', ki je ločeval srednjo Evropo od Konstantinopla. V devetnajstem stoletju je bilo o Balkanu znanega zelo malo, čemur pritrjuje tudi ugotovitev pruskega diplomata iz leta 1833 o neraziskanosti notranjosti Balkana. Večina geografov tistega časa je domnevala, da balkanska veriga teče naravnost čez polotok jugovzhodne Evrope. Na podlagi te (napačne) domneve so zato s terminom Balkan začeli označevati celotno regijo, in ne več le gorovja. Toda omembe Balkana so ostale redke dolgo v devetnajsto stoletje, saj je večina avtorjev to regijo raje označevala kot 'evropsko Turčijo'. Nepoznavanje področja regije pa je zajemalo tudi njene prebivalce. Tako so zahodnjaki še konec 19. stoletja prebivalstvo evropske Turčije imeli za del pravoslavnega sveta, ki zajema zgolj Grke in Slovane. Balkan in Balkanci so v očeh zahodnjakov zavzemali vmesni kulturni prostor med Evropo in Azijo – v Evropi, a ne evropski, evropska Azija (Mazower 2008, 1–10). Konec 19. in začetek 20. stoletja je

torej sicer precej redko uporabljena označba Balkan služila kot sinonim za evropsko Turčijo.

S propadom osmanskega imperija v letih 1912–13 in s tem izgonom nazadnjaškega, muslimanskega, azijskega Turka iz Evrope je zavel med zahodnimi opazovalci val optimizma in pokroviteljske dobrodušnosti, ki pa je bila kratke sape. Osvobojene turškega jarma naj bi balkanske države hitro napredovale po poti napredka in kaj kmalu dosegle spodobno civilizacijsko raven, primerljivo evropski. Liberalni optimizem je bil kaj kmalu poteptan, saj so se nove države po zmagi nad osmansko armado v drugi balkanski vojni obrnile druga proti drugi. Ko pa leto kasneje, leta 1914, srbski študent Gavrilo Princip izvede atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda in s tem dejanjem sproži (ne povzroči) krvavo prvo svetovno vojno, v kateri je bil uničen stari evropski red, pa postane Balkan v evropski zavesti (in podzavesti) dokončno preklet in kot takšen predvsem prostor brutalnosti in nasilja (Mazower 2008, 13–4). V obdobju med obema vojnama se je tako na zahodu predvsem nadaljevalo z diskurzom divjaškosti in nerazvitosti Balkana, vse do konca druge svetovne vojne, ko Balkan utone za nekaj časa v pozabo. Družbenopolitične spremembe v Evropi in svetu so povzročile, da je delitev kontinenta na evropski in 'neevropski' (balkanski) del zamenjala delitev na zahodni in vzhodni del, ki ju je razmejevala železna zavesa. Konec hladne vojne, ki jo označuje ideološki, politični in ekonomski propad socialistične družbene ureditve in vrnitev starih označb in delitev, pa je markiran tudi z izbruhom jugoslovanskih vojn. Slednje so negativnim balkanističnim stereotipom pridale številne nove (Mazower 2001, 3–5).

Tako je danes Balkan eno izmed področji, ki je najbolj obremenjeno z negativnim stereotipiziranjem, kar še stopnjuje že zgoraj omenjeni problem samooznačbe. Ne čudi torej dejstvo, da se nobena država jugovzhodne Evrope noče prištevati Balkanu niti geografsko niti kulturno niti zgodovinsko. Jezernik (1998, 12) omenja izjavo romunske kraljice, da Romunija ne spada med balkanske države, ker jo Donava loči od Balkana. Tudi tuji avtorji, ki se bavijo z geografskim opredeljevanjem Balkana, si niso enotni, katere države naj bi pripadale Balkanu. Enciklopedija Britannica (2002, xiii) uvršča med Balkan Albanijo, Bosno in Hercegovino, Bolgarijo, Hrvaško, Grčijo, Makedonijo,

Moldavijo, Romunijo, Slovenijo, Srbijo in Črno goro. Temu prida še opombo, da obstajajo tehtni pomisleki, ali sta Slovenija in romunski del Transilvanije del Balkana, po drugi strani pa Balkan vključuje evropski del Turčije, čeprav Turčija kot celota ne sodi med balkanske države.

Zaradi osramočenosti nad 'svojo balkanskostjo' mnogi prebivalci balkanskih držav zavračajo svojo identiteto in nekritično ter brez refleksije stremijo proti Evropi, ki jih bo odrešila 'njihove balkanskosti'. Slednje je še posebej tragično, če si priključimo v spomin, da je dobršen del 'balkanske divjaškosti in zaostalosti' zahodnoevropski konstrukt. Ravno zato je poznavanje balkanizma (in tudi razkritje lastnega) predpogoj za resno analizo katerega koli 'balkanskega' konflikta (s tem tudi etničnega konflikta v Makedoniji), ki upošteva Balkan kot integralni del Evrope in sveta ter kot takšnega inherentno soodvisnega od mednarodnih okoliščin.

1.6 MAKEDONIJA

Področje Makedonije je zaradi svoje prehodne lege tradicionalno prostor številnih etnij, narodov, religij, jezikov in kultur. Nad geografskim področjem, ki ga označujemo z imenom Makedonija, so izkazale teritorialne pretenzije številne države. Ime Republika Makedonija pa je celo tako sporno, da med Grčijo in Makedonijo že več kot desetletje poteka politični spor. Ravno tako obstaja zmeda pri terminu Makedonci, zato naj že v uvodnem delu pridam nekaj pojasnil.

O etimološkem izvoru besede Makedonija obstajajo številne teorije. Makedonija naj bi tako bila latinska oblika grške besede *makedon*. Po grški antični mitologiji je Macedon prvi poglavar plemena Makedones, ki so 2000 let pred našim štetjem osnovali kraljestvo Makedoncev na področju današnje zahodne, južne in osrednje pokrajine Makedonije. Po drugi teoriji izvira ime iz njenega korena *mak*, ki pomeni visok, dolg in tako naj bi Makedonija dobila svoje ime po svoji goratosti, pomen besede Makedonci pa bi bil gorjanci (Jezernik 1997, 220). Po svetu je Makedonija poznana predvsem kot antična pokrajina iz časov Filipa II. Makedonskega in njegovega sina Aleksandra Velikega, ki sta majhno kraljevino v osrčju Makedonije z osvajalskimi pohodi spremenila v največji

svetovni imperij tistega časa. Na vrhuncu imperialne moči, se je termin Makedonija nanašal na širo ozemlje od Jadranskega morja pa vse do Indije (Perry v Lovenjak 2007, 4–5). Ptolemaj je sredi drugega stoletja geografsko takole opredelil Makedonijo: na severu meji na Šar planino, na vzhodu na razvodje do Ohridskega jezera in po reki Bistrici do Egejskega morja, na jugu jo zamejuje Egejsko morje s polotokom Halkidiko, na zahodu pa meji na reko Mesto. V času rimskega cesarstva je provinca Makedonija zajemala še ozemlje današnje Albanije.

V času Bizanca je bilo področje Makedonije razdeljeno na teme. Tema Makedonija je obsegala današnje Trakijo in ozemlje vzhodno od reke Strume. Z osmansko nadoblastjo pa ime Makedonija izgine z zemljevidov vse do 19. stoletja, ko so zahodnoevropski popotniki in raziskovalci začeli prikazovati Makedonijo kot geografsko zaokroženo pokrajino, in sicer na podlagi zapisov starorimskih znanstvenikov. Na dognanjih popotnikov 19. stoletja še danes temelji geografska opredelitev pokrajine Makedonije (Lovenjak 2007, 5).

Tudi danes za izraz Makedonija ni enotnega pojmovanja oziroma priča smo situaciji, ko enden termin označuje več različnih pojavov. Poulton (1995, 1–2) objasni, da obstajajo tri sodobne različice identifikacije Makedoncev in Makedonije, ki so pogosto med seboj povezane ali pa se celo prekrivajo. Najprej z izrazom Makedonija označujemo geografsko področje pokrajine Makedonije, ki jo na severu zamejuje Skopska Črna gora in Šar planina, na vzhodu Rodopi, na jugu Egejsko morje, gora Olimp in Pindsko gorovje, na zahodu pa Ohridsko in Prespanjsko jezero. To področje predstavlja torej geografsko celoto, ki jo sestavljajo doline rek Vardar, Strume in Meste. Pokrajina Makedonija zajema približno 67.000 kvadratnih kilometrov, geopolitično pa si trenutno delijo njeno ozemlje Grčija (Egejska Makedonija), Bolgarija (Pirinska Makedonija) in Makedonija (Vardarska Makedonija). Analogno je Makedonec po tej različici prebivalec pokrajine Makedonije.

Drugi pomen Makedonija pa označuje neodvisno državno entiteto - Republiko Makedonijo, ki je zaradi grškega nasprotovanja imenu mednarodno priznana predvsem kot bivša jugoslovanska Republika Makedonija (*Former Yugoslav Republic of*

Macedonia - FYRM), Makedonci pa so vsi njeni državljani. Termin Makedonec pa ima še tretji pomen, in sicer etnični, saj so Makedonci eden izmed južnoslovanskih narodov. Ta dva pomena večinoma uporabljam tudi sama v svojem delu; pomen besede Makedonija in Makedonci bo iz besedila vedno jasno razviden.

2 OBDOBJE OSMANSKEGA IMPERIJA

Od 16. do 18. stoletja je bilo področje jugovzhodne Evrope pod vplivom ali oblastjo treh velikih sil: osmanskega imperija, habsburške monarhije in Beneške republike. Izven tega okvira so bile samo Dubrovniška republika ter kneževini Vaška in Transilvanija, ki pa so imele do osmanske države tributarne obveznosti. Medtem ko je bil vpliv Beneške republike omejen na ozek pas ozemlja ob Jadranskem morju, so spremembe v osmanskem imperiju in habsburški monarhiji ter dinamično razmerje moči med njima močno vplivale na ta del Evrope. V 16. stoletju je bila moč osmanskega imperija večja od habsburškega, a že v 17. stoletju sta se po vojaški moči začela izenačevati (Voje 1994, 182).

Prodiranje Osmanov na področje Balkana je potekalo v več fazah in postopoma. Tako je od bitke na Marici leta 1371 do osvojitve Banata 1552, osmanska država zavzela skoraj vse balkanske pokrajine, nad katerimi je nato vladala. Imperij, ki je od 13. do začetka 20. stoletja sooblikoval zgodovino področja jugovzhodne Evrope, se je razvil iz majhne kneževine na obrobju razpadle države Rumskih Seldžukov v Mali Aziji. Začetnik je bil Osman I. Ghazi, po katerem je osmanski imperij tudi dobil ime. Dinastija Osmanov je s svojo osvajalsko politiko, ki so ji botrovali tako geostrateški interesi kot širjenje islama, najprej združila Anatolijo, nato pa jo je usmerila proti Balkanu, severni Afriki in Bližnjemu vzhodu do Jemna (Boden 2004, 56).

Območje Makedonije je bilo pod osmansko vladavino pet stoletji. Sprva (konec 14. in začetek 15. stoletja) je bila Makedonija osmanska vojna krajna oziroma serhat. Ko pa so Osmani pokrajino dokončno osvojili in utrdili oblast, pa so področje Makedonije upravno razdelili na štiri sandžake: skopskega, ćustendilskega, solunskega in ohridskega (Voje 1994, 200).

Makedonija ob Osmanski nadvladi seveda ni bila neposeljena, še manj pa etnično, kulturno, jezikovno ali versko enovita. Področje ima zaradi svoje lege pestro zgodovino, tako v političnem kot v etničnem smislu. Tako sta Filip Makedonski in Aleksander Veliki preobrazila periferno makedonsko pokrajino na robu grškega sveta v središče svetovnega imperija. Ta položaj se spremeni v času Rimljanov, ko Makedonija postane prehodno območje oziroma most med latinskim in grškim kulturnim svetom, hkrati pa tranzitna pot za vdirajoča plenilska plemena s severa. Makedonija je bila del Bolgarskega in Srbskega cesarstva, prav tako pa mejna regija Bizanca. Pestra politična zgodovina in tranzitna lega je bila vzrok pogostim spremembam v etnični sestavi, ki pa so lahko bile globoke, trajne ali komaj zaznavne. Kot piše Poulton (1995, 23) so na primer Slovani s svojim prihodom v 7. stoletju trajno in bistveno predrugačili etnični mozaik, vpliv Judov in Romov pa je bil bistveno manjši. Vsakokratni 'prišleki' so se s 'staroselci' borili za svoj obstanek, se z njimi mešali in sobivali.

Ko pišemo o zgodovini etnične, kulturne ali jezikovne sestave populacije določene države, se kaj hitro ujamemo v past sodobnega uličnega nacionalizma, ki se v želji po etnični čistosti zateka h konceptom o prvobitnosti, avtohtonosti določenega naroda, pripadniki katerega imajo kot takšni zgodovinsko utemeljeno predpravico do bivanja v dotični državi ter (ali vsaj) do prvorazrednega statusa. Sestavni del take propagande je tudi ustvarjanje 'zgodovinskih argumentov', in sicer preko zlorabe interpretacije, ko se pojavom iz preteklosti (katera lahko sega tudi stoletja ali več tisoč let) pripiše enake lastnosti in vrednosti kot sodobnim ter se jih razlaga v sodobnih kulturnih in političnih kontekstih. Zgodovinsko utemeljevanje pravice določenega naroda, da biva v lastni državi in si piše svojo usodo, je na Balkanu (predvsem zaradi načina oblikovanja naroda) še posebej prisotno, in sicer tako med akademiki kot med navadnimi ljudmi. Tako pisanje o etničnem konfliktu hitro zapade v dokazovanje, 'kdo je bil prvi tukaj'. Ne samo, da je takšno razmišljanje popolnoma brezplodno (svojo 'originalnost' in lastništvo so namreč vsak z 'zelo trdimi dokazi' dokazali tako Grki, Tračani, Albanci kot potomci Ilirov kot tudi Makedonci, Bolgari, Srbi, celo Romuni), bistvena slabost je, da ne nudi nikakršne osnove za rešitev konflikta ter mirno in plodno sobivanje.

Za namene raziskovanja upravljanja raznolikosti v Makedoniji torej zadostuje, da poudarimo, da so že osmanski osvajalci konec 14. stoletja naleteli na prebivalstvo, ki je bilo tako po svoji jezikovni, kulturni, etnični kot tudi verski sestavi izredno raznoliko. Poleg grškega jezika se je na območju Makedonije ohranil tudi latinski jezik, in sicer predvsem po zaslugi Vlahov (oziroma Aromuni, kot sebe največkrat poimenujejo, na prostoru nekdanje Jugoslavije je pogosto tudi ime cincarji), ki so tudi po razdelitvi rimskega cesarstva na vzhodni (grški) in zahodni (latinski) del nadaljevali z uporabo latinščine⁹. Ilirski in tračanski jezik sta v primerjavi z latinskim in grškim manj determinirala podobo Makedonije, kljub temu pa se je ilirščina z mnogo primesmi tračanskega in latinskega jezika ohranila preko Albancev, ki so poseljevali zahodne predele Makedonije.¹⁰ Delni nosilci tračanske tradicije v Makedoniji naj bi bili tudi Bolgari, ki so potomci proto-Bolgarov, ki so prevzeli slovanski jezik. Makedonsko slovansko prebivalstvo pa je bilo tisto, ki je konec 14. stoletja številčno prevladovalo. Poleg naštetih etničnih skupnosti pa so na ozemlju Makedonije že pred prihodom Osmanov prebivali tudi Judje¹¹ (nekateri podatki celo v obdobje 6. stoletja pred našim štetjem) in Romi¹² (Poulton 1995, 17–23).

2.1 OBDOBJE VZPONA

2.1.1 Miletski sistem kot način upravljanja z različnostjo

V zgornjem razdelku je bila poudarjena predvsem jezikovno-etnična pripadnost, vendarle pa velja poudariti, da Makedonija ni bila le etnični in jezikovni mozaik, pač pa tudi mozaik verstev, četudi s prevladujočo vzhodno-krščansko religijo. Poleg te sta bili v 14. stoletju prisotni tudi judovska religijska tradicija in katolištvo, še pred koncem Konstantinopla leta 1453 pa so se kristjani spreobračali tudi v islam (Mazower 2008, 56). Slednje dejstvo je še posebej pomembno, saj je v času pred pojavom nacionalizma

⁹ Največja skupina latinsko govorečih prebivalcev je ob razdelitvi cesarstva živela severno od Donave. To so bili Daco-Romuni, ki so predniki današnjih Romunov. Manjša skupina (Aromuni) pa je živela južno od Donave, še posebej v Makedoniji in Grčiji (Poulton 1995, 17). Danes so Vlahi tako kot Romi neteritorialna etnična skupina (Poulton 1995, 33).

¹⁰ Po večini sodobnih avtorjev so Albanci potomci enega izmed ilirskih plemen (Dardancev) (Altimari 1984, 43).

¹¹ Njihova prisotnost je sicer povezana predvsem s španskim izgonom konec 15. stoletja (Poulton 1995, 22).

¹² Zgodnje skupine Romov so se naselile v Bizancu že v 10. stoletju.

identiteta posameznika temeljila predvsem na religiji, etničnost pa je bila drugotnega pomena. Z miletskim sistemom, ki so ga uvedli Osmani pa postane religijska pripadnost ključen določevalac posameznikovega socialnega in političnega položaja. Slednje, glede na ključne koncepte islama, katerega pripadniki so bili Osmani, nikakor ni presenetljivo. Ena izmed temeljnih idej islama je namreč med drugim skupnost vernikov, ne glede na etnično ali jezikovno pripadnost. V času Osmanskega imperija je bila raznolikost, s katero je bilo potrebno upravljati, torej verska, miletski sistem pa način njenega upravljanja.

V nasprotju z ostalo Evropo tistega časa, Osmani zavojevanih ljudstev niso poskušali asimilirati niti v verskem niti v etničnem smislu. Za takšne ukrepe niso imeli zadostnih institucionalnih in tehnoloških zmožnosti. Poleg tega je goratost balkanskega polotoka oteževala komunikacije, tako med skupnostmi kot med skupnostmi in zavojevalci, kar je tudi slabilo možnost nadzora vladajočih nad vladanimi (Poulton 1995, 31). Dodaten dejavnik, ki je Osmane usmeril v drug način upravljanja z različnostjo, pa je bil čisto pragmatične narave (Mazower 2008, 59). Do masovnih spreobrnitev osmanskim sultanom niti ni bilo, saj so Kristjani plačevali višje davke.

Dopuščanje različnosti oziroma toleranca do ostalih ljudstev knjig¹³ pa ni pomenilo odsotnosti diskriminacije. Osmanska država je bila muslimanska. Njeno prebivalstvo pa je bilo razdeljeno v *milete* glede na svojo versko pripadnost. Na separaciji je temeljil cel sistem, ki je bil tako temeljit, da je do časa vladanja sultana Mahmuda II¹⁴ predpisoval celo barvo in tip oblačila, ki ga mora nositi posamezna skupina (Poulton 1995, 35). Vsem muslimanom je bil uradno priznan status prvorazrednih državljanov v muslimanskem miletu, ostali pripadniki ljudstev knjig pa so bili organizirani v ločenih miletih (Judje v enem, pripadniki Armenske cerkve v drugem ipd.). Velja omeniti, da so bili Osmani, prav tako pa spreobrnjeni balkanski in makedonski muslimani večinoma suniti in pripadniki sunitske pravne šole Hanafi. Šiitska tradicija je bila deloma prisotna le v bektaštvu, liniji islamskega mysticizma. Formalno med muslimani ni bilo nikakršne

¹³ Ljudstva knjig so po Koranu poleg muslimanov še kristjani in Judje, ki jim je bil prav zato pripadal status zaščitenih ljudi - *zimmi*.

¹⁴ Vladal je med 1808–39.

razlike ne glede na jezik ali etnično poreklo.¹⁵ Državni jezik osmanskega imperija, katerega so uporabljali visoki uradniki, je bil zmes turškega, perzijskega in arabskega jezika¹⁶ ter se je zelo razlikoval od jezika, ki ga je v vsakdanjem življenju uporabljalo turško prebivalstvo. Kot že omenjeno, religijska pripadnost je bila edini in ključni pogoj vzpenjanja po družbeni lestvici. Pogoj za pridobitev visokega uradniškega mesta imperialni administraciji je bila najprej pripadnost islamskemu miletu, šele nato poznavanje osmanske turščine, etničnost pa sploh ni igrala vloge, saj so bili celo mnogi veliki vezirji na primer albanskega ali slovanskega porekla. Elita osmanskega imperija je bila tako transetnična in transpolitična, toda muslimanska.

Naravo položaja pripadnikov krščanskih in judovske skupnosti pa lahko glede na položaj pripadnikov muslimanskega mileta označimo za drugorazredno. Kristjanom in Judom ni bilo dovoljeno nositi orožja in jahati konj. Prav tako niso veljali za primerne za vojaško službo¹⁷. Možnosti kariernega napredka v vojski ali administraciji kristjani niso imeli, lahko pa so se dokazali (večali premoženje) v drugih dejavnostih, kot na primer v trgovini (Poulton 1995, 34). Ob naraščajočih spreobrnitvah so bili mnogi krščanski sakralni objekti spremenjeni v mošeje, prav tako pa so redko dobili dovoljenje za gradnjo novih cerkva. Slednje je še posebej veljalo na območjih, ki so bila poseljena tudi z muslimanskim življem. Na teh območjih tudi ni bilo dovoljeno zvonjenje z zvonovi, zato so vernike klicali k obredju s pritrkavanjem z žvenklji na lesene deske (Mazower 2008, 75).

¹⁵ Slednje nam ilustrira tudi podatek, da Albancem (ki so se povečini spreobrili v islam) ni bilo dovoljeno izobraževanje v njihovem maternem jeziku, kot je bilo to dovoljeno drugim skupnostim. Osmani niso dopuščali niti knjig, ki so bile napisane v albanskem jeziku (Altimari 1984, 48–9). Tako tudi izraz *Turek* (mn. *Turki*) spada v moderni besednjak. Kot pravi Poulton (1995, 31) je omenjeni izraz do konca devetnajstega stoletja osmanskim elitam konotiral na neizobražene kmete in jim je bil kot takšen tuj. Sami so se namreč imeli za Osmane.

¹⁶ V vojaškem izrazoslovju je prevladovala turščina, perzijsčina je bila jezik literature in poezije, arabščina pa je bila jezik Mohameda in Korana (Poulton 1995, 32).

¹⁷ Izjema so bili janičarji. Ime v turščini – *Jeni Ceri* – pomeni nova vojska. V ljudskem izročilu na Balkanu so najbolj znana vojaška formacija osmanskega imperija. Janičarji so bili rekrutirani iz vrst zaslužjenega nemuslimanskega prebivalstva (v nasprotju z muslimanskimi zakoni). Sultan Bajazid je konec 14. stoletja uvedel *devşirmo* – davek v obliki določenega števila mladih nemuslimanov, ki so nato služili v sultanovi vojski. Zajete fante so glede na sposobnost učenja ločili na dve skupini. Bolj nadarjeni so ostali v prestolnici, kjer so bili deležni sedemletnega izobraževanja. Najboljše so nato poslali na služenje v palačo, ostali so postali člani osmanske kapikulu konjenice. Manj nadarjene dečke pa so poslali na podeželje, kjer so prevzeli islam in se naučili turščine, nato pa postali del pehote - janičarjev. Formalno so bili sultanovi sužnji, toda bili so del vladarjeve vojaške aristokracije in kot takšni uživali prestiž in dostojanstvo (Nicolle 1996, 138).

Nemuslimanske milete je osmanska elita obravnavala kot korporativna telesa. Voditelji posameznih miletov so imeli široke pristojnosti nad življenji svoje črede, zavezani pa so bili predvsem lastnim zakonom, ne pa šeriatu (Poulton 1995, 36). Ločene, a vzporedne institucije, so imele ključen pomen za osmansko elito. Podaniki so bili razdeljeni na religijski osnovi v skupnosti, ki so jim vladale njihove lastne verske elite¹⁸ – rabini, škofi in kadije, ki so predsedovali sodiščem, nadzorovali civilne zadeve in prevzeli odgovornost za pobiranje davkov med svojimi čredami ter za druge gospodarske zadeve (Mazower 2008, 64). Takšna struktura je Osmanom ustrezala, saj se je lahko ukvarjala izključno z voditelji posameznih miletov, ne pa z vsem prebivalstvom, s čimer je bil omogočen lažji in učinkovitejši nadzor nad krščansko (in judovsko) rajo. Vodstvena struktura mileta ni skrbelo le za versko službo, pač pa je urejala tudi posvetno življenje (med drugim tudi izobraževalni sistem) svojih članov. Tako je bila religijska skupnost mileta poleg družinske in lokalne pripadnosti najpomembnejši vir identitete posameznika.

Glede na zgoraj opisane prednosti, ki so jih v osmanskem imperiju uživali muslimani, ne čudi, da se je kljub odsotnosti asimilacijskih ukrepov spremenila verska podoba dežele v prid islama. Sprememba pa se ni dogajala samo skozi spreobrnitve prebivalstva, ampak tudi s kolonizacijo. Tako so Osmani v želji, opustošena mesta in vasi naseliti z novim prebivalstvom, predvsem pa da bi zavarovali vojaške poti in trdnjave v osrednji balkanski pokrajini, že konec 14. stoletja začeli Makedonijo naseljevati z muslimanskim prebivalstvom. V navadi naj bi bilo, da so osmansko vojsko spremljale večje turkmenske skupine iz Saruhana in drugih bejlukov, da bi naselile osvojena in opustošena mesta in vasi. Posebno velik je bil priliv turških živinorejcev (Jurukov in Konjarjev) iz Anatolije, ki so naselili predele, bogate s pašniki. Spreminjala pa se je tudi podoba makedonskih mest. Kolonizacija se je nadaljevala tudi v naslednjih stoletjih, toda kljub temu je bil delež slovanskega pravoslavnega prebivalstva v

¹⁸ Balkanski pripadniki pravoslavne vere so spadali pod okrilje grške patriarhije v Istanbulu (Poulton 1995, 37). Pomembno vlogo je za pravoslavno prebivalstvo v Makedoniji imela tudi ohridska nadškofija, ki je imela položaj avtonomne cerkve v osmanski državi. Tako je poleg sinode, ki je volila nadškofa, sklicevala tudi arhierijski zbor, v katerem so bili poleg duhovnikov tudi posvetni ljudje in ohridski plemiči. Nadškofija, škofije in samostani so obdržali tudi zemljiško posest ter pobirali cerkvene takse od vernikov. Imela pa je tudi nekatere pristojnosti v sodstvu. V času osmanske vladavine je celo razširila svojo cerkveno oblast in vpliv, in sicer na račun ostalih pravoslavnih cerkva. Ob koncu 16. stoletja so vodilna mesta v nadškofiji in škofiji zasedali predvsem grški duhovniki, nižja duhovščina pa je bila slovanska in bliže ljudem (Voje 1994, 201–2).

Makedoniji prevladujoč (Voje 1994, 200). Kot že omenjeno, drugi način islamizacije Makedonije so bile spreobrnitve. V Makedoniji je prevzela islam večina Albancev¹⁹ in Romov, del Grkov in del slovansko govorečega prebivalstva (Poulton 1995, 26). Spreobrnitve makedonskih Slovanov so bile pogoste med plemstvom, redke pa niso bile niti med kmečkim življem. Veliko krščanskih spahijev in vojnukov je v nameri obdržati svoje timarje in baštine sprejelo islamsko veroizpoved. Islam pa so sprejele tudi nekatere vasi med Ohridskim jezerom in Prizrenom ter v porečju Drima in Radike, v manjšem obsegu pa tudi drugod po Makedoniji²⁰ (Voje 1994, 201).

2.1.2 Odnosi med skupnostmi

Treba je poudariti, da je kljub formalni segregaciji, ki jo je pripadnikom različnih veroizpovedi narekoval miletski sistem, v vsakdanjem življenju (še posebej na balkanskem podeželju), obstajala visoka stopnja sinkretizma in ekumenizma. Kot pravi Mazower (2008, 65–9), je bil osmanski Balkan svet, ki je bil gosto poseljen z nevidnimi duhovi – tako zlobnimi kot dobrohotnimi, zato je na tem svetu človek potreboval pomoč, pa naj bo iz katerega koli vira. Kadar so kristjani ugotovili, da njihovi amuleti ne delujejo, so si pomagali z muslimanskimi. Mnogi verniki so iz previdnosti ob petkih zahajali v mošejo, v nedeljo pa še v cerkev. Kmetje zahodne Makedonije so na vprašanje o verski pripadnosti odgovorili, da so muslimani, toda od device Marije. Zahodni popotniki so z grozo ugotavljali 'neukost' vraževerne neizobražene kmečke populacije, ki ni niti dobro poznala razlike med pravoslavnimi in muslimanskimi obredji, kaj šele, da bi znala ločiti katolištvo od pravoslavja. Še več, niso se 'zmogli' niti opredeliti pri vprašanju, katera vera je boljša – 'mohamedanska' ali krščanska. Sinkretizem je bil torej v veliki meri posledica kmečkega pragmatizma, a vendar veliko več kot to. Bil je zunanji izraz globoke povezanosti kmečkega človeka z naravo in posledično z Bogom. To dokazuje tudi pojav beктаštva, ki je v 17. in 18. stoletju najhitreje rastoče versko gibanje na Balkanu. Predstavlja linijo islamskega misticizma,

¹⁹ Proces islamizacije Albancev je bil zelo intenziven. Tako je bilo v 18. stoletju 70 odstotkov prebivalcev zahodne Makedonije in Kosova (ter skoraj vsa populacija Albanije) muslimanske veroizpovedi, petina je bilo pravoslavcev, 10 odstotkov pa je bilo katolikov (Komac in Zagorac 2002, 41).

²⁰ Islamizirano slovansko prebivalstvo v Makedoniji je do danes obdržalo svoje običaje in jezik, v ljudskem jeziku pa se imenujejo Torbeši (Voje 1994, 200).

ki je s prepričanjem, da 'svetnik pripada svetu', še močneje zabrisal delitve med tremi monoteističnimi religijami (Mazower 2008, 73).

Medsebojna prepletenost in povezanost ljudi različnih veroizpovedi pa se je kazala tudi v vsakdanjem življenju. Islamska sodišča in osmanska uprava so bili na voljo tako muslimanom kot nemuslimanom. Slednji so jih namreč lahko uporabljali kot prizivna sodišča, občasno pa tudi kot sredstvo, s katerim so zaobšli svoje lastne verske oblasti ali običajnopravna razsodišča. Muslimanski uradniki so pogosto pomagali kristjanom in Judom urejati trgovske, davčne in zemljišče zadeve v skladu z islamskim pravom. Poleg tega so bile na Balkanu pogoste poroke med muslimanskimi moškimi in krščanskimi ženskami, katere so seveda tudi po spreobrnitvi ohranile poznavanje krščanstva in ga vede ali nevede prenesle na svoje otroke. Premik k novi veri v praksi namreč ni pomenil prekinitve s staro, prej njen dodatek. Mnogi verniki so ohranjali (pogosto na skrivaj, da ne bi vzbujali suma, da njihova pripadnost islamu ni povsem iskrena) prejšnje verske navade in prakse. Institucija, ki je prav tako omogočala varnost preko verskih delitev, je bila pobratimstvo. Ta tradicionalna institucija je bila pogosta med vsemi plemeni balkanskega polotoka, tako med albanskimi kot med slovanskimi. To je bil obred, v katerem so mladi moški iz različnih družin ter celo različnih veroizpovedi drug drugemu prisegli zvestobo. Mazower (2008, 73) navaja turško pripoved o bitki iz 17. stoletja, ki pripoveduje, kako sta pripadnika nasprotnih vojska z obredom pobratimstva drug drugemu rešila življenje²¹ (Mazower 2008, 69–74). Berishaj (2004, 33) pa izpostavlja še en pomemben vidik pobratenja. Slednji namreč nima samo vloge povezovanja in porajanja posameznikov v novi družbeni status, pač pa preko posameznikov posredno poveže tudi družbene kolektive, ki jim posamezniki pripadajo. Posameznik je bil namreč v času 17. stoletja po velikem delu balkanskega polotoka (še posebej pa v odročnih gorskih predelih) še vedno tesno vpet v homogene plemensko sorodstvene skupnosti, ki so posameznika vsrkale v kolektiv. Tako je v opombi opisan primer pobratimstva imel veliko večje implikacije na družbeno življenje ter medverske odnose, kot bi lahko presodili, če bi si zgodbo razlagali z gledišča sodobnosti.

²¹ »Ko eden naših junakov (pomožnih junakov) na teh mejah postane ujetnik nevernikov, lahko, medtem ko je in pije z njimi, eden nevernikov priseže, da ga bo rešil pred ujetništvom, in tudi musliman obljubi, da ga bo rešil pred Turki, če postane naš ujetnik. Skleneta zavezo rekoč: "Tvoja vera je moja in moja vera je tvoja." Polizeta kri drug drugega in nevernik in musliman postaneta "brata v veri".« (Mazower 2008, 73)

Sobivanje različnih verskih skupnosti na balkanskem podeželju in njihove prepletene vsakodnevne stvarnosti nam najboljše prikaže naslednji navedek:

Turki in Bolgari smo se dobro razumeli. Ženske iz dela vasi, ki je mejila na turške hiše, so se dobrososedsko družile s Turkinjami, medtem ko so se otroci igrali z malimi Turki kot s svojimi prijatelji. Turške ženske in otroci so precej dobro govorile bolgarsko in Bolgari, pa tudi njihovi otroci so shajali s turščino. Rezultat tega je bila neke vrste mešanica podeželskega narečja.

Turke, ki so delali v bolgarskih hišah, so sprejeli za bližnje prijatelje. Navajeni smo bili na Turke. Mi, Bolgari, smo, se ve, živeli svoje življenje, svoje lastne običaje in se držali svoje vere, medtem ko so oni živeli na drugačen način, imeli druge običaje in noše, tudi njihova vera je bila drugačna. A vse to smo jemali kot normalno stanje stvari (Warriner v Mazower 2008, 76).

Poudariti je potrebno, da meje med religijami nikakor niso bile povsem prepustne, ljudski jezik vsake skupnosti pa je poznal bogat besednjak psovka in zmerljivk za drugoverce. Tudi v mestih so bile razmere pogosto bolj zaostrene kot na podeželju. Tako naj bi bil do zgodnjega 19. stoletja Konstantinopol nevarno mesto za nemuslimane. V mestih so bile hiše premožnejših kristjanov pred tanzimatskimi reformami namenoma nevpadljive zunanosti. Z nastopom modernosti, ki so jo spremljale liberalne reforme, pa so postale bolj bahave, muslimani, kristjani in Judje pa so se družili v delavskih sindikatih (Mazower 2008, 76–7).

Če povzamem, četudi je miletski sistem formalno ostro razmejil verske skupnosti ene od druge, pa je na osmanskem Balkanu (in s tem Makedoniji) religija predstavljala skupen pogled na tegobe, ki jih prinese življenje, zato je imela povezovalno funkcijo tudi v vsakdanjem življenju. Še več, osmanska država je v primerjavi z načini upravljanja z versko različnostjo drugod po Evropi tistega časa, nudila svojim podanikom bistveno višjo stopnjo verske strpnosti in svobode vesti. Za ilustracijo naj služi naslednji primer (Komac in Zagorac 2002, 30): otomanski imperij v 15. stoletju brez zadržkov (četudi ne brez pragmatičnih vzrokov) sprejme po ocenah med 90.000 do 160.000 Judov, katere je pregnala krščanska Španija. Toda, kot bomo videli v nadaljevanju, se je dinamika odnosov med verskimi skupnostmi spreminjala s časom in prostorom, prav tako pa način in implikacije upravljanja z različnostjo .

2.2 PEŠANJE OSMANSKEGA IMPERIJA

2.2.1 Slabljenje osmanskega državnega aparata

Konec 16. stoletja so se v Otomanskem imperiju pojavili prvi znaki pešanja njegove moči. Kljub temu da je imperij v 17. in v začetku 18. stoletja doživel obdobja vzpona in prosperitete, pa obdobje med 17. in začetkom 20. stoletja označujemo za obdobje zatona Osmanskega cesarstva. Imperij je bil namreč soočen s številnimi temeljnimi problemi socialne in državne ureditve, ki so bili tako notranjega kot zunanjšega izvora in so vodili postopen razpad osmanskega imperija.

Imperij je začel konec 16. stoletja vidno tehnološko in ekonomsko zaostajati v primerjavi z zahodno Evropo²². Slednja je zahvaljujoč renesansi in humanizmu, ki sta močno pretresla dominant rimokatoliške cerkve nad resnico, doživljala obdobje skokovitega tehnološkega in gospodarskega napredka. Tehnološki napredek pa je segal tudi na področje razvoja orožja (Dimitrova-Grajzl 2006, 7). Novodobno orožje in oprema (kanoni, teleskop), moderne vojaške tehnike in uvajanje najemniških vojsk so zavezili osmansko prodiranje v Evropo in pritiskali na obstoječe meje otomanskega cesarstva. Vojaški porazi osmanske vojske so hkrati pomenili tudi povečano davčno breme na osmansko rajo. Poleg tega je odkritje morske poti do Azije preusmerilo del trgovcev stran od ustaljenih poti, ki so potekale po Imperiju, kar je pomenilo zmanjšanje prihodkov od davkov na trgovinsko dejavnost. Poleg tega sta povečan pritok zlata iz Novega sveta in odkritje številnih rudnikov srebra po Evropi povzročila inflacijo, ki je osmanski imperij prizadela bolj kot ostalo Evropo, saj osmanska vlada ni sprejela nikakršnih ukrepov za stabilizacijo valute. Posledično je osmanska valuta kontinuirano deprecirala od 16. stoletja (Issawi 1996, 238). To je izzvalo tudi nezadovoljstvo in številne upore vojaških enot, ki niso hoteli sprejeti plače v kovancih razvrednotene valute (Faroqhi *et al.* 1994, 433–4).

²² Kljub temu da je otomansko cesarstvo podrejenim ljudstvom puščalo omejeno versko svobodo, pa je bil imperij zasnovan na civilizacijski večvrednosti islama. Tako se islamski učenjaki zaradi versko pogojenega prezira niso ukvarjali s študijem judovskega in krščanskega sveta četudi ko je njihovo cesarstvo začelo evidentno pešati in zaostajati v primerjavi z zahodno ekonomsko-tehnološko paradigmo. Odnos se je spremenil šele v dobi modernizacije in industrializacije - v 19. stoletju (Debeljak 2004, 77).

Da bi Osmani povečali prihodke državne blagajne, so se od timarsko-spahijskega sistema²³ vedno pogosteje zatekali k dajanju državnih posesti v dolgoročni zakup (Dimitrova-Grajzl 2006, 32–3). V nasprotju s pričakovanji pa takšen način ni povečal državnih prihodkov, temveč je povzročil decentralizacijo državnih posestev in oslABLJENO moč sultana nad uveljavljanjem njegovih dekretov. Posledično so se vrstila arbitrarna pobiranja davkov od vedno bolj obubožane raje s strani vojaškega razreda, ki je skupaj z ostalimi sloji vladajoče elite postajalo vedno bolj koruptivno. Razmere so postale tako hude, da se je prebivalstvo umikalo iz mest in podeželja v visokogorje in se preživljalo s kmetovanjem, ki jim je zagotavljalo vsaj osnovno eksistenco. V sredini 19. stoletja je otomanski imperij dokončno izgubil centralni nadzor in sposobnost pobiranja davkov.

Sultanova avtoriteta pa ni slabela le pri pobiranju davkov, pač pa tudi na področju vojske, birokracije in sodstva. Po 16. stoletju so otomanski sultani izgubljali svojo moč predvsem zaradi uvajanja kafijskega sistema. Slednje je pomenilo, da sčasoma principi niso bili več deležni širokega in intenzivnega izobraževanja ter praktičnega usposabljanja, pač pa so bili vzgajani v varnem izoliranem in razsipnem okolju imperialne palače brez interakcij z zunanjim svetom. Še več, spremenila so se tudi nasledstvena pravila. Sprva so bili za prestol primerni vsi živeči sultanovi otroci moškega spola, kar je neizogibno vodilo v tekmovanje med principi. Četudi je bil namen reforme, da pride na oblast najbolj sposoben kandidat, se je v realnosti takšen način izkazal za izrazito nehumanega in destruktivnega za imperij, zato so to prakso kmalu opustili. Nasledstvo je tako pripadalo sultanovemu najstarejšemu živemu moškemu sorodniku (Sugar v Dimitrova-Grajzl 2006, 33). Sprememba izobraževanja princev in nasledstvene prakse je spremljala tudi naraščajoča moč sultanovih sodišč ter izguba neposrednega sultanovega nadzora nad vojsko in birokracijo. Pomemben dejavnik krize otomanskega imperija je bila tudi korupcija, ki se je sprva razširila med dvornimi

²³ Timarski sistem je temeljil na timarju, ki je pomenilo zemljo, ki je bila dana vojaškim poveljnikom v zameno za njihovo vojskovanje za sultana v namen preskrbe njihovih enot. Na timarju so poveljniki pobirali davke in skrbeli za red, imetnik timarja pa je bil plačila davkov oproščen. Imetniki timarjev so bili v osmanskem imperiju vedno vojaki, pravica do timarja in članstvo v vojaškem razredu pa sta bila dedna. Če imetnik timarja ni dobro izpolnjeval svojih obveznosti, mu je sultan lahko odvzel tako zemljo kot članstvo v vojaški kasti. Podoben sistem so poznali že v času bizantinskega cesarstva. V literaturi velikokrat zasledimo ime timarsko-spahijski sistem. Gre za to, da je bila večina sultanovih podpornikov, katerim je sultan podeljeval timarje, turških konjenikov – *spahijev*, ki so predstavljali osmansko konjenico (McCarthy 1997, 115–16).

uradniki, kasneje pa tudi v vojski in birokraciji. Pojav prve je bil po Sugarju (v Dimitrova-Grajzl: 2006, 34–5) posledica dejstva, da dvorne službe niso več pomenile varnih časovno neomejenih položajev, zato je večina dvornih uradnikov stremela k cilju, da v čim krajšem času akumulira čim več bogastva, in se na ta način zaščiti pred negotovo prihodnostjo. Druga pa je bila posledica spremembe načina pri izbiri kandidatov za službe. Zaradi kroničnih finančnih izgub državne blagajne po 17. stoletju je bil namreč meritokratski način nadomeščen s kupovanjem služb in položajev.

2.2.2 Naraščajoč mednarodni intervencionizem

Upad osmanske moči, kateri je botrovalo relativno tehnološko zaostajanje, ter posledično fiskalni problemi in kaotična decentralizacija, pa je nudil prostor za okrepljen intervencionizem evropskih sil, ki so imele svoje interese na področju evropske Turčije. Kljub temu, da so tuji načrti o izpodrivanju Osmanov iz Evrope nastajali že v 15. stoletju (Mazower 2008, 88), pa je bil osmanski vojaški stroj vse do 16. stoletja pretrd oreh tudi za evropske kolonialne sile. Slednjim pa Osmani niso predstavljali le trgovinskih tekmecev. Bili so tudi rivali v verskem smislu (Komac 2002, 32).

Strah pred skupnim sovražnikom – islamom je že stoletja pred prodiranjem Osmanov spodbudil proces preoblikovanja posebnih identitet posameznih fevdalcev, knezov in mestnih držav v sprva ohlapno in izmuzljivo, a politično izredno daljnosežno skupnost 'kristjanstva' (Debeljak 2004, 74). Evropa je islam doživljala kot skupnega sovražnika že od križarskih vojn. A vendar, ko je islamski prozelitizem Osmanov trčil ob krščanskega na samem evropskem pragu, se mu 'kristjanska' prozelitistična Evropa ni mogla uspešno postaviti ob bok. Toda mogočnost otomanske vojske ni bila edini vzrok nezmožnosti krščanskih držav, da izpodrinejo osmanske Turke iz Evrope. Sovraštvo zahodnega krščanstva je bilo namreč v 16. in 17. stoletju usmerjeno v drugačnost znotraj, ne pa zunaj krščanske skupnosti (Debeljak 2004, 77). Tako so med katoliško in različnimi vejami protestantskih krščanskih skupnosti potekale krvave in dolgotrajne vojne, ki so evropske dežele vojaško, gospodarsko in finančno ohromile ter razredčile prebivalstvo. Številne mirovne pogodbe (med drugimi Augsburški mir – 1555,

Vestfalska mirovna pogodba – 1648, Sporazum iz Olive – 1660, Pogodba iz Utrechta – 1713) privedejo do medsebojnega priznavanja in tolerance obeh skupnosti ter s tem do pomiritve znotraj krščanske skupnosti.

Izrivanje otomanskega cesarstva iz Evrope tako postane izrazito v začetku 18. stoletju, ko si Evropa gospodarsko in populacijsko opomore, predvsem pa tehnološko nadkrili osmansko cesarstvo. Prve znake evropskega intervencionizma pa zasledimo že v 16. stoletju. Že leta 1535 sta francoski cesar Francois I. in sultan Sulejman podpisala sporazum o zaščiti osmanskih kristjanov. Podobno so istovrstne dogovore z Visoko porto sklenile tudi Anglija (1580–83), Holandija (1612) in Avstrija (1615). To so bili tudi prvi mednarodni dogovori o varovanju manjšin (Komac in Zagorac 2002, 43). Toda ozemeljske aspiracije Katarine Velike in širjenje ruskega cesarstva proti jugozahodu ter apetiti habsburške monarhije so imeli na osmanske Turke bolj dramatične posledice kot zgodnji sporazumi o zaščiti kristjanov. V 18. stoletju postanejo določila takratnih mirovnih pogodb o zaščiti krščanskih skupnosti predvsem instrument legitimacije za lažje in učinkovitejše vmešavanje pretendentov za evropsko Turčijo v notranje zadeve pešajočega otomanskega cesarstva.

S Karlovškim mirom leta 1699, podpisanim med članicami Svete lige (Avstrijo, Poljsko in Beneško republiko), Osmani doživijo velike ozemeljske izgube. Na račun osmanske Turčije pridobi Avstrija vso Ogrsko, razen Banata, Slavonijo in del Srema. Benečani izgubijo status regionalne sile, saj se morajo umakniti iz skoraj celotne Hercegovine (Voje 1994, 251). Poleg tega so bile s tem sporazumom potrjene vse pravice in privilegiji katoliških kristjanov, vključno s pravico do obnove njihovih cerkva. Avstrijski monarh pa si je pridobil pravico do posredovanja cesarskemu dvoru glede vseh zadev, ki se nanašajo na vero in krščanske romarske poti. Določila o legitimnem avstrijskem intervencionizmu v osmansko Turčijo glede zadev katoliških osmanskih podanikov vsebuje tudi Požarevski mir²⁴ iz leta 1718. Omenimo še Beograjski mir²⁵

²⁴ Požarevski mir (1718) pomeni tudi največji uspeh Avstrije pri njenem širjenju na Balkan (Voje 1994, 252).

²⁵ Po sklepih Beograjskega miru (1739) je Avstrija izgubila vsa ozemlja, ki jih je pridobila s Požarevskim mirom v Srbiji, Vlaški in Bosni. Njene meje z osmansko državo se nato niso spremenile vse do aneksije Bosne in Hercegovine (1909) (Voje 1994, 254).

med Avstrijo in Turčijo (1739), ki vsebuje določila o varstvu pravic rimokatoliške duhovščine (Komac in Zagorac 2002, 45).

Avstrijski interesi so kaj kmalu trčili ob širjenje ozemelj in območij vpliva ruske države proti jugozahodu. Prodiranje ruskih cesarjev proti jugu je bilo neuspešno vse do prve polovice sedemdesetih let 18. stoletja, ko je Katarini II. Veliki²⁶ naposled uspel veliki met. Po šestletni turško-avstrijski vojni je bil leta 1774 sklenjen sporazum v Küçük-Kainardžiju. Rusija je dosegla Črno morje (in pravico svobodne plovbe po njem), poleg tega pa si je pridobila pravice do poseganja v notranje osmanske zadeve, z namenom zagotoviti urejeno vladanje v donavskih kneževinah, ter prevzela status zaščitnice osmanskih krščanskih podanikov²⁷ (Mazower 2008, 88). V praksi se je v začetku 19. stoletja Rusija tej svoji vlogi odrekla, saj Sveta aliansa, v katero je bila vključena tudi Rusija, ni odregirala na krvav obračun osmanske države z grškim prebivalstvom (Türk v Komac in Zagorac 2002, 46). Rusiji je po uspešni vojni leta 1783 uspelo priključiti še Krim, z mirom v Jasiju (1792) pa je svoje vojne pridobitve še potrdila (Türk v Komac in Zagorac 2002, 33).

Aspiranta za evropsko osmansko dediščino – Jožef II. in Katarina II. Velika - sta se že v drugi polovici 18. stoletja dogovarjala o razdelitvi področij vpliva. Tako naj bi Avstrija prevzela Bosno in Hercegovino, del Srbije, Dalmacijo in Črno goro, Rusija pa naj bi nadzorovala ostalo. Razsvetljena despota sta si na področju bivše evropske Turčije zamišljala krščansko imperialno vladavino in zamenjavo sultanov z avtokratskimi dinastijami, ki bi vladale velikim večjezičnim območjem (Mazower 2008, 88). Toda načrt se jima je izjalovil zaradi interesov drugih sil, ki so prav tako želele biti udeležene pri rezanju osmanskega kolača²⁸, poleg tega pa si niso želele niti premočne Rusije niti Avstrije, ter francoske revolucije.

²⁶ Vladala je med 1762 in 1796.

²⁷ Sporazum iz Küçük-Kainardžija je Rusiji dovoljeval postaviti javno cerkev v Carigradu, katera bo pod zaščito ruskega zastopnika. Sporazum je Turčijo obvezoval k nadaljnji zaščiti krščanske vere in njenih cerkva in dopuščanju gradnje novih in obnovi starih cerkva. Ruski zastopniki so odslej lahko podajali predloge v korist Cerkve v Carigradu in njenih duhovnikov (Komac in Zagorac 2002, 45–6).

²⁸ Tako je Britanija izkoristila oslABLJENO osmansko moč in v začetku 19. stoletja izsilila pristo trgovinski sporazum (Poulton 1995, 35).

Z naraščajočim intervencionizmom so se spremenili tudi odnosi med skupnostmi, in sicer v smeri zaostrovanja. Miroljubno, celo plodno sobivanje, je vse pogosteje postajalo prepojeno s sovraštvom in sporadičnimi izbruhi nasilja. Vzpon katoliške avstrijske monarhije in pravoslavnega ruskega cesarstva je zasejal rivalstvo med pravoslavno in katoliško cerkvijo v imperiju, četudi sta skupnosti vse do sredine 18. stoletja plodno sodelovali. Zunanje vpletanje evropskih sil, vzpon nacionalizma v 19. stoletju ter očiten zaton osmanske moči je med muslimani zbujal občutek inferiornosti in jih posledično postavil v obrambno držo, kar je poslabšalo odnos muslimanov do nemuslimanov (Deringil 1999, 155).

2.3 ZATON OSMANSKE MOČI

2.3.1 Vzpon nacionalizma

Ideje francoske revolucije in romantično gibanje so pretresli tudi osmansko Evropo. Pod njunim vplivom je postajala za posameznika poleg verske vse pomembnejša tudi etnična in naposled nacionalna identiteta.

Podeželsko prebivalstvo je sicer bilo pod močnim vplivom muslimanske kulture, vendar je hkrati skrbno ohranjalo ljudske pesmi in legende svojih prednikov o starih bitkah, junaštvih ter o ponovnem rojstvu krščanskega imperija. Naraščajoča moč pravoslavnega ruskega cesarstva in njegova invazivnost sta med ortodoksnim prebivalstvom spodbudila upanja in prerokbe o Rusih, ki bodo pregnali osmanske Turke iz Evrope. Toda v 18. stoletju je bila temeljna identiteta večine osmanskih kristjanov še vedno verska in ne etnična. Razsvetljenske ideje so zajele majhno pismeno elito (ki je praktično vsa izvirala iz duhovniških vrst), ki je začela razvijati nov jezik nacij in etnij (Mazower 2008, 78). Toda sanje teh intelektualcev o politični emancipaciji pozabljenih narodov so do francoske revolucije vključevale pomoč razsvetljenega despota in modernizatorja, kot sta bila Katarina II. Velika in Jožef II. Šele francoska revolucija pa pokaže možnost emancipacije s pomočjo akcije samih ljudskih množic. Vzpon Bonaparteja in njegov prodor v osmanski Egipt leta 1798 pa dodatno radikalizira politično misel krščanskih intelektualcev.

Pri razširjanju nove politične misli med ljudske krščanske množice pa jim ni bila v napoto le osmanska nadoblast, pač pa so se predvsem soočili z dominatom in vplivom grške patriarhije, ki se je izkazal za zelo močnega nasprotnika. Miletski sistem, ki je skupnosti ločeval glede na religijo, je voditeljem nemuslimanskih miletov podelil moč nadzora, tako verskega kot tudi posvetnega življenja, vključujoč izobraževalne institucije, ki bi bile za razvoj nacionalne ideje še kako pomembne. Mazower (2008, 63) celo piše o pravoslavnem balkanskem *commonwealthu*, ki se je oblikoval pod osmansko vladavino. »Jugovzhodna Evropa je bila regija, zakoličena s pravoslavnimi simboli in ne z nacionalnimi državami. Čas so merili ritmi vzhodne cerkve, ne pa kakšen posvetni zgodovinski čut.« (Mazower 2008, 64) Grščina je bila jezik izobraženosti in pismenosti po vsem pravoslavnem Balkanu. Toda romantične ideje 19. stoletja, ki so poudarjale in povečevale kulturno vrednost jezikov kmečkega prebivalstva, so najedale primat grškega jezika. A pot z romantičnimi idejami prepojenih srbskih, bolgarskih, romunskih nacionalistov je bila trnova, saj so bile množice podeželanov nepismene²⁹. Medtem ko so se pravoslavni aktivistični intelektualci bojevali z grško patriarhijo, pa so imeli neturški muslimani drugačen problem. Med njimi so bili tudi Albanci. Kot pripadnike muslimanskega mileta jih je oblast obravnavala kot eno telo, skupaj s Turki. In ko leta 1839 dobijo neturški narodi v osmanskem cesarstvu pravico do rabe jezika v šoli in cerkvi, Albancem ta pravica ni bila priznana. Kot muslimani so lahko obiskovali le turške šole, kar je zapletlo in upočasnilo albansko narodno prebujanje (Komac in Zagorac 2002, 41).

Toda še v poznem 19. stoletju je bila verska identiteta posameznika pomembnejša od nacionalne – še več, slednjo je bilo treba ustvariti. To lahko potrdimo z dejstvom, da je nacionalna ideja težko prodirala med ljudske množice. Zgovoren je primer tožbe obupanega intelektualca, ki se ima za Bolgara: »Obstajajo takšni, ki jim ni mar, da bi poznali svojo bolgarsko nacijo, in se obračajo k tuji načinom in tujim jezikom; ni jim mar za lasten bolgarski jezik, temveč skušajo govoriti in brati grško in jih je sram, da bi si rekli Bolgari.« (Pajsij Hilendarski v Mazower 2008, 82) V začetku 20. stoletja je bila Makedonija prostor, kjer so se grški in bolgarski aktivistični intelektualci na vse pretege

²⁹ Za ilustracijo razmer naj nam služi podatek, da sta bili še leta 1810 le dve osnovni šoli v beograjskem pašaluku in v obeh je bil učni jezik grščina. Črna gora je dobila svojo prvo osnovno šolo leta 1834. Bolgari pa so dobili nekaj izključno bolgarskih šol šele sredi stoletja (Mazower 2008, 83).

potegovali za pripadnost pravoslavnih kmetov. Toda slednji vprašanja grškega patriota o tem, ali so *Romanoi* (Grki) ali *Voulgaroi* (Bolgari), niso razumeli in so začudeno odgovorili, da so pač kristjani (Mazower 2008, 51). Odgovor podeželanov nam nazorno prikazuje, kako težko nalogo so si zadali aktivistični intelektualci, ko so se pridružili širjenju nacionalne ideje in ustvarjanju naroda. Nekatere okoliščine pa so jim vendarle šle na roko. Najprej je to bila vse bolj upehana osmanska država, kot bomo videli kasneje, pa je bila ključna tudi izdatna zunanja pomoč v obliki intervencionizma zahodnih sil, ki je v 19. stoletju dobilo obliko reševanja tako imenovanega vzhodnega vprašanja. Tako je večina območij evropske Turčije ob izdatni tuji pomoči, a tudi močne lastne iniciative, v obliki pogostih vstaj v 19. stoletju dosegla neodvisnost.

2.3.2 Tanzimatske reforme kot spodletel poizkus izgradnje nacionalne države

Zaporedni vojaški porazi, oženje meja, naraščajoča korupcija in vse bolj očitno propadanje osmanskega imperija, so Otomane vendarle spodbudili k reformam. Obdobje med leti 1839 in 1876 je bilo obdobje tanzimatskih reform, ki so zadevale skoraj vse vidike interakcij med državo in posameznikom. Tanzimatske reforme naj bi bile pod močnim pokroviteljstvom in vplivom Britanije, ki je v zameno za svojo velikodušnost od Osmanov izsilila prostotrgovinski sporazum in s tem pridobila dostop do velikega trga osmanskega imperija (Poulton 1995, 39). Glavni namen reform je bil modernizirati imperij in zagotoviti njegovo preživetje³⁰. Toda reforme so v veliki meri posnemale zahodne institucije in metode ter jih prenesle v osmanske okolje, zato pogosto njihova izvedba ni bila uspešna ter je povzročila več težav kot rešila problemov.

Reforme so zajemale postopno in delno sekularizacijo državne uprave, sodstva in izobraževalnega sistema, kar je v temelju predrugačilo razmerje med muslimanskim in nemuslimanskim prebivalstvom. Sprejeta so bili namreč načela nedotakljivosti življenja in lastnine, načelo poštenega in javnega sojenja ter načelo verske enakosti na sodiščih. Nov kazenski zakonik je bil izdan maja 1840, poudarjal pa je enakost vseh osmanskih

³⁰ V ta namen je vseboval tudi ukrepe za zmanjšanje korupcije in reformo izobraževalnega sistema (Faroqui *et al.* 1994, 882–3).

podanikov. V tem duhu je bila leta 1855 odpravljena glavarina za nemuslimane, orožje pa so sedaj lahko nosili tudi nemuslimani. Judje, muslimani in kristjani so odslej imeli enak dostop do vladnih šol in položajev v administraciji (toda ne v vojski). Sekularizacija in enakopravnost podanikov ne glede na veroizpoved so imele velike implikacije za Milet, ki je dobil novo vlogo in pomen. Iz totalne institucije, ki je upravljala z vsemi vidiki odnosov posameznikov z državo, se je zreduciral na religiozno organizacijo. V skladu s postopno birokratizacijo muslimanskih služb, je odlok iz leta 1856 predlagal uvedbo fiksnih plač za duhovščino v krščanskih miletih, ki bi nadomestile poprejšnje pobiranje davkov med župljani. Tak ukrep bi izboljšal položaj nižje duhovščine, prispeval pa bi tudi k odpravi korupcije med duhovščino v obliki prodajanja verskih služb. Prinesel pa bi tudi olajšanje slovanskim in bolgarskim makedonskim vasem, ki so prej morale podpirati grški kler. Seveda je predlagani ukrep izzval odpor grškega duhovništva, zato je odlok zgolj predlagal komisijam posameznih miletov, da spremenijo svojo administracijo v smeri skladnosti z novim sistemom. Zaradi pritiska velikih evropskih sil pa se je negrškim protestantom vendarle uspelo izviti iz močnih rok grške patriarhije. Tako so bili ustanovljeni novi mileti – bolgarski eksarhat leta 1870, srbska pravoslavna cerkev devet let kasneje ter leta 1885 romunska pravoslavna cerkev. Leta 1875 je obstajalo devet miletov, izmed katerih je bilo šest precej velikih. Leta 1914 pa jih je bilo že sedemnajst (Poulton 1995, 40–1).

Toda kljub modernizaciji si imperij ni zmozel zagotoviti lojalnosti svoje populacije, ki jo je sestavljal mozaik etnij, religij in jezikov. Še več, ustvarjanje pozahodnjene moderne države je pospešil propad imperija. Da bi bila modernizacija države uspešna je bila potrebna zadostna mera družbene kohezije. Z vzponom nacionalizma je postajala nacionalna identiteta pomembnejša od verske, zato so se Osmani odločili transformirati multietnični imperij v nacionalno (turško) državo. Toda tudi s tega vidika so bile reforme kontradiktorne, saj so novoustanovljeni mileti na nacionalni osnovi pomenili večjo avtonomijo in okrepljeno nacionalno zavest neturških etničnih skupin. Zato so poskusi poturčenja naleteli na močan odpor neturškega prebivalstva, ki si je svoje narodne identitete ni hotelo zanihati. Poskus osmanske elite, da bi svojim podanikom vsilili svojo narodnost (Seton-Watson v Roter 2001, 230), je imel v končni fazi tragične posledice za številne neturške etnije in narode, saj je turška država izvedla etnična

čiščenja nad Armenci, krščanskimi Libanonci, nestorijanskimi kristjani, anatolskimi in pontskimi Grki, Kurdi in številnimi drugimi manjšinami (Bell-Fialkoff v Roter 2001, 230).

Na dolgi rok so reforme sicer pripomogle k modernizaciji Turčije (a tudi k njenemu pozahodnjenju), a kot že omenjeno, so reforme okrepile narodno gibanje. Neposredna posledica reform je bilo namreč veliko nezadovoljstvo med kmeti (tako med muslimani kot kristjani)³¹. Nemir je skupaj z nacionalno idejo in podprt z intervencionizmom evropskih sil eskaliral v narodno gibanje, ki je zajelo vse prebujajoče se narode evropske Turčije, kar je v končni fazi vodilo do dezintegracije otomanskega cesarstva.

2.3.3 Vzhodno vprašanje

Kot že omenjeno zgoraj, evropske sile nacionalnega prebujanja narodov osmanske Evrope niso le pasivno opazovale, pač pa so aktivno in izdatno posegale v ta proces, seveda sebi v prid. Kot piše Komac (v Komac in Zagorac 2002, 48) je upadanje turške moči povečevalo število pretendentov na osmansko dediščino, zato je bilo vzhodno vprašanje v ospredju evropske diplomacije v drugi polovici 19. stoletja. Že v 17. stoletju so Evropske sile pod pretvezo zaščite osmanskih kristjanov uspele legalizirati vmešavanje v osmanske notranje zadeve s številnimi pogodbami. Tudi v 19. stoletju so nadaljevale s prakso sklepanja mirovnih pogodb, ki so vsebovala tudi določila o zaščiti manjšinskih skupnosti in jim omogočala vpletanje v osmanske zadeve. To so bili naslednji mirovni sporazumi, sklenjeni v Bukarešti (1812), Odrinu (1829), Londonu (1830)³², Carigradu (1833), Parizu (1856)³³, Svetem Štefanu (1878)³⁴, Berlinu (1878),

³¹ Temu so botrovali predvsem višji davki, močnejši vladni nadzor in zmeda, ki je bila povzročena ob uvajanju novih pravil (Dimitrova-Grajzl 2006, 33).

³² Protokol londonske konference iz leta 1830 ob nastanku neodvisne Grčije od le-te zahteva spoštovanje verske svobode njenih muslimanskih podložnikov (Komac in Zagorac 2002, 49).

³³ Pariška mirovna pogodba je bila podpisana med Veliko Britanijo, Francijo, Otomanskim cesarstvom, Sardinijo in Rusijo po krimski vojni leta 1856. Četudi so o osmanskih kristjanih evropske sile razpravljale že na dunajskem kongresu 1814 in 1815, je šele ta pogodba vsebovala določila, s katerimi se je sultan obvezal, da bo ne glede na vero ali raso izboljšal položaj in blaginjo svojih podložnikov, s posebno radodarnostjo do krščanske populacije. Pogodobene stranke bodo cenile tudi morebitno sultanovo posvetovanje o tej zadevi, ki pa jim ne daje pravice do vmešavanja v notranje zadeve osmanskega imperija (Komac in Zagorac 2002, 49).

³⁴ Sanstefanska pogodba med ruskim in osmanskim cesarjem je zagotovila Bolgariji status avtonomne kneževine s krščansko vlado. Določa pa tudi, da je potrebno na predelih, kjer poleg Bolgarov žive tudi

Carigradu (1879, 1881 in 1909), Lozani (1912), Londonu (1913), Bukarešti (1913), Carigradu (1913) in Atenah (1913).

Napak pa bi bilo sklepati, da so bile zahodne sile pri izrivanju imperija iz Evrope složne. Nasprotno - njihovi interesi so bili prej nasprotujoči kot komplementarni, odnos do balkanskih gibanj za neodvisnost pa zelo ambivalenten. Zgoraj navedeni sporazumi predstavljajo točke, ko je evropski koncert uspel uravnotežiti cilje posameznih držav, toda to ravnotežje je bilo zelo krhko in nestabilno. Kot pravi Mazower (2008, 89) je bila uresničitev teženj balkanskih narodov po samovladi pogojena z kompetitivnimi in nasprotujočimi interesi velikih sil.³⁵ Medtem ko je carska Rusija prevzela vlogo podpornikov osvobodilnih gibanj pravoslavnih narodov proti Osmanom, je Avstrija postajala vedno bolj konzervativna in v času službovanja Metternicha prenehala podpirati slovanske osvobodilne boje, še posebej, če so upori izbruhnili na pragu njenih meja. Tudi Francija in Britanija sta nihali med podporo zatiranim kristjanom proti osmanskemu despotizmu ter ohranitvijo stabilnega osmanskega imperija proti Rusiji.

Velik pomen pri osamosvajanju balkanskih narodov izpod osmanske nadoblasti je imela ruska invazija na Balkanski polotok leta 1877. Imela pa je tudi daljnosežne implikacije za kasnejše odnose med novonastalimi državami na Balkanu, še posebej med Makedonijo in Bolgarijo. Po vdoru je Rusija začetnemu trdemu osmanskemu odporu navkljub naposled le napredovala proti Konstantinoplu. Mirovni sporazum, podpisan v Svetem Štefanu, je pripeljal do neodvisnosti Romunije, Srbije in Črne gore, s čimer je nepovratno končal obdobje evropske Turčije, kakršna je obstajala petsto let pod osmansko nadvlado. Pogodba pa je vsebovala tudi določilo o ustanovitvi avtonomne bolgarske države, ki bi na zahodu segala vse do Skopja in doline Vardarja, južno pa do Soluna in Egejskega morja. A sanstefanska Bolgarija je bila kratkega diha, saj je bila v

Turki, Grki, Vlahi ali drugi, njihove pravice ob volitvah in pri pripravi zakonov primerno primerno upoštevati (Komac in Zagorac 2002, 49).

³⁵ Zgovoren je primer osamosvajanja Srbije. Leta 1806 so srbski knezi zaprosili Ruse za pomoč pri uporu. Toda njihove prošnje so ostale neuslišane, četudi so načeloma podpirali upore pravoslavnih ljudstev. Carska Rusija si namreč v tistem času ni želela oslabljenega osmanskega imperija, saj bi kot takšen postal lahek plen Napoleona. Poleg tega so bile ruske vojaške kapacitete polno zasedene zaradi Napoleonovega vdora. Prvo srbsko vstajo so tako Osmani (sicer po devetih letih) zadušili. Drugače je bilo s srbsko vstajo 1815, ko je Napoleonov poraz pri Waterlooju Rusiji omogočil, da je priskočila na pomoč Srbom. Osmani so klonili pod ruskim pritiskom in posledično so bili primorani popustiti Srbom (Mazower 2008, 90–1). Sicer se je Srbija de facto osamosvojila že po letu 1829, formalno neodvisnost pa je pridobila leta 1878 z berlinskim kongresom.

očeh ostalih sil ruski podaljšek na Balkanu, ostalim evropskim silam pa naraščajoč vpliv Rusov na Balkan nikakor ni bil po godu. Tako so sile na berlinskem kongresu³⁶ leta 1878 določile, da se ozemlje nove bolgarske države zmanjša za več kot polovico. Makedonija je bila vrnjena osmanski nadoblasti, med Bolgarijo in Konstantinoplom pa je nastala nova tamponska država Vzhodna Rumelija. Slednja je bila kmalu priključena Bolgariji, čez trideset let pa je Bolgarija iz avtonomne, sultanu podrejene, kneževine, postala neodvisna država (Mazower 2008, 100–1). Toda v bolgarski nacionalni mitologiji še danes ostaja spomin na Veliko Bolgarijo, ki so jim jo obljubili Rusi. Makedonija med Bolgari še danes velja za 'izgubljeno ozemlje' in je bila predvsem v preteklosti predmet bolgarskih ekspanzionističnih teženj.

Tako kot prej v osmanske, so se velike sile sedaj intenzivno vmešavale tudi v notranje zadeve novonastalih držav. Imenovala so njihove kralje iz evropskih kraljevih dvorov, jim sestavljale ustave, pošiljale izbrane skupine vojaških in civilnih svetovalcev ter jim na diplomatskih konferencah določale meje in prikrajale ozemlja. Svojo predstavo o politični podobi balkanskega polotoka, ki se je skladala z njihovimi težnjami po vplivnih področjih, ki bi jim omogočila uresničevanje njihovih interesov, so vsem vpletenim igralcem vsilile s kombinacijo vojaških groženj in ekonomskih ukrepov (Mazower 2008, 101).

Toda nadzor nad novimi državami ni bil samoumeven, o čemer so se prepričali tako Avstrijci v primeru Srbije kot Rusi v primeru Bolgarije in Romunije, kar ni bilo po godu velikim silam. Slednje so namreč po ustanovitvi novih držav na Balkanu preostanek imperija hotele ohraniti. A namesto tega so naletele na močne ekspanzionistične težnje novih držav, katere pa niso jemale dovolj resno. Tako obdobje treh desetletij po letu 1878, ki je pomenilo višek nadzora velikih sil nad področjem nekdanje osmanske Evrope, označuje izvijanje balkanskih držav izpod prijema velikih sil (Mazower 2008, 103). Vzrok slednjemu je bilo slabšanje odnosov med Avstrijo in Rusijo, s čimer je bila

³⁶ Berlinski kongres predstavlja z vidika varstva manjšin prelomnico. Varovanje manjšin postane namreč pogoj za priznanje novih ali povečanih držav. Berlinska pogodba vsebuje več določil o varovanju manjšin. Sporazum prepoveduje diskriminacijo državljanov glede na veroizpoved tako pri priznavanju državljanskih in političnih pravic, kot pridobitvi zaposlitve, poklica, funkcije, časti. Takšna določila veljajo za Bolgarijo, Črno Goro, Srbijo, Romunijo in za Osmansko cesarstvo. Pogodba je predvidela tudi pravico opcije za prebivalce na novo priključenih ozemelj, Osmansko cesarstvo pa se obveže, da bo sprejelo reforme v dobro Armencev (Komac in Zagorac 2002, 51).

evropska stabilnost ogrožena. Z odhodom Bismarcka s položaja kanclerja 1890, je Nemčija namreč postajala vse bolj protiruska, s čimer je zapravila svojo poprejšnjo mediatorsko vlogo med Avstrijo in Rusijo. Avstrija ni bila udeležena pri razkosavanju in delitvi afriške zemlje med velike sile, zato se je vse bolj ozirala proti ozemljem novonastalih dežel na Balkanu. Pri tem je po letu 1905, ko je Rusija izgubila vojno z Japonsko in s tem upanje na širjenje svojih ozemelj proti Daljnemu vzhodu, trčila na ruske ozemeljske težnje v tem delu Evrope. V žarišču njunega spora pa se znajde prav Makedonija.

V začetku 20. stoletja je bila Makedonija regija brez formalnega statusa upravne osmanske enote, njene meje pa so bile nejasno opredeljene. Na jugu je mejila na novonastalo Grčijo, na severu pa na Srbijo in Bolgarijo. Bila je pravi multietnični mozaik. Podeželje je večinoma naseljevalo slovansko in pravoslavno prebivalstvo, v mestih in ob obali pa je prevladovala grško govoreča populacija. Izjema je bilo mesto Solun, v katerem so kljub prisotnosti Grkov, Turkov, Albancev in Slovanov, največjo skupino predstavljali sefardski Judje. Tudi na makedonsko podeželje je zašla nacionalna misel, boj za naklonjenost pravoslavnih Slovanov pa je potekal predvsem med dvema strujama - probolgarsko in progrško. Tako so aktivistični pripadniki obeh blokov v podporo širjenju svojih idej ustanavljali šole, postavljali cerkve, lojalne njihovim škofom, risali zemljevide in pisali etnografije. Svoje ideje so širili tudi Srbi in Romuni. Sčasoma se je bolgarska struja razcepila na tiste, ki so se zavzemali za Veliko Bolgarijo in na pripadnike Notranje makedonske revolucionarne organizacije (VMRO – *Vnatrešna makedonskata revolucionarna organizacija*), ki so želeli avtonomno Makedonijo. Osmanske oblasti so večinoma le pasivno opazovale boj med kristjani, ko pa se je zdelo, da bodo postale razmere neobvladljive, so nad njih poslale albanske iregularne čete (Mazower 2008, 104). Da je bila nacionalna pripadnost tako vzrok kot posledica revolucionarnega nasilja, nam dokazuje že zgoraj navedeni primer pričevanja grškega aktivista na začetku 20. stoletja (Mazower 2008, 51). Pravoslavni makedonski kmetje so se namreč opredelili za kristjane, novodobno nacionalno izrazoslovje pa jim je bilo tuje.

Da bi pritegnili pozornost velikih sil na svojo stran, so probolgarski aktivisti v Djumaji organizirali vstajo, do katere je bilo lokalno prebivalstvo ravnodušno, kljub temu pa so jim osmanske oblasti požgale hiše in izpraznile hleve. Naslednjo pomlad pa so revolucionarji VMRO z istim namenom, kot prej probolgarski aktivisti, bombardirali cilje v Solunu in jeseni sprožili ilindenski upor, ki je prerastel v večjo kmečko vstajo, ki pa so jo Osmani zadušili. Ne eni ne drugi strani se želje po podpori velesil o neodvisnosti niso uresničile, saj sta se vladarja Rusije (Nikolaj I.) in Avstrije (Franc Jožef) uspela (a tokrat zadnjič) dogovoriti o reformnem programu za osmansko provinco. Reforme iz Mürzstega so predvidevale delitev nadzora med sultanom ter ruskim in avstrijskim civilnim upraviteljem. Tretjo vejo avtoritete pa so predstavljali orožniki pod zunanjim nadzorom, in sicer pod poveljstvom italijanskega generala, ki pa bi jih vodil ob pomoči uradnikov velikih sil (razen Nemčije, ki pri tem procesu ni sodelovala) (Poulton 1995, 61).

Osmanski imperij je bil na robu zloma, revolucija mladoturkov pa je le še pospešila razpad imperija. Turški nacionalizem pa ni le povečal krščanske sovražnosti, pač pa odtujil tudi Albance³⁷, ki so veljali za ljudstvo, ki je tradicionalno naklonjeno osmanski državi³⁸ (Poulton 1995, 64). Leta 1910 je bila vstaja v severni Albaniji, ki pa so jo Osmani zlahka zadušili, a že naslednje leto je izbruhnil še večji upor, v katerem so uporniki zahtevali priznanje Albanije kot posebne nacije s skoraj samostojno vlado. Osmani so na njihove zahteve odgovorili z ustanovitvijo komisije v Dibri, da bi preučila

³⁷ Prizrenska liga predstavlja najbolj prepoznaven moment albanskega narodnega gibanja v osmanskem imperiju. Delovanje Prizrenske lige ni niti formalno zajemalo cele Albanije, pač pa predvsem sosednje pokrajine, kjer je živelo tudi albansko prebivalstvo (Berishaj 1989, 47). Liga je bila ustanovljena leta 1878, a je imela 22 dni izključno muslimanski značaj. Na ustanovitveni skupščini 10. 6. 1878 se je zveza namreč imenovala Liga lojalnih muslimanov, politični subjekt te zveze pa so bili muslimani. V Statutu, ki so ga bili sprejeli, niso nikjer omenjeni niti Albanci niti Albanija. Med cilji prvotnega statuta sta bila tudi obramba ozemeljske združitve dežele in boj proti vsakršni tuji oblasti, razen proti Porti (Berishaj 1989, 43–4). Statut postane proalbanski z revizijo 2. 7. 1878. V zgodovinopisju sosednjih albanskih držav se še danes pogosto potencira Ligin 22-dnevni muslimanski milje, ki navaja na napačen sklep, da je bilo celotno delovanje Lige med 1878–81 muslimansko, ne pa albansko (Berishaj 1989, 9). Seveda takšne teze pripomorejo k vzdrževanju ljudske mitologije o Albancih, ki so za časa osmanskega imperija skupaj s Turki tlačili in izkoriščali slovanski pravoslavni živelj.

³⁸ Tukaj velja omeniti opozorilo Košmrlja (1989, 70) o zgodovinski netočnosti prikazovanja Albancev kot ljudstva, ki je imelo ves čas podporo v osmanski oblasti in je kot večinsko muslimanske veroizpovedi izkoriščalo, tlačilo pravoslavno krščansko rajo. Dejansko so bili Albanci v določenih obdobjih, zlasti pa v 15. (za časa legendarnega albanskega fevdalca Skenderbega) in 16. stoletju, ena izmed osrednjih protiosmanskih sil v jugovzhodni Evropi. Poleg tega so Albanci v letih rusko-turških vojn do leta 1878 ter neposredno pred balkanskimi vojnami organizirali vrsto vstaj proti osmanski nadoblasti.

zahtevo za priznanje Albancev v uradnem registru kot Albancev in ne muslimanov. Uspešen izid upora je spodbudil pojav militantnega albanskega nacionalizma. Da so muslimanski člani komisije sploh obravnavali predlog zahteve za nacionalni namesto verskega statusa je bil velik in presenetljiv dosežek, ki je imel pomembne posledice za razmerje sil na Balkanu. Albanci so namreč pokazali, da je oboroženi upor proti osmanskim oblastem lahko uspešen, kar je spodbudilo nove države k izražanju ozemeljskih zahtev do preostale evropske Turčije. Pa ne samo nove države – tudi Avstrija in Italija sta začeli z večjo samozavestjo razmišljati o novih oporiščih (Mazower 2008, 108–9).

2.3.4 Balkanske vojne in dezintegracija imperija

Zunanji odraz opogumljenih novih balkanskih držav sta bili obe balkanski vojni. V prvi so se leta 1912 Srbija in Bolgarija, kasneje pa še Grčija in Črna gora, združile proti Turčiji, pri tem pa niso dopustile vpletanja velikih sil. Vojna predstavlja zato mejnik, saj so si novonastale države prvič pridobile položaj tolikšne neodvisnosti, da so lahko ravnale brez zunanje pomoči (Stravrianos 2000, 535). Združene države so zlomile osmansko moč in si v grobi ekspanzionistični tekmi razdelile velika nova ozemlja. A Bolgarija, ki z izplenom ni bila zadovoljna, saj je dobila bistveno manj kot Grčija in Srbija, je napovedala novo – drugo balkansko vojno Grčiji in Srbiji in bila poražena (Košmrlj 1990, 72). Velesile so priznale neodvisno Albanijo in jo ščitile pred ekspanzionističnimi sosednimi državami. Kljub temu da si je Avstrija prizadevala za močno Albanijo, ki bi bila protiutež Srbiji, pa so Kosovo in sosednja ozemlja pripadla Srbiji in Črni gori (Mazower 2008, 110). Neodvisnost Albanije je bila razglašena 1912 na skupščini 83 delegatov v Valoni. Razglasitev je bila hiter odgovor na prodiranje srbskih in črnogoskih čet v Makedoniji in grških čet v Epirju. Kljub temu, da so velike sile neodvisnost albanske države hitro priznale, je tretjina albanskega prebivalstva ostala zunaj njenih meja, in sicer pod srbsko in črnogosko ter grško administracijo. Območja, ki so bila gosto poseljena z albanskimi življem, a izvzeta iz nove albanske države, so bila zahodna obala Skadarskega jezera, Kosovo, zahodni del današnje Makedonije ter južni Epir (Balalovska 2002). Od takrat Albanci dojemajo sebe kot razdeljeni narod, Slovane pa kot glavne krivce za njihovo razdeljenost.

Kmalu pa nastopi še tretja balkanska vojna, ki jo je začela Avstrija, in v katero zaradi obligacijskega sistema evropskih rivalskih zavezništav postanejo vpletene vse velike sile. Balkanska vojna postane svetovna in se po štirih letih krvavih spopadov leta 1918 konča. A bojevanja v osmanski Turčiji se nadaljujejo. Razpadanje osmanskega imperija je bilo namreč precej dolgotrajnejši proces kot pa propad ruskega in habsburškega. Leta 1919 turške sile zatrejo grški poskus vdora v Mali Aziji ter Grke potisnejo nazaj do sredozemske obale. Tudi v letih 1921–22 potekajo v Turčiji boji, kateri preženejo zadnjega osmanskega sultana Mehmeda VI. (Mazower 2008, 112). Nastane moderna Republika Turčije pod vodstvom Mustafa Kemala – Atatürka. Naposled multietničnem imperiju vendarle poide sapa. Njegovo mesto zasedejo neodvisne nacionalne države.

Obdobje osmanske nadoblasti v jugovzhodni Evropi (ter Makedoniji) je dolgo kar pet stoletij. V namen preglednosti prilagam naslednjo tabelo, v kateri sem razdelila čas osmanskega imperija na tri podobdobja.

Preglednica 2.1: Obdobje osmanskega imperija

Obdobje osmanskega imperija	Raven analize in odnosi med skupnostmi	Dejavniki posamezne ravni in narava odnosov med skupnostmi
VZPON (14.–16. stoletje)	<u>Zunanja</u>	Osmani regionalna in svetovna velesila, Evropa šibka zaradi notranjih bojev (verske vojne)
	<u>Notranja</u>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Etnična, jezikovna, kulturna, verska raznolikost, a najpomembnejša verska identiteta ▪ Dopuščanje omejene raznolikosti ob diskriminaciji nemuslimanov ▪ Miletski sistem (segregacija skupnosti)

	<u>Odnosi med skupnostmi</u>	Verski sinkretizem, institucija pobratimstva, plodno sobivanje, a tudi predsodki in zametki sovražnosti
PEŠANJE IN STAGNACIJA (17.–18. stoletje)	<u>Zunanja</u>	Francoska revolucija, ideja demokracije, nacionalna ideja, , tehnološki in gospodarski napredek Evrope, intervencionizem
	<u>Notranja</u>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Zametki nacionalnih identitet ▪ Miletski sistem ▪ Korumpiran državni aparat, tehnološko, ideološko in gospodarsko zaostajanje za Evropo, pojemajoča sultanova moč, šibek centralni nadzor
	<u>Odnosi med skupnostmi</u>	Naraščajoča napetost med verskimi, etničnimi skupnostmi
PROPAD (19.–20. stoletje)	<u>Zunanja</u>	Nacionalizem, intervencionizem (tudi vojaški), balkanske vojne, 1. svetovna vojna
	<u>Notranja</u>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Etnična identiteta izpodrine primat verske ▪ Tanzimatske reforme, poskusi poturčenja, etnično čiščenje, narodnoosvobodilni boji
	<u>Odnosi med skupnostmi</u>	Narodnoosvobodilni boji, sovraštvo, sumičenja, konflikti med Turki in ostalimi etnijami in narodi

3 OBDOBJE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

3.1 Mednarodna okoliščine

Po letu 1919 je na območju poraženih imperijev, Otomanskega cesarstva, Avstro-Ogrske monarhije in Pruskega cesarstva, v Srednji in Vzhodni Evropi nastalo mnogo držav, ki so bile etnično močno heterogene kljub temu, da so svoj obstoj javno legitimirale z načelom samoodločbe narodov.

Nastanek manjšin je bil neizogiben, saj so bila območja poseljena z mešanim prebivalstvom, poleg tega pa je bilo potrebno upoštevati tudi ekonomske, strateške in geografske dejavnike, da bi novo nastale države bile sposobne za življenje (Musgrave 1997, 31). Nezadovoljstvo etničnih skupin z novo ozemeljsko razdelitvijo je predstavljalo potencial notranjega in mednarodnega nasilja. Zmagovite sile prve svetovne vojne so zato pogojevale priznanje neodvisnosti ali razširitve (Poljski, Čehoslovaški, Romuniji, Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev – KSHS, Grčiji, Gdanku – ukrepi za varstvo manjšin so bili vsebovani v ločenih manjšinskih sporazumih) ter članstvo v Društvu narodov (DN) (sporazumu o Aalandskih otokih iz leta 1921 med Švedsko in Finsko so se pridružile deklaracije o varstvu manjšinskih pravic, sprejete s strani Albanije, Litve, Latvije, Estonije, Iraka) novim ali razširjenim državam s sprejetjem določenih pravic in garancij narodnim manjšinam. Poleg tega so pravice svojim narodnim manjšinam morale zagotoviti v mirovnih sporazumih tudi države poraženke (Avstrija, Madžarska, Bolgarija in Turčija). Na ta način naj bi pripadnike narodnih manjšin zadovoljili in odvrnili od separatističnih aspiracij, matične države pa od vmešavanja v notranje zadeve drugih držav. Tako naj bi bil mir zagotovljen, ozemeljska ureditev iz leta 1919 pa nespremenjena (Jackson Preece 1998, 68–9 in Musgrave 1997, 41–2).

V nasprotju s silami antante, ki vprašanju nacionalnih manjšin med leti 1914–18 niso posvečale pozornosti (z izjemo tajnega sporazuma z Bolgarijo)³⁹, so se s tematiko

³⁹ Med 1. svetovno vojno se centralne sile in antanta niso bile pripravljene nedvoumno razjasniti v prid principa samoodločbe narodov z izjemo posameznih pozivov in obljub, kadar jim je bilo to v interesu. V

zaščite nacionalnih manjšin aktivno ukvarjale določene zasebne organizacije (na primer *the Office des Nationalités, the Central Organization for Durable Peace*). Še posebej vplivne so bile judovske skupine, ki so pomembno prispevale k definiranju manjšinskih pravic DN. Njihov vpliv je segal vse do predsednika Wilsona, ki pa je razumel problem manjšin kot problem diskriminacije (in ne kot problem nejasnosti termina samoodločbe narodov), ki se ga mora rešiti z zagotavljanjem enakih državljanskih svoboščin in pravic (Jackson Preece 1998, 69–71). Musgrave (1997, 22–3) ugotavlja, da je Wilson v kontekstu samoodločbe sprva imel v mislih pravico ljudi znotraj države, da določi obliko vladavine, oziroma predstavniško obliko vlade (*self-government*). Šele kasneje je Wilson spremenil originalno sporočilo samovladavine in vključil idejo samoodločbe narodov.

Ker so nove meje s Pariške konference ustvarile tako nove države kot nove narodne manjšine, je Odbor za nove države in zaščito manjšin zasnoval serijo dopolnilnih sporazumov, ki so obvezovale nove države k zaščiti narodnih manjšin. Formulacija pravic narodnih manjšin s strani Odbora je bila drugačna od tiste z berlinskega kongresa in v skladu z duhom medvojnega liberalnega idealizma. Prvič, kategorija pravic narodnih manjšin je vključila več državljanskih, političnih in verskih svoboščin ter bila razširjena tudi na jezikovne pravice in zaščito kulture. Slednje je bilo odraz zahodnega pojmovanja nacionalnosti, ki je temeljilo na pripadnosti skupnemu jeziku in kulturi. Drugič, določila teh sporazumov so bila zajamčena s strani mednarodne organizacije – Društva narodov. Sistem manjšin Društva narodov⁴⁰ je vseboval serijo multilateralnih (z izjemo Sporazuma o Zgornji Šleziji, ki je bil bilateralen) sporazumov, s katerimi so se države obvezale k izvajanju določil v zvezi z ravnanjem manjšin in priznale DN kot poroka sporazuma. Vsi sporazumi so bili sestavljeni po enotnem vzorcu, ki je bil uporabljen v sporazumu s Poljsko, in so zaobjemali pet temeljnih določil, in sicer o pridobitvi državljanstva, o zagotavljanju prebivalcem zaščite življenja, svobode in

nasprotju z njimi so bili boljševiki odločni zagovorniki samoodločbe narodov. 1917 so izdali Deklaracijo o pravicah narodov Rusije, ki je zagotavljala pravico do samoodločbe narodov, vključno s pravico odcepitve in formiranja lastne države (Musgrave 1997, 17–20).

⁴⁰ Teritoriji izven Evrope (province nekdanjega Otomanskega cesarstva, nemške kolonije) so bili po 22. členu Pakta Društva narodov vključeni v mandatni sistem, in sicer v 3 kategorije, ki so se razlikovale glede na raven administrativne kontrole, ki naj bi ustrezala stopnji politične zrelosti tamkajšnjih narodov (v resnici so bile kategorije odsev politične agende mandatnih držav), vse pa so bile podrejene mednarodnemu nadzoru (Musgrave 1997, 28–30).

neoviranega prakticanja veroizpovedi v javnosti ali zasebno, o zagotavljanju enakosti pred zakonom in enakosti državljskih in političnih pravic, o prepovedi omejitve uporabe manjšinskega jezika v zasebnem občevanju, trgovanju, religiji, tisku in javnih zborih ter o pravici manjšin do ustanovitve in vodenja svojih karitativnih, verskih, izobraževalnih, družabnih institucij v lastnem jeziku in na lastne stroške, ter o zagotavljanju pravičnega deleža javnih sredstev manjšinskim dejavnostim na območjih, kjer znaten delež prebivalstva predstavljajo pripadniki manjšin. Poleg splošnih določil pa so določeni sporazumi zagotavljali posebne pravice manjšinam, ki so se zdele silam antante še posebej ranljive. To so bile židovska manjšina na Poljskem, v Romuniji in Grčiji, Vlahi v Grčiji, negrške samostanske skupnosti v Grčiji, Muslimani v Jugoslaviji, Grčiji in Albaniji, Sikuli in Saksoni v Romuniji ter Ruteni na Čehoslovaškem (Jackson Preece 1998, 71–8).

KSHS je pogodbo z določili o varovanju manjšin sklenila 10. 9. 1919. Z njo se je med drugim formalno zavezala, da svojega prebivalstva ne bo diskriminirala ne glede na pleme, jezik ali vero. V devetem členu se je zavezala, da bo v okrajih, kjer žive v znatni meri državljani drugih jezikov, dala primerne olajšave, da se otrokom omogoči osnovnošolsko izobraževanje v maternem jeziku. Tem manjšinam bo v omenjenih okrajih zagotavljala tudi pravičen delež pri koriščenju javnih sredstev. Določila 9. člena pa veljajo le za ozemlja, dodeljena Srbiji ali KSHS po 1. 1. 1913. Deseti člen obravnava položaj muslimanov in jim med drugim zagotavlja varovanje njihovih običajev pri urejanju njihovega družinskega in osebnega staleža ter zaščito džamij, pokopališč in drugih svetih objektov (Komac in Zagorac 2002, 142–3). Kot bo prikazano v naslednjem poglavju pa Kraljevina Jugoslavija svojih mednarodnih obveznosti ni izpolnjevala.

Za izvajanje manjšinskih pravic sta bila formalno zadolžena dva organa, in sicer Stalno mednarodno sodišče pravice, ki naj bi zaradi preprečitve vmešavanja matične ali domnevne države kršiteljice, nepristransko interpretiralo manjšinske sporazume, in Svet Društva narodov. Ker v sporazumih z državami ni bilo navedenega načina jamstva manjšinskih pravic s strani Društva, je bilo poleg omejenih proceduralnih navodil Tittonijevega poročila (1920) med 1920–29 sprejetih šest dodatnih resolucij. Slednje so

potrdile primarnost suverene pravice držav in ohranjanja ozemeljskega *statusa quo* iz leta 1919 pred morebitnimi zahtevami manjšin po samoodločbi, kar je bil tudi glavni cilj sistema manjšin Društva narodov (Jackson Preece 1998, 78–83). Še več, pravico do vložitve domnevne kršitve pred Svetom so posedovale le članice Sveta DN. Manjšinam (in ostalim nečlanicam Sveta) ni bil zagotovljen *locus standi* pred Svetom v izogib konfrontacijam med državami in njihovimi manjšinami. Tako tudi peticije, predložene s strani manjšin, niso imele pravnega učinka ustvarjanja manjšine kot stranke v postopku pred Svetom (Musgrave 1997, 44–5).

Četudi je bil sistem manjšin Društva narodov zasnovan, da bi s kolektivnim odločanjem in s pritiskom mednarodnega javnega mnenja zagotovil spoštovanje obveznosti do manjšin s strani držav, mu to v praksi mnogokrat ni uspelo, kar je privedlo do diskreditacije Društva narodov (Jackson Preece 1998, 73). Sistem se je poleg tega soočal s poskusi strmoglavljenja s strani manjšin, ki so nekoč pripadale velikim imperialnim narodom (nemška, madžarska manjšina), pri čemer so jih podpirale tudi matične države. Društvo narodov so uporabljali kot sredstvo za diskreditacije novih držav. Po drugi strani so države, zavezane k izvajanju zaščite manjšin, videle v sistemu krniteljja njihove suverenosti in se nikoli niso sprijaznile s svojim drugorazrednim statusom v mednarodnem pravu, zato so konstantno pozivale h generalizaciji manjšinskih sporazumov na vse države, kar pa nikoli ni bil namen velikih sil. Njihov namen torej ni bil humanitarno prizadevanje za boljše pogoje manjšinam *per se*, temveč za ohranjanje ozemeljske ureditve iz leta 1919 (Jackson Preece 1998, 83–8). Kljub navedenim slabostim sistema pa so zmagovite države vendarle implicitno priznale pomanjkljivosti principa samoodločbe narodov in da lahko princip sam predstavlja resno grožnjo mednarodnemu miru in stabilnosti (Jackson Preece 1998, 94).

3.2 Razmere v regiji in odnosi s sosednjimi državami

Propad osmanskega imperija in nastanek številnih novih nacionalni držav v jugovzhodno Evropo ni prinesel miru. Kot že omenjeno, je ustvarjanje držav po nacionalnem ključu neizbežno ustvarilo številne nove manjšine.

Ravno te manjšine so z vidika uradne politike novih držav predstavljale 'izgubljene brate', ki so zaradi krivičnega določanja meja ostali v tujini. Ti so gnali balkanske države v zahteve po ozemljih sosednjih držav, s čimer so legitimirale svoje ekspanzionistične težnje. Tudi iredentizem je živel dalje, redke balkanske meje pa niso bile predmet spora (Mazower 2008, 114).

Tudi Kraljevina SHS (in kasneje Kraljevina Jugoslavija) je bila ob nastanku z vsemi sosednjimi državami v sporu zaradi meja, razen z Grčijo. Italijani so zasedli velike dele jugoslovanskega ozemlja in podpirali pristaše kralja Nikole⁴¹. Romunija je zahtevala območje Banata, pripadniki VMRO so vdiral iz Bolgarije, na zahodni meji z Albanijo pa je bila vojna. Nestabilnost odnosov s sosednjimi državami je bila karakteristika celotnega obdobja stare Jugoslavije. Italijanske in madžarske ozemeljske zahteve so Kraljevino SHS prisilile, da se zavaruje. Tako je pod pokroviteljstvom Francije sklenila pogodbe s Češkoslovaško in Romunijo in nastala je mala antanta. V Albaniji je KSHS podpirala Mehmeta Zoguja, a ta se je kmalu obrnil k Italiji. V tridesetih letih se je Jugoslavija začela močnejše povezovati z balkanskimi državami. Tako v letu 1934 Grčija, Turčija, Jugoslavija in Romunija podpišejo Pakt balkanskega sporazuma, s čimer je nastala balkanska mala antanta, ki pa zaradi nedorečenih ciljev in kontradiktornih interesov ni imela večjega pomena (Repe 1997, 92–3).

Odnosi z Bolgarijo so bili še posebej problematični. Predmet spornosti pa so bili prav Makedonci. Nerešeno nacionalno vprašanje Makedoncev je namreč spodbudilo bolgarske ozemeljske pretenzije. Politika nepriznavanja Makedoncev je gnala VMRO, ki so ga podpirali tudi Bolgari, k vse večji in nasilnejši aktivnosti. Tako so mnogi napadi bolgarskih aktivistov na srbske uradnike in policijo močno načeli bolgarsko-jugoslovanske odnose. Vlada v Beogradu je bila zaradi napadov celo prisiljena zapreti meje z Bolgarijo. Med Bolgarijo in Jugoslavijo sta posredovali celo britanska in francoska vlada, a neuspešno. Poleg tega so Italijo pozvali naj preneha finančno podpirati VMRO, a neuspešno (Klemenčič in Žagar 2004, 140–1).

⁴¹ Slednji so poskušali spremeniti sklep iz Podgorice o združitvi Srbije in Črne gore (Repe 1997, 92).

Omeniti še velja, da so bili asimilacijskim pritiskom podvrženi tudi Makedonci, ki so ostali zunaj meja Kraljevine SHS. V Grčiji so živeli predvsem v egejskem delu Makedonije, njihove priimke pa so jim grške oblasti pogrčile. Tudi v pirinskem delu Makedonije, ki je spadal pod Bolgarijo, so bili zaradi močnega upravnega in državnega aparata (in nenazadnje zaradi medsebojne jezikovne in verske podobnosti) tarča bolgarske asimilacijske politike (Katardžijev 1997, 201).

Medtem ko so jugoslovanske oblasti do začetka druge svetovne vojne poskušale povečati svoj vpliv v Makedoniji, pa so Makedonci, Turki, Albanci in pripadniki ostalih etničnih manjšin reševali svoje nacionalno in socialno vprašanje, tudi z iredentističnimi idejami. Posledično večkrat tudi z iskanjem pomoči od zunaj, kar je slabilo Kraljevino Jugoslavijo. A glede na odnos stare Jugoslavije do svojih narodnih in etničnih manjšin bi težko pričakovala, četudi bi jo še kako potrebovala.

3.3 Odnos do raznolikosti v stari Jugoslaviji

Kraljevina SHS, z njo pa tudi Makedonija, je bila ena izmed etnično, versko, kulturno in jezikovno najbolj raznolikih dežel v Evropi. A izpostavimo, da po prvi svetovni vojni primat religijske identitete nadomesti nacionalna. Doba religije dokončno izzveni, nastopi doba narodov. Posledično je etničnost in narodnost postala tisti del različnosti, s katero je bilo potrebno upravljati. Toda status konstitutivnosti je bil priznan le trem narodom – srbskemu, hrvaškemu in slovenskemu. Vsi ostali slovanski narodi pa so se smatrali za dele Srbov ali Hrvatov. Tako so namenoma prezrli politične probleme, ki jih je pomenila posebna črnogorska državnost, zgodovinska posebnost Bosne in Hercegovine, vprašanje Makedonije (Pleterski v Komac in Zagorac 2002, 71). Usoda neslovanskih narodnih in etničnih manjšin pa je bila pogosto še slabša, zato je bila nova država že ob sami združitvi polna antagonizmov, kar je skozi ves čas njenega obstoja imelo močan vpliv na njeno delovanje.

Po ustanovitvi nove države sta se med jugoslovanskimi zgodovinarji oblikovali dve struji, ki sta imeli vsaka svoj pogled na vprašanje, ali po združitvi še obstajajo ločene zgodovine posameznih jugoslovanskih narodov. Prvi pogled, ki je prevladoval

predvsem med srbskimi zgodovinarji, je podal na omenjeno vprašanje nikalen odgovor. Pristaši drugega pogleda, večina slovenskih in hrvaških zgodovinarjev, pa so zagovarjali, da imajo tudi po združitvi Slovenci, Hrvati, Srbi, Makedonci, Črnogorci in drugi svoje ločene zgodovine (Klemenčič in Žagar 2004, 99).

Vodje političnih strank so bili meščanskega porekla, večina političnih strank pa je imela tudi močno etnično oziroma narodno zaledje, kar je močno vplivalo na politično življenje nove države. Srbska politična buržoazija je zagovarjala močno centralizacijo in unitarno državo pod dinastijo Karađorđevićev. Svoje težnje ji je tudi uspelo uresničiti, saj je imela nadzor nad državnim aparatom, vlado in vojsko. Unitarizem in centralizem so podpirale tudi antantne sile (Belgija, Rusija, Francija, Velika Britanija), ki so v centralizirani državi pod Karađorđevići videle poroka za zaježitev širjenja socialističnih idej po ruski oktobrski revoluciji leta 1917. Ravno to antantino stališče je tudi omogočilo Jugoslaviji, da je pridobila nekaj ozemelj na Madžarskem, kjer je jugoslovanska (srbska) vojska pomagala poraziti revolucionarje Bele Khuna. Toda nasilnih revolucionarnih delavskih gibanj in stavk se je bala tudi ostala, nesrbska buržoazija, zato je naposled tudi sama pristala na unitarističen in centralističen koncept nove države, ki je bil formalno potrjen s sprejetjem Ustave KSHS leta 1921, ter deset let kasneje, leta 1931, z Ustavo Kraljevine Jugoslavije (Žagar in Klemenčič 2004, 102–3). Od leta 1921 so srbski javni uslužbenci in vojaški poveljniki prevladovali v novi državi (Mazower 2008, 113).

Zgovoren primer jugoslovanske asimilacijske politike je tudi popis prebivalstva iz leta 1921, ki jasno kaže na težnjo nove države po zabrisovanju različnosti med narodi (oziroma asimilaciji) in namero ustvarjanja enotnega jugoslovanskega naroda. Prebivalstvo se namreč ni moglo opredeliti po svoji etnični in narodni pripadnosti, izrazilo je lahko samo svojo veroizpoved ter opredelilo svoj materni jezik. Toda tudi pri slednji kategoriji so lahko izbirali le med tremi navedenimi možnostmi: (1) srbščina ali hrvaščina, (2) slovenščina ali (3) drugi slovanski jezik. Prva kategorija je tako najbolj zavajajoča, saj je zajemala tako Srbe in Hrvate, pa tudi Črnogorce, Bošnjake (Bosanske muslimane), kot tudi velik del makedonskega in/ali bolgarskega naroda, ki so jih oblasti obravnavale kot Južne Srbe (četudi se je le majhen del populacije na območju severne

Makedonije razglašal za Srbe) (Klemenčič in Žagar 2004, 105–6). Tako naj bi po Banačevih ugotovitvah (1984, 65) in ocenah s tem cenzusom posrbili 585.000 Makedoncev oziroma Bolgarov.

Unitaristični in raznarodovalen princip pa je razločno razviden tudi iz upravne delitve Kraljevine Jugoslavije. Administrativne enote namreč niso imele z narodnimi, etničnimi ali zgodovinskimi mejami nič skupnega. Tako je bila Kraljevina SHS med leti 1922–29 razdeljena na 33 oblasti (ozemlje današnje Republike Makedonije je bilo razdeljeno na 3 oblasti), od leta 1929 pa na 9 banovin (Makedonija je v celoti sodila v Vardarsko banovino). Banovine niso imele nikakršne avtonomije, bane pa je imenoval kralj. Leta 1939 pa kot posebna upravna enota nastane Banovina Hrvatska (Repe 1997, 94).

3.4 Upravljanje z različnostjo in odnosi med skupnostmi v vardarski Makedoniji

Centralizem in poskusi posrbljenja sta imela še posebej negativne posledice za prebivalstvo v Makedoniji. Podobno kot Kosovo je bila tudi vardarska Makedonija predmet kolonizacije. Oblasti so celo načrtovale priselitev 50.000 družin, a do leta 1940 je bilo naseljenih v 4.200 novih družin v 280 kolonijah (Banac v Poulton 1995, 91). Kot že rečeno, so oblasti obstoj posebnega makedonskega naroda zanikale⁴², srbščina pa je bila obvezni učni jezik, tako v Makedoniji (ki se je v skladu z unitaristično logiko sedaj imenovala Južna Srbija) kot tudi na Kosovu. Tudi imena so bila prisilno posrbljena. Nov unitaristični ukrep je bil izveden septembra 1920 z združitvijo vseh pravoslavnih cerkva nove države, kar je pomenilo, da je pravoslavna skupnost v vardarski Makedoniji padla pod jurisdikcijo srbske ortodoksne cerkve⁴³. Ukrepe usmerjene v smeri posrbljenja pa je močno motila navzočnost bolgarskega nacionalističnega prizadevanja v Makedoniji. Zato je bila bolgarska duhovščina izgnana, prav tako pa tudi učitelji. Odstranjeni so bili vsi bolgarski znaki in knjige, društva pa ukinjena (Poulton 1995, 90). Zanikanje makedonske individualnosti in nepriznavanje posebnega makedonskega jezika in kulture s strani beograjskega režima sta ovirala tudi kulturni razvoj in življenje

⁴² Tukaj velja opozoriti, da je identiteta mnogih Slovanov v Vardarski Makedoniji bila Bolgarska, ki pa je sčasoma vse bolj dozorevala v ločeno makedonsko narodno identiteto (Poulton 1995, 93).

⁴³ Istanbulska patriarhija je bila namreč pripravljena prepustiti svoj nadzor srbski, v zameno pa je leta 1919 prejela 800.000 frankov (Poulton 1995, 90).

Makedoncev. Tako so se prvi makedonski literati, večinoma dramatik in pesniki, pojavili šele konec tridesetih let. Tudi ostale veje umetnosti so bile ovirane pri svojem polnem razmahu. Moderna plastična umetnost se je v Makedoniji začela razvijati leta 1926 z odprtjem razstave univerzitetno izobraženega slikarja Dimitarja Avramovskega Pandilova. Prva glasbena šola je bila ustanovljena v Skopju 1934, prvi makedonski skladatelji pa so našli navdih predvsem v makedonski ljudski glasbi (Klemenčič in Žagar 2004, 146). Navedeni ukrepi so povzročili, da so se slovanski Makedonci od nove države odtujili. Tako so na volitvah množično zavrnil glavne stranke in protestno oddali glas komunistom. VMRO je ostala med najbolj vitalnimi silami v vardarski Makedoniji. Med leti 1919–34 naj bi bilo po uradnih statistikah 467 napadov aktivistov VMRO, v katerih je bilo ubitih 185 in ranjenih 235 jugoslovanskih uradnikov, bilo pa je tudi 268 civilnih žrtev (poškodovanih ali ubitih). Leta 1923 so pripadniki VMRO izvedli masaker nad tridesetimi srbskimi naseljenci na območju Ovčjega Polja, z namenom da na ta način prepričajo tudi ostale nove naseljence v Makedoniji, da odidejo. Znana sta tudi uboja Spasoje Hađija Popovića, srbskega direktorja časopisne hiše, v Bitoli leta 1926 ter generala Mihajla Kovačevića leta 1927 v Štipu. Srbi so seveda izvedli masivne in krvave protiukrepe, kot je bil na primer poboj vseh moških prebivalcev Gavrana (Radoviša) marca 1923 (Poulton 1995, 92–3).

Tako kot Makedonci so bili tudi Albanci soočeni z represivno državno asimilacijsko politiko. Srbska vlada je že ob koncu vojne z silo dušila upora Albancev na Kosovu⁴⁴, v Metohiji in zahodni Makedoniji, saj ti niso ponovno hoteli v srbsko državo (Repe 1997, 87). Položaj Albancev v Makedoniji je bil močno povezan z dogodki na Kosovu. Prva država je bila namreč predvsem pod srbskim vplivom, ki so Albance povezovali z nerešenim kosovskim vprašanjem, sovražna do albanske populacije⁴⁵. Nenazadnje že imeni Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Kraljevina Jugoslavija etimološko

⁴⁴ Druga srbska okupacija Kosova in z albanskim prebivalstvom poseljenih območij zahodne Makedonije je bila prav tako brutalna kot prva med leti 1912–13. Ustanovljene so bile iregularne srbske enote, četniki, in sicer z namenom zatiranja večinske albanske populacije na Kosovu. Z načrtno kolonizacijo je bilo priseljenih okoli 40.000 pravoslavnih slovanskih kmetov (večinoma Srbov in Črnogorcev), ki so bili deležni najboljše zemlje in privilegijev. Po drugi strani pa je bilo iz Kosova izgnanih več kot 500.000 etničnih Albancev (Poulton 1995, 91).

⁴⁵ Srbska propaganda je Albance prikazovala kot antikulturen narod brez zgodovine, kot divje Arnaute, skratka ljudstvo, ki ga označujeta predvsem krvno maščevanje in krvoskrunstvo. Celó Stojan Protić, ki je velja za liberalnega politika 19. stoletja, je izjavil, da so Albanci »'kriminalne uljeze', ki so sposobni zgolj za življenje v divjini.« (Košmrlj 1989, 73)

pomenita deželi južnih Slovanov, kar pa Albanci seveda niso bili. Omenimo še, da Kraljevine Jugoslavije ni obvezoval nikakršen mednarodni sporazum, ki bi ji nalagal posebne obveznosti do spoštovanja manjšinskih pravic Albancev. Ker je bil obvezni učni jezik v šolah sedaj srbski, so bile po letu 1918 vse albanske šole v 'južnih regijah' (Kosovo in zahodna Makedonija). Izjema je bila skopska Velika medresa Kralja Aleksandra, ustanovljena 1924, kjer se je kot učni jezik uporabljala albanščina. Glavna politika upravljanja z etnično različnimi Albanci je bila torej asimilacija preko srbskega izobraževalnega sistema, dokler pa končni cilj ne bi bil dosežen, pa naj bi bile muslimanske verske šole, znane kot 'turške šole', priročno orodje pri vzdrževanju neizobraženosti, omejenosti Albancev. Toda s takšno politiko si je srbski unitarizem zadal sam sebi nož v hrbet. Kljub 90 odstotni nepismenosti so se Albanci začeli izobraževati, a po svoje. V skopski medresi so bili vzgajani lojalni albanski imami, ki so postali center nacionalistične dejavnosti (Poulton 1995, 90–1). Še en frapanten podatek priča o težnji centralnih oblasti po držanju Albancev v stanju nevednosti. Leta 1939–40 je bilo od 120.000 albanskih otrok, ki bi glede na starost morali hoditi v osnovno šolo, v teh samo 11.000 albanskih otrok, in še to v šolah s srbohrvaškim učnim jezikom. Najvišji vojaški krogi so celo zahtevali, da se v popolnoma 'arnavtskih' krajih ne zahteva, da bi otroci hodili v šole. Albancem tudi ni bila dovoljena nikakršna kulturna in posvetna dejavnost v albanskem jeziku (Altimari 1984, 182).

Poleg asimilacije pa se je beograjska oblast v odnosu do Albancev posluževala še enega ukrepa, in sicer fizične eliminacije. Na to jasno napeljuje ukrep, po katerem so bila albanska posestva v Šar planini in Kosovu omejena na 0,16 akra na člana gospodinjstva, s čimer so mnoge Albance prisilili, da emigrirajo⁴⁶ (največkrat v Turčijo). Zgovoren je tudi sporazum, ki ga je jugoslovanska vlada pod Stojadinovićem sklenila po triletnih pogajanjih leta 1938 s Turčijo. Pogodba je namreč predvidevala izselitev 40.000 družin (250.000 ljudi – tako imenovanih 'emigrantov') iz Jugoslavije v letih 1939–40 (Košmrlj 1989, 76–7). S tajnim sporazumom pa je bilo celo dogovorjena izselitev 400.000 ljudi. S pomočjo subvencije, ki jo je dajala jugoslovanska vlada, naj bi Turčija v Anatoliji zgradila stanovanja in barake za izseljence. V Jugoslaviji pa so bili sprejeti ukrepi za nasilno izseljevanje Albancev (in v manjši meri tudi Turkov) v Turčijo. Med drugim so

⁴⁶ Proces izseljevanja Albancev s Kosova in zahodne Makedonije, predvsem v Turčijo in Albanijo, se začne že leta 1913. Med prvo svetovno vojno pa pred albanskim terorjem bežijo Srbi (Košmrlj 1989, 73).

sprejeli zakon, ki je omogočal muslimaskim prebivalcem, da dobijo dovoljenje za izselitev v tujino v 24 urah. Albance so hoteli 'spodbuditi' k izselitvi tudi z odvzemanjem njihove zemlje in novo kolonizacijo. Sporazum pa so uresničili le delno, saj jih je prehitel začetek druge svetovne vojna. Druga oblika fizične eliminacije pa so bili množični pokoli Albancev v letih 1918–24, pa tudi posamezni uboji in likvidacije vse do leta 1941 (Altimari 1984, 183–5).

Neuresničene albanske nacionalistične aspiracije in jugoslovanska asimilacijska politika, ki je vključevala tudi teror, ter občasni poskusi fizične eliminacije albanske skupnosti, je navadne Albance, tako na Kosovu kot v zahodni Makedoniji, napeljevala na oborožen in nasilen odpor. Oborožene albanske tolpe so izvajale napade na vladne urade in vlake ter kradle živino (Poulton 1995, 92). Kljub temu, da leto 1924, ko je kralj Aleksander podpisal zakon o pomilostitvi vseh udeležencev upora in jim zajamčil njihovo svobodo, označuje konec oboroženega kačaškega gibanja Albancev, pa to ni pomirilo nezadovoljnih albanskih množic (Košmrj 1989, 74).

Za namene proučevanja odnosov med etničnimi skupnostmi v Makedoniji skozi čas je pomemben tudi podatek, da je soočenost s podobno represivno politiko, ki je izhajala iz istega vira, solidarizirala odnos med Albanci in Makedonci, in sicer celo do te mere, da sta leta 1920 Protogerov v imenu VMRO in Hasan Bej Prishtina v imenu Albancev podpisala sporazum o osvoboditvi Makedonije in njenih etničnih in geografskih meja. Le o Debarju naj bi se odločalo na plebiscitu (Mihaylov v Poulton 1995, 92).

Makedonci in Albanci niso bili edini prebivalci Vardarske Makedonije. Romi, Turki, Vlahi, Grki, Bolgari, Judje in drugi so bili prav tako etnične skupine, ki so zaradi svoje maloštevilnosti še bolj tragično občutile posledice centralne asimilacijske politike. Zaradi odsotnosti pozitivnih ukrepov, ki bi jim pomagali ohranjati njihovo etnično, versko ali jezikovno specifičnost, so bili podvrženi še hitrejšemu naravnemu stapljanju z lokalnim prebivalstvom (bodisi z albanskim bodisi z makedonskim). Tako so se na

primer Vlahi⁴⁷ postopno asimilirali z Makedonci, k čemur je prispevala skupna pravoslavna religija (Poulton 1995, 94).

Ob raznarodovalni in asimilacijski politiki pa so k pogosto slabim etničnim odnosom prispevali tudi drugi dejavniki. Gospodarstvo države si ni kmalu opomoglo od prve svetovne vojne, zato so permanentni ekonomski problemi podžigali napetosti. Kraljevina SHS je bila med ekonomsko najbolj zaostalimi državami v Evropi. Prebivalstvo je bilo pretežno kmečko, prevladovala pa so majhne kmetije 19. stoletja, na katerih pa velike družine pogosto niso mogle pridelati niti za lastno preživetje. Stopnja nezaposlenosti je bila visoka, saj se je industristijska panoga prepočasi razvijala, da bi lahko absorbirala presežek nezaposlenega kmečkega prebivalstva (Žagar in Klemenčič 2004, 100–1). Posebno težak je bil položaj kmečkega prebivalstva v Makedoniji. Bogato meščanstvo (predvsem srbsko) je kupovalo zemljo v špekulacijske namene⁴⁸, kar je sistematično spodkopavalo dohodke kmetov, zato so se Makedonci v velikem številu izseljevali – leta 1938 se jih je izselilo kar 26.000 (Poulton 1995, 91).

Etnična struktura nove države (prav tako pa tudi Makedonije) je bila torej zelo kompleksna, nove oblasti pa z etnično raznolikostjo niso znale na primeren način upravljati. Centralizem in unitarizem Jugoslavije je narekoval odnos do manjšin, ki je bil zaznamovan s poskusi asimilacije ter fizičnega odstranjevanja manjšinske populacije. Z izjemo večine srbskega prebivalstva in nekaterih Črnogorcev, z razmerami v Kraljevini Jugoslaviji z razmerami v stari Jugoslaviji ni bil zadovoljen nihče – niti tisti narodi, ki jim je bila priznana konstitutivnost, kaj šele etnične in narodnostne skupine, katerim je država celo zanikala pravico do obstoja. Obstajalo je veliko nerešenih nacionalnih in etničnih 'vprašanj', zato so med posameznimi etničnimi skupinami in narodi obstajale velike napetosti, ki so kmalu izbruhnile na etnično mešanih ozemljih Vojvodine, Bosne in Hercegovine, Kosova in Makedonije. Ob neprimernem upravljanju z etnično in narodno raznolikostjo pa je k splošnemu nezadovoljstvu in etničnim

⁴⁷ Sicer naj bi po študijah iz tridesetih let 20. stoletja v okolici Bitole prebivalo 3–4.000 Vlahov, v Skopju 2–3.000 in 1.500 v Kruševu, kjer so tudi predstavljali večinsko prebivalstvo (Poulton 1995, 94).

⁴⁸ Nova srbska podjetniška buržoazija si je celo izpogajala, da ji za nova posestva ni bilo potrebno plačevati davkov. Eden izmed takšnih 'kolonistov' je bil tudi Milan Stojadinović, minister za finance in med 1935–9 predsednik vlade, ki je s poslovnimi partnerji kupil več kot 700 akrov zemlje, vključno s celo vasjo Kruševica in tikveškim vinorodnim okolišem (Banac v Poulton 1995, 91).

napetostim prispevalo še razočaranje nad 'demokratičnostjo' nove države, ki se je stopnjevalo po letu 1931, ko je kralj Aleksander s cinično obrazložitvijo, »da med njim in narodom ne sme biti posrednikov« (Repe 1997, 94) uvedel diktaturo, državo pa preimenoval v Kraljevino Jugoslavijo. Režim je izgubil legitimnost. Etnične konflikte pa so podžigale tudi slabe gospodarske razmere, prepočasno okrevanje ekonomije po vojni ter nenazadnje svetovna gospodarska depresija.

4 OBDOBJE SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

4.1 Mednarodna raven

V Evropi je bilo v drugi svetovni vojni ubitih več kot 40 milijonov ljudi, toda v nasprotju s prvo svetovno vojno so bili žrtve druge – totalne – večinoma civilisti. Mnogi med njimi so bili ubiti, ker jih je nacistični režim označil za manjvredno raso (Judje, Romi, Slovani), katero je potrebno izbrisati iz obličja sveta. Zmaga zaveznikov je nacistični oblasti preprečila dokončno izpolnitev načrta, ki je predvideval rešiti 'judovsko vprašanje' in vprašanje 'nemškega življenjskega prostora' na način genocida. Toda tudi obdobje po koncu vojne zaznamujejo milijonske selitve, etnična praznjenja velikih ozemelj in spreminjanje nacionalne sestave (Repe 1997, 174). Med vojno nasilno odvedeni ljudje so se namreč vračali, Nemci, ki so med vojno naselili zasedena ozemlja ali pa tam živeli že prej, pa so bežali v Nemčijo. Prisilne selitve so se dogajale tudi v Sovjetski zvezi (SZ), ko je Stalin označil milijone pripadnikov baltskih narodov, Ukrajincev, Tatarov in drugih za 'nezveste' ter jih ukazal preseliti v Sibirijo in na druga negostoljubna odročna ozemlja. Na izpraznjena ozemlja je sovjetska oblast začela naseljevati rusko prebivalstvo. Do množičnih selitev je prihajalo tudi v Jugoslaviji. Imele so tako ekonomsko osnovo (kolonizacija) kot politične cilje, ponekod (predvsem v Kosovu in Vojvodini) pa je bil njihov cilj spremeniti etnično sestavo. Vsi ti med- in povojni dogodki še danes močno zaznamujejo Evropo – tako na meddržavni ravni kot znotraj držav samih.

Okvir zgodovine sveta po drugi svetovni vojni predstavlja njegova bipolarnost. Pod okriljem dveh hegemonov, in sicer Sovjetske zveze na vzhodu in Združenih držav Amerike (ZDA) na zahodu, je potekala bipolarna koncentracija politične, ekonomske, vojaške in ideološke moči. V osnovi pa je šlo za soočenje dveh družbenih sistemov, kapitalističnega in socialističnega (Benko 1997, 248). Gibanje neuvršenih je predstavljalo težnjo po zavračanju blokovske delitve sveta. Združevalo je veliko število držav članic, katere so povezovali antikolonialistična usmerjenost, ekonomska nerazvitost, zavzemanje za mir in mirne spremembe in prizadevanje za enakopraven položaj v mednarodnih odnosih tudi glede tistih temeljnih vprašanj, ki so bila v domeni stalnih članic VS ZN (Varnostni svet Združenih narodov) (Benko 1997, 316). Do določene mere mu je uspelo ublažiti nasprotja med obema blokoma, čeprav je doživljajlo številne konflikte in notranje krize zaradi nasprotujočih si interesov. Kljub temu da je gibanje predstavljalo pomembno silo v času hladne vojne (nenazadnje je konec osemdesetih je imelo že več kot 120 članov) in bilo nosilec odmevnih pobud in uspešnih akcij v okviru Združenih narodov, pa mu medblokovske delitve sveta ni uspelo preseči.

Vprašanje varstva manjšin je bilo tako v razmerah ideološkega spopada med dvema blokoma z njunimi strukturami odrinjeno na stranski tir. Še več, kot pravi Jackson Preeceova (1998, 95), so bile v nasprotju s časom med vojnama pravice narodnih manjšin po 2. svetovni vojni dojete kot ovira mednarodnemu miru in stabilnosti. V očeh javnosti je bila namreč vloga manjšin v 2. svetovni vojni ambivalentna; bile so hkrati nedolžne žrtve Hitlerjevega režima (Judje), po drugi strani pa so bile pretveza in sokrivec nacističnega nasilja (nemška manjšina). Zato so bili tudi predlogi za rešitev vprašanja narodnih manjšin razhajajoči. Predlagane rešitve so zajemale regionalni in univerzalni sistem pravic narodnih manjšin, revizijo meja (uporabljena samo primeru jugoslovansko-italijanske meje v okolici Trsta), premestitve prebivalstva (Pariška mirovna konferenca 1946 je predvidevala transfere) in asimilacijo (zavezniki so simpatizirali s tem principom kot notranjo politiko države, v mirovni sporazum pa ga niso vključili) in človekove pravice. Zaradi vloge manjšin v 2. svetovni vojni in ker so bile meje leta 1945 večinoma obnovljene po ureditvi iz 1919, je obstajal splošen konsenz, da je zagotavljanje individualnih človekovih pravic najprimernejši način

obravnave narodnih manjšin. Že sama Ustanovna listina Združenih narodov (1945) je vključevala zavezo k spoštovanju človekovih pravic, Pariška mirovna konferenca (1946) je inkorporirala princip človekovih pravic, pa tudi mirovni sporazumi z Romunijo, Bolgarijo, Madžarsko, Finsko in Italijo so vsebovali zagotovila proti diskriminaciji, toda nikakršnih ukrepov o pravicah narodnih manjšin (Jackson Preece 1998, 96–106).

V času hladne vojne je bila tudi za mednarodne organizacije, kot so Združeni narodi, Svet Evrope (SE) in OVSE (Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi), značilna močna averzija do obravnavanja pravic narodnih manjšin. V svoje instrumente so sicer vključile garancije proti diskriminaciji na podlagi narodne pripadnosti, vendar se vprašanja uporabe jezika narodnih manjšin in njihove kulturne avtonomije niso lotile. Obstajala je splošna tendenca obravnavanja manjšinskega vprašanja v povezavi s širšimi temami. Tako je 27. člen Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah (1966) v obdobju 1945–89 edina klavzula, ki specifično naslavlja pravice manjšin. Tudi politika obravnavanja narodnih manjšin s strani SE je bila mlačna; zadeve naj se rešijo na bilateralni bazi. Helsinška sklepna listina (1975) sicer navaja narodne manjšine v povezavi z odgovornostmi držav, vendar dopušča državam široko možnost interpretacije glede ukrepanja (Jackson Preece 1998, 106–20).

Po drugi svetovni vojni so bile torej pravice narodnih manjšin zajete znotraj univerzalnega sistema varstva človekovih pravic. Tako je bilo vprašanje narodnih manjšin v obdobju hladne vojne redefinirano v vprašanje individualnih človekovih pravic ali pa v celoti spregledano.

4.2 Makedonija med vojno

Šestega aprila 1941 so Kraljevino Jugoslavijo napadle nemške, italijanske, madžarske in bolgarske divizije in porazile jugoslovansko vojsko. Že 17. 4. 1941 Jugoslavija podpiše brezpogojno kapitulacijo, ozemlje Jugoslavije pa si glede na svoje želje in v skladu s svojim političnim vplivom in vojaško kapaciteto razdelijo okupacijske sile. Medvojni dogodki bodo kasneje močno zaznamovali odnose med etničnimi skupnostmi tudi v

Makedoniji. Dva izmed njih sta še pomembna za razvoj etničnih odnosov v Makedoniji: način obravnavanja prebivalstva s strani okupacijskih sil in sklep drugega zasedanja Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ).

Večino mekadonskega ozemlja je po kapitulaciji Jugoslavije okupirala Bolgarija. Bolgarska fašistična vlada je enačila Makedonce z Bolgari, zato je poskušala v čim večji meri Makedonijo integrirati v Bolgarijo. Pri tem so skušali spretno izkoristiti tudi negativno izkušnjo, ki so ji imeli Makedonci pod Kraljevino Jugoslavijo. Toda večina Makedoncev bolgarskih propangandističnih sloganov o Makedoniji kot "hčeri Bolgarije, sedaj odrešeni srbskih zavojevalcev in končno vrnjeni materi Bolgariji" ni sprejela za svoje. Makdonci so Bolgare videli kot okupatorje, kar pa ne čudi glede na asimilacijske ukrepe, ki jih je bolgarska oblast uvedla v svoji okupacijski coni. Da bi učvrstili bolgarski administrativno-politični sistem, so v Makedonijo poslali veliko število bolgarskih uradnikov in policistov. Ustanovili in vzdrževali so tudi široko mrežo bolgarskih osnovnih in srednjih šol, v katerih so videli najučinkovitejše sredstvo pri izpolnjevanju končnega cilja – pobolgarjenja Makedoncev (Klemenčič in Žagar 2004, 177).

Drugi, zahodni, del Makedonije, ki so ga poseljevali tako Albanci kot Makedonci (ter seveda številne druge manjše etnične skupnosti), pa je bil leta 1941 priključen Veliki Albaniji, s katero so v sodelovanju z albanskimi nacionalisti upravljali italijanski fašisti. Albanijo je fašistična Italija anektirala že leta 1939. Dve leti po aneksiji je Italija stopila v vojno z Grčijo in Jugoslavijo ter priključila vse balkanske regije, kjer je bilo prisotno albansko prebivalstvo, k Albaniji, kar je uresničilo sanje Albancev o Veliki Albaniji. Italijanski okupatorji so bili albanskemu prebivalstvu prikazani kot osvoboditelji, kar so Albanci zlahka sprejeli. Glede na očitno diskriminacijsko politiko Kraljevine Jugoslavije do Albancev ter njihov deprivilegiran ekonomski položaj, takšen odziv ni presenetljiv (Balalovska 2002). Kot ugotavlja Košmrlj (1989, 77) so Albanci pod italijansko okupacijo prvič pridobili vrsto narodnih pravic – pravice do lastnih šol v svojem jeziku, albansščina dobi status uradnega jezika, množično dobijo dostop do lokalnih služb javne uprave. Toda sedaj so bili Slovani v deprivilegiranem položaju, Italijani pa so nacionalno sovraštvo med Albanci, Srbi in Makedonci še podpihovali.

Italijansko-albanske oblasti so uvedle albanski jezik v šole in javno upravo, upravni, sodni ter represivni aparat pa so zavzeli etnični Albanci. K negativnemu ljudskemu sentimentu, ki je prisoten še danes, pa je močno prispevalo tudi dejstvo, da so albanski nacionalisti, ki so upravljali z zahodnim delom Makedonije, kmetom naložili tribut, ki je bila praksa obdavčenja, ki je izvirala iz osmanskega fevdalnega reda (Klemenčič in Žagar 2004, 177). To je pomenilo degradacijo slovanskega prebivalstva na nivo krščanske raje v osmanskem imperiju.

Drugi pomemben dogodek, ki je bistveno zaznamoval zgodovino ter etnogenezo makedonskega naroda, pa je bila odločitev, ki je bila sprejeta na drugem zasedanju AVNOJ-a 29. 11. 1943 v Jajcu, o ustanovitvi Makedonije kot šeste republike v okviru nove federalne države. Implicitno so s to odločitvijo tudi priznali obstoj posebnega makedonskega naroda in spodbudili proces njegove nadaljnje izgradnje. Vodstvo Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) je k takemu sklepu napeljevalo vrsto razlogov. Najprej je takšna odločitev KPJ in vodstvu narodnega osvobodilnega boja pomagala vzpostaviti in vzdrževati nadzor nad makedonskim ozemljem in njegovo južno mejo, ki je bila tako geografsko kot strateško ranljiva. S to odločitvijo so tudi uspešno odbili bolgarske aspiracije po Makedoniji in njenih prebivalcih, saj je z njo postala Vardarska Makedonija tesno povezana z Jugoslavijo. Še več, takšen sklep je pridobil določeno mero podpore v Pirinski Makedoniji, ki je bila pod bolgarsko jurisdikcijo, ter odprl prostor jugoslovanskemu vmešavanju v bolgarsko politiko. Prav tako je ideja o makedonskem narodu Jugoslaviji služila kot sredstvo za vmešavanje v grške notranje zadeve, saj je v Egejski Makedoniji prebivalo veliko slovanskega prebivalstva. Kljub temu, da je bil sklep sprejet že novembra 1943, je makedonskim partizanom in komunistom uspelo ustanoviti Antifašistični svet narodne osvoboditve Makedonije (ASNOM) šele sedem mesecev kasneje, 2. 8. 1944. Po izgonu nemških in bolgarskih čet iz Vardarske Makedonije, novembra 1944, je predsedstvo ASNOM predstavljalo najvišjo politično avtoriteto v novi jugoslovanski republiki. Sredi maja 1945 se ASNOM preoblikuje v parlament (skupščino), vendar sendar izgubi svoj politični primat. Nadomesti pa ga predsednik vlade z ministri, kateri so bili člani Centralnega komiteja makedonske komunistične stranke. S tem pa sta si KPJ in Tito pridobila bistveni vpliv na razvoj in politiko povojne Makedonije (Klemenčič in Žagar 2004, 178–9).

4.3 Upravljanje z različnostjo v novi Jugoslaviji

Tako kot med vojno tudi po drugi svetovni vojni ostaneta narod in etničnost ključna markerja identitete. Zato je tudi v povojni Jugoslaviji bilo potrebno upravljati z veliko etnično in narodno raznolikostjo. Pri oblikovanju vsakokratnega sistema upravljanja z raznolikostjo so imele veliko vlogo spremembe v nazorski usmeritvi ključnih politikov (in teoretikov - ideologov) KPJ. Tako se je skladno z doktrinarnimi politično ekonomskimi usmeritvami spreminjal tudi sistem upravljanja z različnostjo in odnos do manjšin.

V nasprotju s Kraljevino Jugoslavijo je bila večnarodna in večetnična narava bodoče nove države priznana in upoštevana že med drugo svetovno vojno. Na drugi konferenci AVNOJ novembra 1943 v Jajcu je bila sprejeta odločitev o ustanovitvi Demokratične federalistične Jugoslavije. Izpostavljeni sta bili načeli federalnosti ter enakosti in bratstva med narodi, kar je z vidika obravnavanja etničnosti pomenilo napredek v smeri decentralizacije in demokratizacije. Ustava Federativne ljudske Republike Jugoslavije (FLRJ) iz leta 1946 je v veliki meri povzela sovjetski model federacije. Komunistična ideologija je prevladovala v vseh družbenih sferah, vključno z etničnimi odnosi. KPJ je zagovarjala enakost med narodi in zaščito manjšin, toda monopolna moč KPJ je ustavno zagotovljeno avtonomijo narodov in federalnih enot (ljudskih republik) močno omejila (Klemenčič in Žagar 2004, 209–10). Podobno ugotavlja Altimari (1984, 256) za položaj narodnih manjšin, katerim je centralistična ureditev družbeno-političnih odnosov in ekonomije ob sicer formalno zagotovljenem načelu o enakopravnosti njihovih jezikov in kultur nudila le malo možnosti za neposredno odločanje glede njihovih specifičnih potreb in interesov.

Infoformburo⁴⁹ je prekinil jugoslovansko navezavo na Sovjetsko zvezo, Jugoslavija pa je odslej razvijala svojo različico socializma. Predvidena uvedba socialističnega

⁴⁹ Leta 1948 je med sovjetsko komunistično partijo in KPJ prišlo do hudega spora. Tito z jugoslovanskim vodstvom je namreč kljub tesnim odnosom z Sovjetsko zvezo vztrajal na enakopravnih odnosih, Sovjetska zveza pa pri vzpostavljanju hegemonije nad socialističnim blokom. Medpartijski konflikt se je razširil tudi na meddržavne odnose. Proti Jugoslaviji je bila uvedena popolna ekonomska blokada, začeli so se psihološki pritiski, Jugoslavija pa se je znašla na robu vojne z vzhodnoevropskimi državami. Vodstvo KPJ je v paniki začelo temeljit boj z namišljenimi in dejanskimi pristaši informburoja. Iz KPJ je

samoupravljanja v gospodarstvu in politiki je zahtevala tudi spremembno zakonodaje, najprej na zvezni ravni, vakokratne spremembe pa so v svoje ustave inkorporirale tudi posamezne federalne enote. Z uvedba samoupravnega socializma je imela številne implikacije tudi za položaj manjšinskih populacij. Tako je bil leta 1953 sprejet ustavni zakon, ki je omogočal pripadnikom narodnih manjšin neposredno udeležbo pri odločanju o zadevah, ki so ključnega pomena za njihov položaj, toda obstajala je vrzel glede uveljavljanja pravic narodnih manjšin na področju izvedbene zakonodaje (Altimari 1989, 256). Ideologija samoupravljanja pa je zahtevala novo vlogo KPJ, ki se je v duhu reform leta 1958 preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije (ZKJ). Istega leta je ZKJ sprejela program, v katerem je v posebnem poglavju (Federacija in odnosi med jugoslovanskimi narodi) obravnavala tudi svoj odnos do vprašanja narodnosti in etničnosti v Jugoslaviji. Znova je izpostavila načeli samoodločbe narodov ter bratstva in enotnosti med narodi, in se zavzela za zaščito narodnih manjšin. Poudarila je, da je ekonomska enakost predpogoj dejanski enakosti med narodi. V programu je tudi kritično nastopila proti nacionalizmu in ga zavrgla kot ostanek buržoaznega nacionalizma, ki je nezdržljiv s samoupravljanjem in demokratičnim socializmom. Samozavestno je napovedala celo, da bo samoupravljanje rešilo vse konflikte, tudi etničnega (Klemenčič in Žagar 2004, 211). Z ustavo iz leta 1963 se FLRJ preimenuje v SFRJ, ustava pa nadomesti izraz narodne manjšine z narodnostmi (Altimari 1989, 257). Ustavni amandmaji (1967, 1968 in 1971) so okrepili decentralizacijo in demokratizacijo, saj so federalnim enotam (socialističnim republikam – SR in socialističnim avtonmnim provincam – SAP) dodelili več avtonomije. Socialistične republike so bile opredeljene kot nacionalne države, ki temeljijo na suverenosti ljudstva in samoupravnih močeh delavskega razreda in delavnih ljudi, zato imajo v njih tudi narodi in narodnosti enake pravice. Toda federalna vlada je kljub spremembam ohranila pomembno vlogo pri odločanju o usodi posameznih republik. Z novo ustavo iz leta 1974 pa republike pridobijo vse attribute državnosti – od simbolov (narodna himna, grb, zastava) do cele strukture republiških oblastnih organov, ki so uživali suverenost. Pravice, dolžnosti in pooblastila republik so bila določena in regulirana z republiškimi ustavami. Edina zahteva in omejitev je bila, da slednje niso smele biti v nasprotju s federalno ustavo. Toda decentralizacija vendarle ni bila tako temeljita, kot bi lahko

bilo izključenih okoli 60.000 članov, 16.000 ljudi je bilo obsojenih ali zgolj na podlagi administrativnih ukrepov zaprtih v posebnih taboriščih na Golem otoku, Svetem Grgurju in drugje (Repe 1997, 283).

sklepali na podlagi sprejete zakonodaje. Predsednik Tito in ZKJ sta bila glavna integracijska dejavnika in še vedno sta imela osrednjo vlogo v procesu političnega odločanja. Njuna moč je bila velika predvsem zato, ker ustava ni natančno opredelila njune vloge v političnem sistemu (Klemenčič in Žagar 2004, 211–13).

Ustava iz 1974 pa je bila pomembna tudi za narodnosti. Medtem ko je ustava iz leta 1946 le omenila načelo enakopravnosti narodov in narodnih manjšin ter ustava iz 1963 podrobneje razčlenila pravice narodnosti na posamezna področja (enakopravna raba jezikov narodnosti, svobodni razvoj njihove kulture, ohranjanje tradicij in izobraževanje v materinščini), pa je ustava iz 1974 začrtala načine uresničevanja enakopravnosti narodnosti v organih upravljanja in samoupravljanja. Slednje je bilo tudi posledica decentralizacije, ki je težišče odločanja prenesla na občine in združeno delo. Poleg zagotovljenih splošnih določil o enakopravnosti narodnosti (načelo nediskriminacije⁵⁰, enakopravnost jezikov narodov in narodnosti⁵¹, pravica do rabe svojega jezika in pisave za namene izražanja svoje narodnosti in kulture) je Ustava določila tudi občine kot temeljne samoupravne družbenopolitične skupnosti kot prostor uresničevanja suverenih pravic narodnosti, Uresničevanje enakopravnosti narodov in narodnosti je bilo zato najbolj celovito zastavljeno na območju občin, kjer pripadniki narodnosti živijo skupaj s pripadniki narodov (Altimari 1989, 260–2). Jugoslovanska politika zagotavljanja enakopravnosti narodnosti je tako temeljila na teritorialnem načelu, ob hkratnem upoštevanju pravic posameznika do izražanja narodnih posebnosti, ne glede na kraj bivanja. Tako so narodnosti kot skupnosti lahko uresničevale svoje kolektivne pravice na narodnostno mešanih območjih občin. Za narodnostno mešano območje pa so se štela le ozemlja tistih občin, v katerih so bile narodnosti avtohtono prisotne (ne pa na primer priseljene). Uresničevanje enakopravnosti priznanih narodnosti pa ni bilo povezano s številom njihovih pripadnikov (Altimari 1989, 157–9).

⁵⁰ Ustava SFRJ je v 154. členu zagotavljala splošne državljanske, politične, socialne in ekonomske pravice, ne glede na narodnost, raso, spol, vero, izobrazbo ali družbeni položaj. Omenjena je tudi pravica do izražanja pripadnosti narodu ali narodnosti in uveljavljanje posameznika na področjih svobodnega izražanja in gojenja nacionalne kulture, rabe svojega jezika in pisave, svobodnega opredeljevanja ali neopredeljevanja glede narodnostne pripadnosti (Altimari 1984, 260).

⁵¹ Na federalni ravni so bili v uradni rabi jeziki narodov. Zvezni zakoni in predpisi pa so se v Uradnem listu SFRJ objavljali tudi v albanskem in madžarskem jeziku, ustno in pisno rabo jezikov narodnosti pri delu skupščine SFRJ in njenih organov pa je urejal poslovnik (Altimari 1989, 261).

Če povzamem s Poultonovo ugotovitvijo (1995, 123), je ustava iz leta 1974 uvedla tritirni sistem zagotavljanja narodnih pravic. Prva skupina, katera je uživala največji obseg pravic, je bilo šest narodov Jugoslavije (Makedonci, Srbi, Črnogorci, Muslimani, Hrvati in Slovenci). Z drugo skupino so bile zajete narodnosti (Albanci, Bolgari, Čehi, Madžari, Italijani, Romi, Romuni, Rutenci, Slovaki in Turki), katerim je zakonodaja zagotavljala vrsto jezikovnih in kulturnih pravic. V tretji skupini pa so bile ostale narodnosti in etnične skupine: Avstrijci, Nemci, Grki, Judje, Poljaki, Rusi, Ukrajinci, Vlahi, Jugoslovani in drugi. V grobem ta razdelitev tudi ustreza razlikovanju med etnijami, ki so uspele uresničiti svoje državnotvorne ambicije le v SFRJ (narodi), med tistimi, ki imajo 'svojo' državo izven meja Jugoslavije (narodnosti) ter med tistimi, ki svoje države nimajo (ostale manjšinske skupnosti). Tak pristop je seveda diskriminatoren in vodi v nezadovoljstvo med pripadniki prikrajšanih etničnih skupnosti (narodnosti in manjšin), s katerim se bo jugoslovanska država morala soočiti ves čas svojega obstanka.

Velja poudariti, da je bila v začetnih letih nove jugoslovanske države, vera v superiornost socializma, ki sam po sebi odpravlja tudi etnične tenzije, tako močna, da federalna kot tudi republiške ustave niso predvidele nikakršnega mehanizma za upravljanje etničnih odnosov in konfliktov. To pomanjkljivost sta nadomestila Tito in KPJ s svojo neformalno posredniško vlogo pri upravljanju in reševanju konfliktov (Klemenčič in Žagar 2004, 210). Karizmatičnost Tita in moč KPJ sta bili tudi zagotovilo za uspeh njunih intervencij pri reševanju občasnih etničnih napetosti in konfliktov. Toda tragične posledice ustavne pomanjkljivosti in ideološke zaverovanosti so se začele kazati takoj po Titovi smrti 1980, v devetdesetih letih pa so dosegle svoj polni razmah.

Kljub temu, da je Jugoslavija temeljila na federalizmu ter sloganu o bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov, pa to ni zadostovalo za rešitev etničnih problemov in umirjanje medetničnih tenzij. Še manj je k ureditvi medetničnih problemov prispeval utopizem uradne ideologije, ki se je oprijemal in razglašal verjetje, da sta narodno-osvobodilni boj in socialistična revolucija rešila vse etnične konflikte. Celo nasprotno – nedopušcanje konflikta v prostoru političnega in mita o brezrazredni (in kot takšni tudi

brezkonfliktni) družbi ter koncu zgodovine sta izrivala konflikt iz sfere politike (tudi) v polje etničnosti.

4.4 Prebivalstvo Makedonije v novi državi

Makedonija je bila tudi v novi državi eno izmed najbolj etnično pestrih območij. Večinsko Makedonsko prebivalstvo je predstavljalo več kot dve tretjini makedonske populacije, petina prebivalstva je bilo albanskega⁵², manjše etnične skupnosti pa so bili Srbi, Muslimani, Romi, Turki, Vlahi, Bolgari in drugi (Poulton 1995, 121).

4.4.1 Nov pravni status Makedoncev in Albancev

Kot že omenjeno, je Makedonija po vojni pridobila status ene izmed šestih republik, Makedonci pa status naroda, zato so bila povojna leta pospešenega razvoja nacionalne kulture in krepite narodne identitete (Zupančič 2006, 143). Po letu 1945 so bili narejeni pomembni koraki v makedonski etnogenezi, saj makedonščina postane kodificirana (izbrano je bilo narečje s področja Bitola-Veles), 3. 5. 1945 je sprejeta makedonska abeceda, štiri dni kasneje še ortografija. Prvi abecednik v makedonsčini izide leta 1946, makedonska slovnica pa 1952. Leta 1946 je na Filozofski fakulteti v Skopju ustanovljen oddelek za makedonščino. Nova republika pa je potrebovala tudi zgodovino, ki se je hitro odrazila v novih šolskih učbenikih, kar pa je znova sprožilo nejevoljo pri Bolgarih, saj si iste zgodovinske osebnosti in heroje lastijo tako Bolgari kot Makedonci (Poulton 1995, 116–7). Novi status Makedoncev v SFRJ je pomenil veliko priložnost za pospešeno oblikovanje in razvoj makedonske identitete, njihov položaj pa je bil neprimerno boljši kot Kraljevini Jugoslaviji.

⁵² Albanska stopnja rodnosti je višja od makedonske, zato se je skozi obdobje etnična struktura Makedonije spreminjala v prid Albancev. Leta 1981 so tako na primer Albanci predstavljali že skoraj petino makedonske populacije, kar je pomenilo kar 36-odstotno povečanje glede na leto 1971 (Poulton 1995, 125).

Ustanovitev Socialistične republike Makedonije znotraj federacije pa je pomenila tudi veliko spremembo za položaj albanske skupnosti. Makedonski Albanci⁵³ so namreč postali iz ene izmed mnogih etničnih skupin v bivši provinci, največja narodna manjšina v Makedoniji. Poleg tega je nova država poudarjala doktrino bratstva in enotnosti vseh narodov in etnij. Titova (deklarirana) vizija Jugoslavije kot multinacionalne države se je odrazila tudi v ustavi iz leta 1946 in v sprejetih ukrepih. Da bi oblasti zmanjšale velik odstotek nepismenosti med manjšinsko populacijo, so bile kmalu po vojni uvedene manjšinske šole in razredi, v katerih se je poučevalo v manjšinskem jeziku. V naslednjih dveh desetletjih so bili na zvezni in posledično na republiški ravni sprejeti nadaljnji ukrepi za spodbujanje vključevanja albanske skupnosti v ekonomsko in družbeno življenje, in sicer tako na področju izobraževanja kot tudi poklicnega usposabljanja (Milosavlevski in Tomovski 1997, 46–50). Z uvedbo samoupravljanja v petdestih, so etnične manjšine poleg kulturnih pravic pridobile nove možnosti za ohranitev in spodbujanje svoje identitete. Osnovni koncept samoupravljanja je bil namreč razširjen in je kot tak vključeval manjšine. Tako so lahko Albanci na lokalni ravni lažje urejevali in uresničevali svoje interese. Uporaba albanščine v občinah z prevladujočim albanskim prebivalstvom je bila vse bolj razširjena praksa. Poleg tega pa je bila v letu 1963 uzakonjena proporcionalna zastopanost v republiških zakonodajnih in administrativnih telesih (King 1973, 127). Ko je bil leta 1966 s položaja šefa tajne policije odstavljen protimuslimansko usmerjen Aleksander Ranković⁵⁴, je makedonska vlada pričela z implementacijo obsežnega sistema kolektivnih pravic, ki so koherentno naslavljalje potrebe manjšinskih skupnosti, še posebej na področju izobraževanja, tiska in kulturnih dejavnosti (Milosavlevski in Tomovski 1997, 83). Z novo ustavo iz leta 1974 pa so Albanci (in Turki) poleg pravno zagotovljenega novega nabora kolektivnih pravic, pridobili status konstitutivne narodnosti. Uresničevanje predpisanih določil je nadzirala in regulirala Komisija za medetnične odnose, ki je imela oddelke v vseh občinah z

⁵³ Albanci v Makedoniji živijo v strnjjenih območjih zahodnega dela Makedonije. Predstavljajo večinsko populacijo na območjih: Tetovo, Gostivar, Kičevo, Debar. Predstavljajo 14 % prebivalcev Skopja (Poulton 1995, 125).

⁵⁴ Ko je bil leta 1953 sklenjen sporazum o balkanskem paktu med Jugoslavijo, Grčijo in Turčijo, se je Jugoslavija hkrati zavezala k izpolnitvi sporazum o izseljevanju državljanov iz Jugoslavije v Turčijo iz leta 1938. Tako se je od leta 1953 oja do 1966 izselilo v Turčijo 230.716 oseb, ki so bili predvsem albanske narodnosti, ne pa turške, kot je predvideval sporazum. Izseljevanje muslimanov v Turčijo (predvsem Albancev) je bilo politično spodbujano, uporabljene pa so bile tudi prisilne metode (Altinari 1984, 214). Izseljevanje pa je bilo tudi prostovoljno, saj so nekateri izkoristili sporazum za izselitev iz komunistične Jugoslavije (Poulton 1995, 138).

manjšinsko populacijo, in je bila sestavljena iz enakega števila pripadnikov makedonskega, turškega in albanskega naroda (HRW 1996, 26).

Pravna zagotovila so kmalu prinesla tudi rezultate v praksi. Medtem ko je bilo leta 1948 nepismenih 74 odstotkov Albancev (v primerjavi z 23 odstotki Makedoncev in 64 odstotki turške populacije), se je stopnja nepismenosti v letu 1971 padla na 35 odstotkov med Albanci in okoli 31 odstotkov med turško populacijo (Friedman 1993, 99). To je seveda neposredna posledica dejstva, da je bilo leta 1951 čez 200 osnovnih in srednjih šol, v katerih je potekalo poučevanje v albanskem jeziku, z 28.600 učencev, do leta 1970 pa je število učencev podvojilo in v osemdesetih doseglo 85.400. Rast števila učencev je spremljala tudi rast števila zaposlenih učiteljev z znanjem albanščine (Milosavlevski in Tomovski 1997, 333). Tudi na področju medijev in publicistike so bile opazne spremembe, toda napredek je bil manj skokovit. Na primer leta 1971 je število izdanih publikacij v albanščini predstavljalo bilo le 20, kar je predstavljalo 3 odstotkovseh izdanih publikacij v tistem letu. Večina knjižnih izdaj v albanščini so predstavljali učbeniki za srednje in osnovne šole, a tudi druga literatura. V letu 1954 sta izhajala dva časopisa v albanskem jeziku (kar je pomenilo 6,7 odstotka vseh izdaj na področju tiskanih medijev), leta 1971 trije, eden v letu 1985 in trije leta 1990. Omenimo še, da je leta 1948 makedonski državni radio prvič predvajal oddajo v albanskem jeziku, v osemdesetih pa so bili albanski radijski programi prisotni na radioteleviziji Skopje ter na sedmih centrih za informiranje, in sicer v mestih Tetovo, Gostivar, Debar, Kumanovo, Struga, Kičevo in Resen (Milosavlevski in Tomovski 1997, 370–5, 403, 184). V letu 1967 pa so bili uvedeni tudi albanski televizijski programi (MFA 1997, 24).

4.4.2 Strukturna diskriminacija makedonskih manjšin in njene posledice

Kljub temu, da se je položaj Albancev v Makedoniji opazno izboljšal, pa pravna določila o zaščiti manjšin niso bila nikoli povsem uresničena. Še več, dejansko je bila država upravljana s strani etničnih Makedoncev. Blumi (2001) govori o vzorcu institucionalne izolacije makedonskih manjšin. Vsakdanje življenje je namreč determiniral izrazit vzorec diskriminacije albanske (in drugih) manjšin. Zaradi nedostopnosti visokošolskega izobraževanja v albanskem jeziku (v SR Makedoniji) so Albanci posledično čutili tako ekonomsko kot politično deprivilegiranost. Do leta 1965

Izvršni komite makedonske komunistične partije ni imel niti enega člana turške ali albanske narodnosti. Leta 1959 so Turki in Albanci predstavljali le 2,3 odstotka članstva makedonske komunistične partije, Makedonci pa kar 85 odstotkov, kljub temu da so predstavljali le okoli dve tretjini vsega prebivalstva. Tudi podatki o člastvu v Zvezi komunistov Makedonije (ZKM) za leto 1981 za področje Skopja, ki jih navaja Poulton (1995, 122), kažejo na očitno strukturno diskriminacijo manjšinskih populacij (razen srbske, ki je bila dobro zastopana) v SR Makedoniji. Poudarja, da je bila situacija značilna za vso republiko, vzorec strukturne diskriminacije pa je bil izrazit tudi na področju znanosti, gospodarstva in drugje, saj so vodilna mestna v družbi pregovorno zasedali etnični Makedonci. A ne samo vodilna. Povojni hitri gospodarski napredek je zajel etnično večinsko prebivalstvo v večji meri kot pa albanskega, kar se vidi v problemu praznjenja podeželja, ki je še danes izrazitejši v vzhodnem in osrednjem delu Makedonije, ki je večinsko etnično Makedonski, kot pa v zahodnem delu, ki ga poseljujejo večinoma Albanci (Zupančič 2006, 143). Zaradi strukturne diskriminacije, pa tudi zaradi ostankov rodovne ureditve pri albanskem prebivalstvu, so Albanci v večji meri ostajali na podeželju, kjer pa so tudi kupovali izpraznjena posestva makedonski kmetij, ki so jih Makedonci zapuščali ob odhodu v mesta. Tako je postala prostorska separacija med albansko in makedonsko skupnostjo izrazitejša, poselitveno ozemlje makedonskih Albancev pa še bolj strnjeno.

Preglednica 4.1: Članstvo v ZKM v Skopju glede na etnično poreklo

	% prebivalstva	% članstva v ZKM	Delež, ki ga predstavlja skupina znotraj ZKM
Makedonci	67,00	82,95	20,95
Albanci	14,36	5,43	6,39
Srbi	4,88	5,59	19,39
Romi	3,59	0,63	2,95
Turki	3,42	1,13	5,57
Muslimani (Torbeši)	3,42	0,90	4,44

Vir: Poulton (1995, 122).

Kot je razvidno iz gornje tabele, podzastopani nista bili le narodnosti (Albanci in Turki), pač pa tudi pripadniki drugih manjšin v SR Makedoniji, zato se, preden nadaljujemo z

analizo odnosov med albansko skupnostjo in makedonsko državo, ustavimo še pri ostalih manjšinskih skupnosti. Izraz Muslimani je v SFRJ označeval potomce Slovanov, ki so v času osmanske nadvlade spreobrnil islam. Termin se torej ni uporabljal za pretežno muslimansko albansko in turško prebivalstvo. Muslimani so leta 1961 dobili status narodnosti, deset let kasneje pa jim je bil priznan status posebnega naroda. V Makedoniji se slovansko prebivalstvo, ki je konvertiralo v islam v času smanskega imperija, imenovalo Torbeši (tudi Poturki, Pomaki). Značilno za njih je bilo, da so se v večji meri identificirali z ostalim muslimanskim prebivalstvom (Turki, Albanci) kot pa z etnični Makedonci, posledica česar je bila, da je v popisih prebivalstva število Torbešev močno variiralo. Leta 1953 se je za Muslimane-Torbeše opredelilo 1.591 Makedoncev, leta 1961 3.002, leta 1971 1.248, leta 1981 pa skoraj 40.000. Oblasti so v osemdesetih začele grometi nad penetracijo albanskega nacionalizma med Torbeše in Albance obtoževale nasilne asimilacije (Poulton 1995, 122–4). Toda delna asimilacija Torbešev v albansko in turško skupnost je bila posledica predvsem njihove majhne številčnosti ob odsotnosti pozitivnih ukrepov s strani države. Tako so Torbeši na območjih brez makedonske hodže, zahajali k albanski ali turški. Številčna majhnost skupnosti pa je Torbeše primorala, da so se poročali izven svoje etnične skupnosti.

Vlahe (Aromune, Cincarje) je kot tradicionalno pastirsko ljudstvo obdobje socialistične Jugoslavije težko prizadelo. Po letu 1948 namreč lastništvo velikih čred ovac ali konjev ni bilo več mogoče. Otroci Vlahov se v SR Makedoniji niso mogli izobraževati v maternem jeziku, kar je bil drugi razlog za upad njihovega števila (iz 8.669 v letu 1953 na 6.392 trideset let kasneje) predvsem skozi asimilacijo v večinsko etnično makedonsko populacijo (Poulton 1995, 136–7). Jugoslovanskim in makedonskim Romom je od leta 1981 pripadal formalno enak status kot drugim narodnostim, a praksa je bila daleč od predpisane. Od leta 1983 so romski otroci v nekaterih šolah lahko prva štiri leta poslušali pouk v romskem jeziku. Istega leta so začeli z oddajanjem programa v romskem jeziku, večje romske skupnosti (na primer v Skopju) pa so imele svoja kulturna in družabna združenja že od leta 1948. Toda kljub izboljšanju, pa so Romi, tako kot drugod po Evropi, ostali najbolj deprivilegirana skupina v Makedoniji. Soočeni so z ekonomsko deprivacijo, ki je predvsem posledica diskriminacije na trgu dela in v

izobraževalnem sistemu. Poleg tega pa so močno stigmatizirani⁵⁵, zaradi česar se veliko Romov razglša za Makedonce, Albance ali Turke (Poulton 1995, 140–1).

Vrnimo se k Albancem. Sprejetim ukrepom in deklarirani viziji navkljub so torej Albanci v Makedoniji živeli svoje, ločeno, življenje. Še več, primarni center njihove kulturne dejavnosti je bilo Kosovo, ki je od leta 1946 imelo status avtonomne province, ne pa Skopje. Nezadovoljstvo makedonskih Albancev se je prvič javno izrazilo ob demonstracijah novembra 1968 na Kosovu, s katerimi so kosovski Albanci zahtevali ustanovitev posebne republike Kosovo znotraj federacije. Makedonski Albanci so demonstracije podprli (nekateri tudi z aktivno udeležbo), hkrati pa zahtevali avtonomijo znotraj Makedonije. Decembra so v Tetovu albanske zastave plapolale iz minaretov in trgovin, umirjanje razmer in vzpostavitev miru pa sta bila zaupana JNA (Jugoslovanska narodna armada). Makedonske oblasti so albansko zahtevo po avtonomiji gladko odbile, saj so jo interpretirale kot prvi korak k secesiji zahodne Makedonije. Morebitna odcepitev z Albanci poseljenih ozemelj od Makedonije pa bi lahko spodbudila sosednje države k vmešavanju v njene notranje zadeve (Poulton 1994, 28). V izogib preprosti razlagi o veliki koheziji med Albanci na obeh straneh republiške meje, pa je treba poudariti, da so bili glavni akterji decembrskih nemirov v Tetovu kosovski Albanci, ki so v velikem številu pribežali iz Kosova pred množičnimi aretacijami, katere so po demonstracijah izvajale srbske in jugoslovanske varnostne službe. Dodatno potrditev nam nudi dejstvo, da se makedonski Albanci niso odzvali na kasnejše nasilne demonstracije na Kosovu, to je v letih 1981, 1986 in 1990 (Blumi 2001). Seveda pa je identiteta makedonskih Albancev vsekakor bližje kosovskim Albancem kot pa Albancem v Albaniji. Temu pa ni vzrok le pretežno gegovska pripadnost jugoslovanskih Albancev, v čemer se razlikujejo od pretežno toskovske pripadnosti Albancev v Albaniji⁵⁶, pač so imajo večji pomen drugi dejavniki (CEDIME-SE 2002, 24). Prvič, slabi politični odnosi med Albanijo in Jugoslavijo v času po drugi svetovni vojni ter izolacionistična politika Enverja Hodxhe v istem obdobju so Albance v

⁵⁵ Da bi se izognili stigmi, so nekatere romske organizacije v začetku devetdesetih začele trditi, da so Romi v resnici Egipčani. Leta 1991 se je tako pri popisu prebivalstva bilo možno opredeliti tudi za Egipčana. Kljub začetnemu zagonu, pa pojav ni postal razširjen (Poulton 1995, 141–2).

⁵⁶ Albanski jezik se deli na dve, med seboj precej različni, narečji, in sicer na severno gegovščino in južno toskovščino. Ločnica med obema v grobem poteka po reki Shkumbi (Zupančič 2008, 24).

Albaniji odrezali ne samo od jugoslovanskih Albancev, pač pa tudi od preostalega sveta. Po drugi strani pa je skoraj šest desetletji dolgo življenje v isti državi, četudi v različnih federalnih enotah, jugoslovanskim Albancem omogočalo vzpostavljanj tesnejših vezi. Drugič, v času SFRJ je zaradi različnega položaja albanske manjšine v različnih republikah Priština predstavljala jugoslovanskim Albancem neformalno kulturno in intelektualno prestolnico. Mnogi makedonski Albanci so v Prištini študirali, nekateri tudi delali ali se kako drugače udeleževali. In nenazadnje, makedonski Albance so si s kosovskimi delili tudi manjšinski status, kar je solidariziralo njihove medsebojne odnose.

V osemdesetih se je odnos makedonskih oblastnih institucij do Albancev zaostрил. Makedonska oblast je namreč v strahu ugibala, kakšne implikacije bo imelo poslabšanje odnosov med Beogradom in Prištino na albansko skupnost v Makedoniji. Najprej so makedonske oblasti skušale utrditi albansko lojalnost. Tako so sprejele dodatne ukrepe, ki so bili usmerjeni v povečanje albanske participacije v javnem življenju, poleg tega pa so ves čas poudarjale skupne interese in dosežke vseh etničnih skupin v Makedoniji. Skratka, poskušale so zaveziti naraščajoč vpliv kosovske situacije na albansko manjšino. Ti ukrepi niso prinesli pričakovanih rezultatov, zato se je makedonska država v boju z tako imenovanim 'albanskim nacionalizmom in separatizmom' poslužila represivnih politik: omejili so izobraževanje v albanščini in temeljito spremenili učno gradivo za albanske otroke. Še več, decembra 1986 so oblasti začele ovirati registracijo imen, kot so Alban/a, Shqipe, Fljamur (albanska zastava), saj naj bi 'spodbujala nacionalistična čustva'. Poleg tega so zahtevala uporabo makedonskih krajevnih imen. Albanske družine so bile zaradi svoje velikosti izpostavljene dodatnemu administrativnemu pritisku. Vlada je namreč uvedla ukrep, po katerem je bilo potrebno plačati zdravstveno zavarovanje za tretjega in vse nadaljnje otroke. Ukrep je bil očitno nastrojen proti albanskemu prebivalstvu (in njeni visoki stopnji rodnosti), saj so bili predvsem Albanci tisti, ki so imeli velike družine. Vlada je omejila tudi lastninske pravice, verski pouk in srednješolsko izobraževanje v albanščini⁵⁷. Učitelji, ki so se novemu učnemu načrtu uprli, pa so bili odpuščeni iz svojih služb in položajev v Zvezi komunistov. V drugi

⁵⁷ Uporaba albanščine bi bila možna le, če bi bilo v razredu več kot 30 albanskih otrok. Zakon so uveljavili zelo dosledno, zato je število otrok v srednjih šolah z albanskim učnim jezikom, padlo iz 8.200 v letu 1981 na 4.221 v letu 1988 (Poulton 1995, 27).

polovici 1988 je nezadovoljstvo med Albanci eskaliralo v demonstracije. V Kumanovem in Gostivarju so Albanci množično protestirali proti omejitvam na področju izobraževanja. Oblasti so odgovorile z aretacijami in sojenji nekaterih priprtih protestnikov (CEDIME-SE 2002, 21–3). Leta 1989 pa je bil sprejet še amandma k makedonski ustavi, ki je Makedonijo iz 1974, ki je bila država makedonskega naroda ter albanske in turške narodnosti, razglasil za nacionalno državo makedonskega naroda (Poulton 1995, 133). Če povzamem, proti koncu osemdesetih je bila enakost med albansko in turško narodnostjo ter makedonskim narodom tudi formalno ukinjena.

Jugoslovanska in posledično tudi makedonska politika do Albancev je bila protislovna. Po eni strani so se Albanci v novi Jugoslaviji čutili izigrane in so jo dojemali kot nadaljevanje slovanske dominacije. Nova oblast jim namreč ni priznala enakega statusa kot ostalim narodom, temveč jim je pripadal zgolj status manjšine oziroma narodnosti v posameznih republikah, četudi je bilo albansko prebivalstvo številčno večje od na primer črnogorskega. Ob dejstvu, da so Muslimani lahko pridobili status naroda in svojo republiko znotraj SFRJ, in ob nič kolikokrat ponavljani paroli o bratstvu in enotnosti, se je slednje zdelo še posebej diskriminatorno. Leta 1974, ko Kosovo pridobi praktično vse pristojnosti republike, so makedonski Albanci kot manjšina (narodnost) še vedno uživali zgolj kulturne pravice (Balalovska 2002). Brubaker (1996, 27) opiše jugoslovanski odnos do etničnosti kot paradoksalen. Po eni strani je Jugoslavija primer institucionalizirane multietničnosti, a hkrati neujemanja republiških meja in s prostorsko etnično porazdelitvijo. Tako je puščala etnične skupnosti znotraj na novo formiranih republik v deprivilegiranem položaju. Ravno ta paradoks je podžigal nacionalizem konec osemdsetih in v devetdesetih, tudi v Makedoniji.

Zaključni sklepi

S pričujočim delom sem upela potrditi glavno hipotezo, da raznolikost, pa naj bo etnična, verska, jezikovna ali kakršna koli že, sama po sebi ne vodi v konflikte med različnimi skupnostmi. Makedonija, ki je že več stoletij mozaik verstev, etnij, jezikovnih skupnosti in narodov, je zbir številnih zgodb tako plodnega sobivanja kot krvavih konfliktov med skupnostmi. Zgodbe o odnosih med skupnostmi so torej lahko imele miren ali krvav konec, kar pa je bilo odvisno od vsakokratnih okoliščin v mednarodni skupnosti in regiji ter od notranjih gospodarskih, političnih razmer ter načina upravljanja z vsakokratno relevantno različnostjo. Kljub temu da so se posamezna obdobja radikalno končala, nova pa se začela v novi, vzporedni plasti, pa med temi vzporednimi sklopi obstajajo tako močne kot šibke niti tradicij, spominov, sentimentov, ki preteklost povezujejo s sedanostjo in ji omogočajo, da jo sooblikuje. Te niti ni moč prerezati, a vendar postajajo sčasoma vse bolj šibke in medle dokler ni več sledu o njihovem obstoju. Z raziskovalnim delom sem torej uspela zavrniti balkanistični diskurz, ki konflikte na Balkanu, tudi makedonskega leta 2001, tolmači kot zgodovinsko nujnost, ki je posledica iracionalnosti, barbarstva in zaostalosti tamkajšnjih narodov. Delo prikazuje, da so bili konflikti med skupnostmi v končni fazi vedno posledica napačnega upravljanja z raznolikostjo. Upori, nemiri in napetosti med skupnostmi so vedno izbruhnili, ko se je poskušalo zatreti raznolikost vsakokratnih politično relevantnih identitet (verske, nacionalne ali etnične). Področje Makedonije v obdobju osmanskega imperija, Kraljevine SHS in socialistične Jugoslavije nudi obilo primerov, ki potrjujejo, da napačno upravljanje z raznolikostjo ob določenih mednarodnih okoliščinah in prisotnosti zgodovinskih tradicij.

Osmansko cesarstvo med 14. in 16. stoletjem je prikaz pretežno miroljubnega in plodnega sobivanja različnih skupnosti. V tem času je bil osmanski imperij naprednejši od Evrope; tako tehnološko, znanstveno, vojaško, a tudi politično in ideološko. Medtem ko je Evropa krvavela v verskih vojnah, so osmanski sultani dopuščali raznolikost verskih identitet, četudi le ljudstvom knjige in ob diskriminaciji nemuslimanov, kateri so imeli drugorazredni status. Toda medtem ko je formalno miletski sistem skupnosti segregiral, je bilo v praksi področje Balkana in Makedonije prostor verskega

sinkretizma, propustnosti mej med religijami, obredov pobratimstva in skupne vsakdanjosti.

Konec 16. stoletja pa moč osmanskega imperija upada. Zaostajanje Osmanskega cesarstva za Evropo se ni kazalo le v zastareli tehnologiji ter gospodarski nerazvitosti, pač pa predvsem v sferi politične ideologije. Medtem ko so države širom Evrope pod vtisom francoske revolucije intenzivno izvajale procese izgradnje naroda in moderne države, pa je osmanska elita vztrajala na srednjeveškem sistemu segregacije in diskriminacije verskih skupnosti, ki osmanskemu imperiju ni mogla zagotoviti lojalnosti njegovih podanikov. Še več, namesto izgradnje centralistične države je moč sultana slabela, korupcija pa se je razpasla med vse vladajoče strukture. Balkanski intelektualci pa so pokazali večjo dovzetnost in dojemljivost za nove ideje iz inozemstva, katere so začeli počasi a vztrajno širiti med ljudstvom. Preden se je osmanska državni stroj prebudil in naposled vendarle začel s projektom modernizacije imperija, so bile ideje o narodu in vladavini ljudstva med krščansko, pa tudi muslimansko rajo na balkanskem polotoku že močno razširjene. Ko je osmanska država začela s procesi izgradnje naroda preko poskusov poturčenja je seveda naletela na močan upor nacionalno že prebujenih skupnosti, ki pa svoje narodne pripadnosti in lojalnosti niso izkazovale dosedanjim oblastnikom in državi, temveč so si prizadevale za svojo. Z drugimi besedami – Osmani so bili prepozni. Zakasneli osmanski poskusi izgradnje moderne države na nacionalni osnovi so okrepili narodno gibanje ter s tem pospešili propad otomanskega cesarstva, in sicer na dva načina. Tanzimatske reforme so omogočale nastanek novih miletov na nacionalni osnovi, kar je pomenilo večjo avtonomijo in okrepljeno nacionalno zavest neturških etničnih skupin. Po drugi strani pa so procesi poturčenja naleteli na močan odpor in še intenzivirali narodno gibanje. Represija, etnična čiščenja, ki jih je država izvedla nad nekaterimi neupogljivimi etničnimi skupnostmi, pa so nudili dodaten argument, zakaj je treba iz turške države čim prej oditi in si ustvariti lastno. Modernistično koncipiranje nastanka naroda se je na primeru balkanskega polotoka in Makedonije vsekakor potrdilo – narod je bilo treba narediti. Vprašanje je bilo le – kdo ga bo naredil. Osmani so v tej tekmi izgubili z redkimi izobraženci, ki so izhajali iz raje, in si pri izgradnji naroda pomagali z ljudskim sentimentom pesmi in legend ter obudili zaprašene spomine na predturške despotovine, kraljevine in cesarstva.

Vpliv iz Evrope pa ni bil le ideološki. Evropske sile namreč niso le pasivno stale ob strani, pač pa jim je vse bolj upehan osmanski imperij zbudil kolonialistične skomine in interese, ki so jih imele na področju evropske Turčije. Najbolj intenzivno in najprej so svoje ekspanzionistične lovke stegovali Avstrija in Rusija, ki sta narodna gibanja na Balkanu čestokrat izdatno podpirali (kar se je Avstriji kaj kmalu vrnilo kot bumerang, ko so začela ogrožati njeno stabilnost in integriteto na lastnem pragu in znotraj nje) vse dokler jih slednja niso začela ogrožati na njenem lastnem pragu. Kaj hitro pa je evropski osmanski kolač pritegnil tudi druge sile, z nadaljnjim upadanjem osmanske moči pa je postajal tudi vse dostopnejši. Tudi novi mileti so bili v veliki meri posledica pritiska zunanjih sil, ki so se pod pretvezo zaščitnikov krščanskih skupnosti vmešavale v notranje zadeve osmanskega cesarstva že v 16. stoletju, od konca 17. pa vse do prve svetovne vojne pa se je evropski intervencionizem vse bolj stopnjeval. Napačno upravljanje z različnostjo, gospodarsko in tehnološko pešanje, intervencionizem in vojne povzročijo, da v začetku 20. stoletja multietnični imperij razpade.

Kraljevina SHS je tako kot prej osmanska uradna ideologija v 19. stoletju z zavzemanjem za unitarizem in centralizem hotela izničiti raznolikost nacionalnih in etničnih identitet. Raznarodovalna in asimilacijska politika je v obdobju primata nacionalne identitete pomenila številna nerešena nacionalna in etnična vprašanja in napetosti, ki so večkrat izbruhnile na etnično mešanih ozemljih, tudi v Makedoniji. Srbske oblasti so obstoj posebnega makedonskega naroda zanikale, Makedonija pa je bila dojeta kot Južna Srbija. Z represivno državno asimilacijsko politiko pa so bili soočeni tudi Albanci, ki jih je srbska oblast poskušala tudi fizično eliminirati. Soočenost s podobno represivno politiko, ki je izhajala iz istega vira, je solidarizirala odnos med Albanci in Makedonci. Med Albanci so organizirani upori proti osrednji oblasti potekali predvsem v okviru kačaškega gibanja, med Makedonci pa v okviru VMRO, predstavnika obeh organizacij pa sta celo podpisala sporazum o osvoboditvi Makedonije in njenih etničnih in geografskih meja. Poleg napačnega upravljanja z različnostjo so v Kraljevini Jugoslaviji etnične konflikte podžigali svetovna recesija ter razočaranje nad demokratičnostjo političnega režima. Režim izgubi legitimnost, druga svetovna vojna pa pomeni njegov konec.

Zanimiv pa je jugoslovanski odnos do različnosti. Kljub uradno zagotovljeni enakosti in bratstvu med narodi ter dopuščanju narodnosti in celo njihovi zaščiti, pa se ne moremo izogniti neprijetnemu občutku, da je uradna ideologija nove Jugoslavija v sebi nosila implicitno predpostavko o izginjanju narodnosti in etnične raznolikosti. Kako tudi ne – marksistična misel zagovarja predpostavko, da z oblikovanjem brezrazredne družbe napoči konec zgodovine. Konec zgodovine pa ne pomeni le konca razrednega konflikta, pač pa avtomatično tudi konec vseh družbenih konfliktov – tudi etničnih. Državni socializem naj bi začel z izgradnjo komunistične brezrazredne družbe, in ko bi sčasoma izginjale razredne razlike (in s tem konflikt), bi vzporedno tudi razlike med narodi in narodnostmi postajale vse manj pomembne, sčasoma pa bi povsem zbledele. S tem pa tudi konflikt med njimi. Ali je bila podmena teoretikov jugoslovanskega socializma pravilna ali ne, ne vemo. Socialistični projekt je namreč propadel, s tem pa je propadel tudi podmena o koncu medetničnih konfliktov, kar se je ob padcu železne zavese na območju nekdanje Jugoslavije zelo dramatično pokazalo. Da pa socializem pomembnosti razlik med narodi in narodnostmi ne bo odpravil (vsaj ne tako hitro kot je bilo pričakovano), pa so jugoslovanske elite morale priznati in upoštevati že v 60ih, še bolj pa v 70ih letih z novo ustavo, ki je z nadaljevala z decentralizacijo in posameznim republikam dodelila praktično vse attribute nacionalne države, ter podrobno določila področje in način izpolnjevanja pravic narodnosti. In poudariti je treba, da so jugoslovanske oblasti na vseh ravneh formalno narodnostim zagotovile velik obseg narodnostnih pravic, sploh v obdobju, ko je v mednarodni skupnosti obstajala močna averzija do zagotavljanja posebnih pravic manjšinskim skupnostim. Slednje naj bi bile zagotovljene že s priznavanjem splošnih človekovih in državljskih pravic in prepovedjo diskriminacije. Kljub obsežnemu naboru ustavno in zakonsko zagotovljenih tako individualnih kot kolektivnih pravic, ki so jih manjšinske skupnosti formalno uživale v SR Makedoniji, pa je bila implementacija slednjih daleč od predpisane. Ko se Jugoslavija z informbirojem oddalji od sovjetskega modela državnega centraliziranega socializma, krene po poti socialističnega samoupravljanja, ki med drugim sproži tudi proces širjenja in poglobljanja manjšinskih pravic, ki doseže svoj vrh z ustavo iz 1974. Tako so Albanci in Turki od leta 1974 imeli v Makedoniji status konstitutivne narodnosti, kar naj bi pomenilo enakost jezikov in položaja teh skupnosti z makedonskim. Tudi drugim etničnim skupnostim so zakonska določila prinesla

izboljššan pravni in tudi dejanski položaj, a vendarle se predpisi niso dosledno izvajali. Temu priča tudi močan vzorec strukturne diskriminacije manjšin na vseh področjih življenja, posledica katerega je bila institucionalna izolacija manjšinskih populacij. Posledice slednje so se najbolj izrazito izrazile v primeru albanske narodnosti, ki je bila edina etnična manjšina v Makedoniji, ki je zaradi svoje številčnosti bila dejanski politični dejavnik. Albanci so zaradi strukturne diskriminacije ter obojestranskih sovražno nastrojenih stereotipov nadaljevali s svojim ločenim življenjem, kar je obe največji skupnosti v Makedoniji še bolj oddaljilo drugo od druge. Nastala sta dva, sicer neformalno, a vendarle, ločena sistema, ki sta postajala vse bolj nepropustna. Albanci so se začeli intenzivneje ozirati proti 'svojim bratom' na Kosovu, kar pa je nevede spodbujala tudi uradna makedonska politika, ki makedonskim Albancem ni dopustila niti ustanovitve univerze z albanskim učnim jezikom. Albanska inteligenca se je zato kalila na Kosovu, od koder je poleg znanja prinesla tudi radikalizirane ideje albanskega nacionalizma. S Titovo smrtjo izgine najmočnejši integrativni moment, ki je povezoval narodnosti Jugoslavije in bil pomemben, in poleg ZKJ malodane edini, vezni člen med največjima skupnostma v Makedoniji. Tega se je makedonska oblast zavedala, saj je v osemdesetih, ko se je situacija na Kosovu zaostila, poskušala albansko skupnost vključiti v skupno življenje v Makedoniji in si pridobiti lojalnost Albancev. A bilo je prepozno. Ker parole o Makedoniji kot domovini vseh narodnosti niso imele zelenih učinkov, so makedonske oblasti pričele izvajati restriktivne ukrepe, ki so vključevali tudi fizično nasilje, proti Albancem, Makedonijo pa razglasile za nacionalno državo makedonskega naroda. S tem pa so Albance še bolj oddaljile od makedonske države, kar pa seveda ni ostalo brez posledic v času nastanka in življenja v novi samostojni državi.

Historični pogled na sodobni etnični konflikt v Makedoniji in njegove implikacije

Kaj lahko torej povemo o etničnem konfliktu iz leta 2001 ter o novejših medetničnih odnosih v Republiki Makedoniji, če na njih pogledamo s historične perspektive? Osnovna ugotovitev je, da so posledica zgodovinskih okoliščin kot tudi novodobnih dejstev in vzrokov. Leto 1989 pomeni prelomnico v zgodovini mednarodnih odnosov. Tistega leta je namreč padel berlinski zid, kar je sprožilo verižno reakcijo »kolapsa

marksizma-leninizma kot oblike upravljanja, ideološkega sistem in pola politične privlačnosti« (Wallerstein v Benko 1997, 352). Ideološka polarnost kapitalizem–socializem izgubi svoj naboj, nastopi doba hegemonije trga. Toda pričakovanja in drzne teze o koncu zgodovine so hitro postavljene na laž. Razpad sovjetskega bloka in Jugoslavije namreč spremlja preporod nacionalizmov narodov (in narodnosti), ki so v času hlade vojne ždeli pod površjem socialistične ideologije. Nacionalizem devetdesetih se v vzhodni in srednji Evropi izrazi v pojavu etnične demokracije, na področju bivše Jugoslavije pa v obliki krvavih konfliktov med do nedavnega 'bratskimi' narodi in narodnostmi. Obe sta močno predrugačili položaj manjšinskih skupnosti v nastajajočih novih državah. Makedonija se krvavim etničnim konfliktom devetdesetih let izogne, namesto tega pa se kot številne države Vzhodne Evrope zateče k etnični demokraciji kot obliki upravljanja z različnostjo (Holliday 2005). Vzporedno z demokratizacijo in marketizacijo sodobne makedonske družbe je potekal proces nacionalizacije države s strani dominantne etnične skupine, čemur je botroval občutek dejanske in namišljene ogroženosti etničnih Makedoncev, in sicer tako od zunaj (s strani Bolgarije, Albanije, Grčije in preostanka Jugoslavije) kot od znotraj (visoka nataliteta Albancev, velikoalbanska ideja, domnevni albanski separatizem). Kljub desetletnemu zatišju takšen razvoj dogodkov ni mogel biti brez posledic. Kot že omenjeno, sta že v SFRJ največji etnični skupnosti oblikovali dva neformalno ločena podsistema, ki ju je povezoval samo en vezni člen – Tito, v novi državi pa niti tega veznega člena ni bilo več. Nasprotno – zdi se, kot da sta obe skupnosti poudarjali in stopnjevali značilnosti, ki ju ločujeta, ne pa povezujeta. Tako je na primer opazna repravoslavizacija med etničnimi Makedonci in reislamizacija med Albanci. Albanci seveda nadaljevanja procesa nacionalizacije Makedonije s strani etničnih Makedoncev niso voljno sprejeli, zato so se zatekli k različnim oblikam separatizma, ki so zajemale od zahtev po avtonomiji Zahodne Makedonije do, sicer redko a vendarle, razglašanja velikoalbanske ideje. Edino, kar sta skupnosti v devetdesetih letih delili, so bili revščina, kolaps gospodarstva in nekompetenten ter koruptiven državni aparat. Ta skupna usoda pa je etnično in socialno distanco med njima še poglobila, kar je ob 'ugodnih' regionalnih okoliščinah (vojna na Kosovu) privedlo do oboroženega konflikta in vojne leta 2001. Intenzivna intervencija mednarodne skupnosti je omogočila, da je bil avgusta 2003 podpisan Ohridski sporazum, ki je končal oboroženi konflikt. Na prvi pogled se zdi, kot

da predstavlja ustrezen kompromis, ki bo zadovoljil obe strani – Albance z določili o novih manjšinskih pravicah, Makedonce pa z določilom o teritorialno-administrativni enovitosti Republike Makedonije. Glavna pomanjkljivost sporazuma je, da ne naslavlja glavnega vzroka makedonskega etničnega konflikta – etnične, socialne in teritorialne separacije med Albanci in Makedonci. Sporazum ne nudi nikakršne podlage za kreacijo novega kohezivnega elementa. Vprašanje je, ali lahko predstavlja proces pridruževanja EU ter samo članstvo v EU potencialni kohezivni element. Težko ali skoraj neverjetno. Nacionalna identiteta je še vedno (tudi med starimi članicami) močnejša od evropske, obljuba o gospodarskem razvoju, ki ga naj bi ga bilo lažje doseči v skupnem ekonomskem prostoru kot posamezno, pa sicer ustvarja določeno stopnjo kohezije med članicami – a le v dobrih časih. Republika Makedonija ostaja torej tudi po Ohridskem sporazumu globoko razdeljena družba - kot konsociativna demokracija, a brez obokaste lojalnosti, sekanja cepitvenih linij in demokratične tradicije. Še vedno je glavna skupna karakteristika obeh skupnosti revščina, ki podžiga predsodke in občutek zgodovinske krivice ter tlačnosti. Ali lahko opisane razmere privedejo do odcepitve oziroma do razpada Makedonije? Ali torej lahko soobstoj dveh tenzij – težnje po etnični demokraciji s strani etničnih Makedoncev in prisotnosti albanskega separatizma – in odsotnost kohezivnega elementa vodi v delitev države? Trenutno ne. Regionalne in mednarodne okoliščine v danem trenutku temu niso naklonjene. Neodvisnost Kosova in podpisani Ohridski sporazum bi v danem trenutku tovrstne albanske zahteve delegitimirala. Toda nihče ne ve, kakšne bodo razmere v mednarodni skupnosti in regiji čez deset let. Zagotovo pa za zmanjšanje verjetnosti opisanega razvoja dogodkov lahko makedonska država sama veliko stori, predvsem s sprejetjem sistemskih ukrepov, ki bi prispevali k prebroditvi etnične distance, sovražnosti in nezaupanja med Albanci in Makedonci (na primer uvedba dvojezični šol), in s tem k načrtnem oblikovanju makedonske države kot domovine formalne in dejanske enakosti vseh državljanov.

LITERATURA

Altimari, Francesco. 1984. *Albanci*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Balalovska, Kristina. 2002. A Historical Background to the Macedonian-Albanian Inter-Ethnic Conflict. *New Balkan Politics. Journal of Politics* 2–3 (3/4). Dostopno prek: http://www.newbalkanpolitics.org.mk/OldSite/Issue_3/kristina.eng.asp (10. marec 2009).

Berishaj, Martin. 1989. *Mednarodni pomen Prizrenske lige*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.

--- 2004. *Skrita moč bese. Ženske v imaginariju albanskega tradicionalizma*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Blumi, Isa. 2001. *The Question of Identity, Diplomacy and Albanians in Macedonia: Has the Rain Come?* Dostopno prek: <http://www.alb-net.com/amcc/cgi-bin/viewnews.cgi?newsid985496400,87937> (3. februar 2009).

Boden, Martina. 2004. *Evropa naša preteklost in sedanjost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Brubaker, Rogers. 1996. *Nationalism Reframed*. New York: Cambridge University Press.

Brunner, Georg in Herbert Küpper. 2002. European Options of Autonomy: A Typology of Autonomy Models of Minority Self-Governance. V *Minority Governance in Europe*, ur. Kinga Gál, 11–36. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute.

Center for Documentation and Information on Minorities in Europe – Southeast Europe. 2002. *Albaninas in Macedonia*. Dostopno prek:

<http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/CEDIME-Reports-Minorities-inMacedonia.html> (4. september 2008).

Debeljak, Aleš. 2004. *Evropa brez Evropejcev*. Ljubljana: Založba Sophia.

Deringil, Selim. 1999. *The Well-Protected Domains: Ideology and the legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876–1909*. London: I. B. Tauris.

Dimitrova-Grajzl, Valentina P. 2006. *Essays on the historical and current institutional development of South East and Central European states*. Dostopno prek: <http://www.lib.umd.edu/drum/bitstream/1903/3403/1/umi-umd-3216.pdf>. (6. marec 2009).

Encyclopaedia Britannica. 2002. Balkans. V *The Balkans Since the Second World War*, ur. Richard J. Crampton, xiii. London: Longman.

Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jeziki – European Charter for Regional or Minority Languages. 1992. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm> (10. maj 2009).

Faroqhi, Suraiya, Bruce McGowan, Donald Quataert in Sevket Pamuk. 1994. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1600-1914*. New York: Cambridge University Press.

Friedman, Victor. 1993. Language Policy and Language Behavior in Macedonia: Background and Current Events. V *Language Contact – Language Conflict*, ur. Eran Fraenkel in Christina Kramer, 90–109. New York: Peter Lang.

Hearn, Jonathan. 2006. *Rethinking Nationalism. A Critical Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.

Hobsbawm, Eric J. 2007. *Nacije in nacionalizem po letu 1780*. Ljubljana: *cf.

Holliday, Graham. 2005. From Ethnic Privileging to Power-Sharing: Ethnic Dominance and Democracy in Macedonia. V *The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe*, ur. Sammy Smooha in Priit Järve, 139–66. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute.

Human Rights Watch. 1996. *A Threat to "Stability": Human Rights Violations in Macedonia*. New York: Human Rights Watch/Helsinki.

Issawi, Charles. 1996. The Economic Legacy. V *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, ur. Carl L. Brown, 227–45. New York: Columbia University Press.

Jackson Preece, Jennifer. 1998. *National Minorities and the European Nation-States System*. Oxford: Clarendon Press.

Jezernik, Božidar. 1997. O oblikovanju makedonske narodne zavesti. *Borec, revija za zgodovino, literaturo in antropologijo* 49 (559/560): 219–42.

--- 1998. *Dežela, kjer je vse narobe. Prispevki k etnologiji Balkana*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

--- 2007. Europeanisation of the Balkans as the Cause of its Balkanisation. V *Europe and its Other. Notes on the Balkans*, ur. Božidar Jezernik, Rajko Mušič in Alenka Bartulović, 11–28. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Katardžijev, Ivan. 1997. Republika Makedonija in sosede včeraj – danes – jutri. *Borec, revija za zgodovino, literaturo in antropologijo* 49 (559/560): 191–218.

King, Robert R. 1973. *Minorities Under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Klemenčič, Matjaž in Mitja Žagar. 2004. *The former Yugoslavia's diverse peoples: a reference sourcebook*. Santa Barbara, Denver in Oxford: ABC-CLIO.

Komac, Miran. 2008. *Pravica do nastanitve in konstrukcija romske narodne manjšine, teze za razpravo s komentarjem*. Dostopno prek: http://209.85.135.132/search?q=cache:F-dU0aVubIMJ:www.parkgoricko.org/download/9/2008/8/3001_6170_gradGrad_2008.doc+Pravica+do+nastanitve+in+konstrukcija+romske+narodne+manj%C5%A1ine&cd=1&hl=sl&ct=clnk&gl=si&client=firefox-a (10. april 2009).

--- in Dean Zagorac. 2002. *Varstvo manjšin: uvodna pojasnila in dokumenti*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja in Amnesty International Slovenije.

--- Mojca Medvešek in Petra Roter. 2007. *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!? Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Košmrlj, Drago. 1989. Kosovsko vprašanje. V *Prešernov koledar 1990*, ur. Tavčar Ivo, 68–90. Ljubljana: Prešernova družba.

Lovenjak, Damir. 2007. *Etnični problemi v zahodni Makedoniji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Lukšič, Igor. 1990. *Teorija konsociativne demokracije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Lukšič-Hacin, Marina. 1998. *Multikulturalizem v migracijskih situacijah (primer: švedski multikulturalizem in slovenski izseljenci)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Mazower, Mark. 2001. *The Balkans*. London: Phoenix Press.

--- 2008. *Balkan. Od konca Bizanca do danes*. Ljubljana: Krtina.

McLaren, Peter. 1994. *Critical pedagogy and predatory culture: oppositional politics in a postmodern ear*. London: Routledge.

Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah – International Covenant on Civil and Political Rights. 1966. Dostopno prek: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm (10. maj 2009).

Milosavlevski, Slavko in Mirče Tomovski. 1997. *Albanians in the Republic of Macedonia 1945-95: Legislative, Political documentation, Statistics*. Skopje: NIP 'Studentski Zbor'.

Republic of Macedonia, Ministry of Foreign Affairs. 1997. *Facts About National Minorities in the Republic of Macedonia*. Skopje: Ministry of Foreign Affairs.

McCarthy, Justin. 1997. *The Ottoman Turks: an introductory history to 1923*. London, New York: Longman.

Musgrave, Thomas D. 1997. *Self-Determination and National Minorities*. Oxford: Clarendon Press.

Nicolle, David. 1996. *Medieval Warfare Source Book. Volume 2: Christian Europe and its Neighbours*. London: Arms and Armour Press.

Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin – Framework Convention for the Protection of National Minorities. 1994. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/157.htm> (10. maj 2009).

Poulton, Hugh in James Pettifer. 1994. *The Southern Balkans*. London: Minority Rights Group.

--- 1995. *Who are the Macedonians?* London: Hurst & Company.

Repe, Božo. 1997. *Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja*. Ljubljana: DZS.

Roter, Petra. 2001. Locating the “minority problem” in Europe: a historical perspective. *Journal of International Relations and Development* 4 (3): 221–49.

--- 2003. Managing the "minority problem" in Post-Cold War Europe within the framework of a multilayered regime for the protection of national minorities. V *European yearbook of minority issues. Volume 1, 2001/2*, ur. Arie Bloed, Rainer Hofmann, Joseph Marko, James Mayall in Marc Weller, 85–129. The Hague, London in New York: Kluwer Law International.

Smith, Anthony D. 2005. *Nacionalizem. Teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina.

Smooha, Sammy. 2002. The Model of Ethnic Democracy: Israel as a Jewish and Democratic State. *Nations and Nationalism* 8 (4): 475–503.

--- 2005. The Model of Ethnic Democracy. V *The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe*, ur. Sammy Smooha in Priit Järve, 5–60. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute.

Stravrianos, Leften Stavros. 2000. *The Balkans since 1453*. New York: New York University Press.

Svet Evrope. Parlamentarna skupščina. 1993. *Recommendation 1201 (1993) on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights*. Priporočilo 1201 (1993) o dodatnem protokolu o pravicah narodnih manjšin k Evropski konvenciji o človekovih pravicah, sprejeto 1. februarja 1993. Dostopno prek: <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta93/erec1201.htm> (28. julij 2009).

Tanase, Ioana. 2003. *Defining national minorities: old criteria and new minorities*. Dostopno prek: <http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/Tanase.htm> (5. marec 2009).

Todorov, Tzvetan. 1991. Narod in nacionalizem. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 145–64. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.

Todorova, Maria. 2001. *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

Velikonja, Mitja. 2002. »Dom in svet«. Kultura in študije naroda. V *Cooltura: uvod v kulturne študije*, ur. Aleš Debeljak, Peter Stanković, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 283–97. Ljubljana: Študentska založba.

Voje, Ignacij. 1994. *Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja*. Ljubljana: DZS.

Zupančič, Jernej. 2006. Geopolitične razsežnosti makedonskega narodnega vprašanja. *Razprave in gradivo* 17 (48–50): 124–55.

--- 2008. Albansko vprašanje v luči političnoteritorialne rekonstrukcije Balkana. *Razprave in gradivo* 19 (50): 6–49.